

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ДВНЗ «ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

Л.Ю. Левченко

ЕТИКА
ЕСТЕТИКА
Навчальний посібник

Переяслав-Хмельницький
2018

УДК 17 + 111.852 (075.8)

Р 50

- Рецензенти:** Стогній І.П., доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії і політології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія
Сковороди».
- Шутов О.Г., кандидат філософських наук, професор
Київського національного лінгвістичного
університету.
- Кравченко О.П. кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія
Сковороди».

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», протокол № 4 від 26 листопада 2018 року.

Л.Ю.Левченко. Етика. Естетика: Навчальний посібник. – 213 с.

У посібнику коротко викладено основні питання курсу етики і естетики: предмет етики і естетики, особливості функціонування моралі, найбільш систематичні етичні і естетичні вчення, характеризуються вихідні категорії етики і естетики, розглядаються головні чинники функціонування етикету як в житті суспільства, так і в соціалізації й розвитку особистості, осмислюються моральні проблеми сім'ї, висвітлюється питання класифікації видів мистецтва.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
Модуль I. Етика	
Тема 1. Предмет та завдання етики, виникнення, основні етапи її історичного становлення.....	5
Тема 2. Мораль як соціально-культурний феномен.....	29
Тема 3. Поняття моральної свідомості та категорії етики.....	37
Тема 4. Моральні цінності дружби, любові, сім'ї.....	49
Тема 5. Культура спілкування та етикет.....	72
Модуль II. Естетика	
Тема 1. Естетика як наука про прекрасне.....	86
Тема 2. Поняття та структура естетичної свідомості.....	96
Тема 3. Категорії естетики.....	106
Тема 4. Види мистецтва.....	126
Тема 5. Сучасна художня реальність і шляхи естетичного виховання.....	139
Плани семінарських занять, теми творчих робіт	166
Думки найвидатніших представників усього людства	176
<i>Проблемно-аналітичні задачі</i>	183
<i>Глосарій</i>	198

ПЕРЕДМОВА

Ми живемо в час, коли моральні та естетичні цінності ігноруються і відчувається відсутність у сучасної людини таких понять як моральність, людяність, добро, справедливість, відповідальність, повага, співчуття, милосердя, гармонійність, тяжіння прекрасного, відчуття міри тощо. Тому всі повинні замислитися над необхідністю усвідомлення того, що людина повинна бути моральною для гармонійного співіснування з іншими людьми і нести відповідальність за свої вчинки та діяльність.

Духовні та соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, поставили перед вищою школою завдання підготувати високопрофесійних фахівців, які могли б з умінням реалізувати свій творчий потенціал відповідно до найвищих етичних і естетичних вимірів сучасного життя.

У процесі викладання цього курсу розкриваються проблеми етики і естетики з позицій історичного та теоретичного аналізу їх основних категорій та принципів, відкриваються естетичні і моральні засади формування духовного світу особистості, загальнолюдські духовні та естетичні цінності.

До кожної теми додаються питання для обговорення. Окремим розділом у посібнику подано проблемно-аналітичні задачі, у яких пропонуються варіанти розв'язання моральних проблем, що набувають вигляду цілком конкретних суспільних явищ: моральні цінності, добро і зло, сенс життя і щастя, егоїзм та совість, справедливість і відповідальність, любов і ненависть, прекрасне і потворне, гармонія і міра. У кінці посібника розміщено глосарій, теми для творчих робіт та афоризми життєвої мудрості.

Метою запропонованого посібника є навчити студентів бути не споживачами готового знання, а діяльними співучасниками пізнавально-виховного процесу; розвивати гуманітарний і гуманістичний спосіб мислення й спонукати до духовно-моральних пошуків, моральної та естетичної творчості; формувати моральну та естетичну культуру міжособових взаємин.

Цей посібник зорієнтований на студентів вищих навчальних закладів різних спеціальностей, а також може бути корисний усім, хто цікавиться етичною та естетичною проблематикою.

МОДУЛЬ 1

ТЕМА 1. Предмет та завдання етики, виникнення, основні етапи її історичного становлення

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Предмет етики, основні завдання, структура етики як науки, понятійно-категоріальний апарат.

Соціально-історичні та культурологічні передумови виникнення етики як науки. Генезис та історична еволюція понять «етика», «мораль». Роль і місце етики в системі філософського знання.

Основні етапи розвитку етичної думки. Значення етики в духовному і політичному житті ранніх цивілізацій.

Антична етика як вчення про добродійність і досконалість людини. Основні моральні чесноти античного світу. Загальна характеристика етичних поглядів Сократа, Платона, Аристотеля.

Етичні вчення Стародавнього Сходу (конфуціанство, даосизм, буддизм).

Теологічне обґрунтування моралі у середньовічній християнській етиці. Головні моральні закони християнської етики (Августин, Фома Аквінський).

Місце людини в етичних теоріях Відродження. Гуманістичне опрацювання античної і християнської етики (М.Монтень, Дж.Бруно). Політика і мораль (Н.Макіавеллі).

Проблема співвідношення моральних норм та інтересів індивіда в етиці Нового часу. Зародження індивідуалізму. Етика і раціоналізм (Б.Спіноза). Моральна філософія І.Канта. Соціально-історичний аспект моралі у філософії Г.Гегеля. Евдемонізм Л.Фейєрбаха.

Етичні ідеї в філософії України. Морально-етичний зміст філософії Київської Русі. Уроки «християнського добронравія» Г.Сковороди. Етичний кордоцентризм. Етика серця П.Юркевича.

План

- I. Етика як філософська наука про мораль.
 - 1.1. Походження термінів «етика» та «мораль».
 - 1.2. Предмет та завдання етики.
 - 1.3. Структура та понятійно-категоріальний апарат етики.
- II. Історичний розвиток етичної думки.
 - 2.1. Особливості етичної думки Стародавніх Греції та Риму.
 - 2.2. Морально-етичні традиції Середньовіччя.
 - 2.3. Етика епохи Відродження.
 - 2.4. Етика Нового часу.
- III. Історичний розвиток вітчизняної етичної думки.
 - 3.1. Три головні періоди розвитку української етичної думки.
 - 3.2 Етика періоду Київської Русі.
 - 3.3 Етичні погляди Г.Сковороди.
 - 3.4 Етика І.Франка і Л.Українки.

1.1. Етика – це наука про мораль: її природу, сутність, специфіку, роль і місце в розвитку людини. Вона вивчає особливу сферу людської діяльності, її закономірності та прояви в історичній практиці людей, в моральних поглядах, у структурі моральної свідомості.

Термін етика походить від давньогрецького «ethos», що означало місце перебування, спільне житло. Згодом у слові етос почало переважати інше значення: звичай, вдача, характер. Античні філософи використовували його для усталеного характеру того або іншого значення. У творах давньогрецького філософа Аристотеля знаходимо два терміна, похідні від слова «етос»: етичний та етика. Термін етичний потрібний був мислителю для позначення чеснот, що стосуються людської вдачі, характеру. Науку, що досліджує, яка людська вдача є найдосконалішою, Аристотель назвав етикою.

У латині здавна існувало слово «mos», яке, подібно до етосу, означало характер, вдачу, звичай; разом з тим воно мало й значення закону, правила. Відомий римський філософ Марк Цицерон утворив від іменника mos прикметник *moralis*. Виникає термін – мораль. З часом поняття етика і мораль стали загальнопоширеними. При цьому термін етика зберіг своє первісне аристотелівське значення і досі позначає науку.

Мораль – це певна форма свідомості, сукупність усвідомлюваних людьми принципів, правил, норм поведінки. А **моральність** – це втілення даних принципів, правил і норм поведінки людей і стосунків між ними.

1.2. Відомо, що жодна людська спільнота не могла існувати і розвиватися без узгодження різноманітних суперечливих інтересів людей, дотримання певних взаємних обов'язків, правил поведінки, які поступово стали звичними, загальноприйнятими, перетворювались на звичаї, традиції, стійкі норми моральної поведінки. Отже, суспільство у процесі історичного розвитку виробило особливий соціальний інструмент для регулювання і спрямування поведінки кожної людини, щоб вона не тільки руйнувала, а навіть зміцнювала суспільний організм. Цим інструментом (соціальним інститутом) суспільної самоорганізації і є мораль.

Мораль існує у двох формах: особистісні моральні якості (милосердя, відповідальність, скромність, чесність) і сукупність норм суспільної поведінки й оціночних уявлень («не вкради», «не вбий» і «справедливо», «порядно»).

Мораль виступає як особлива форма ставлення людини до дійсності, до конкретних людей, соціальних груп, до представників світу природи і цінностей культури.

Метою етики є раціональне обґрунтування моралі та виявлення її природи, сутності, місця і значення у розвитку людини і суспільства. У ній осмислюються, узагальнюються, систематизуються історичні форми моральності, аналізуються етичні доктрини, які прагнуть пояснити природу, закономірності розвитку, функції моралі, а також здійснюється аналіз

механізмів моральної орієнтації і регуляції, виражених у системі цінностей, норм, принципів, понять моральної свідомості.

Завдання етики – вирізнити моральну сторону з різноманіття людської діяльності, визначити й описати реальні звичаї, мотиви поведінки людей, вивчити реальні моральні процеси. Отже, на описовому рівні етика виділяє об'єкт дослідження (мораль), вводить у науковий обіг факти, які підлягають поясненню.

1.3. Структура етики як науки включає шість змістовних блоків:

1) емпірична, або описова етика, яка описує, констатує та аналізує норми, звичаї, моральні чесноти представників різних народів, соціальних груп і прошарків, різних спільнот, які й складають моральні стосунки у суспільстві на різних етапах його розвитку;

2) загальна теорія моралі, або філософські проблеми етики, де мова йде про походження моралі, її сутність, структуру, специфіку, співвідношення моральної необхідності, свободи і відповідальності, моральні аспекти сенсу життя;

3) нормативна етика як зведення вимог, приписів суспільства і стереотипів поведінки особистості, її моральних якостей, які відповідають суспільним моральним нормам;

4) теорія морального виховання, або педагогічна етика, яке забезпечує засвоєння індивідами встановлених моральних зразків поведінки;

5) професійна етика, яка покликана описати і обґрунтувати особливості моралі різних професійних груп, виходячи зі специфіки їхньої діяльності;

6) історія етичної думки, яка демонструє, як утворюється коло етичних проблем, як змінювались способи постановки проблем, підходи до їх вирішення, як поглиблювалось розуміння природи моралі, її призначення і функції у житті суспільства.

Етика як наука має свій **понятійно-категоріальний** апарат. Такі поняття як «норов», «вчинок», «моральна норма», «моральний принцип», «моральний ідеал», «оцінка» вживаються і змістовно розкриваються

переважно в етиці. До етичних категорій належать «добро» і «зло», «обов'язок» і «совість», «честь» і «гідність», «справедливість» і «відповідальність», «моральний вибір» і «моральний конфлікт», «сенс життя», «щастя», «дружба», «любов». У них розкриваються найістотніші властивості моральної реальності.

Етика покликана допомогти сучасній людині осмислити життя в усій його багатозначності та глобальності, розширити горизонти індивідуального сприйняття світу, вводячи в нього широкі соціоморальні, гуманітарні критерії оцінки усього, що відбувається, показати зв'язок сучасного з минулим і майбутнім.

2.1. Становлення і розвиток етичної думки – тривалий процес, витoki якого можна знайти вже на ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли звичайні уявлення про мораль під впливом досвіду, що поширювався, отримували новий зміст та ставали основою для виникнення загальних теоретичних висновків. Перші ж етичні системи, що досліджували моральні процеси, з'явилися на відносно розвиненій стадії класових відносин.

Розпочався **процес формування етики** в середині першого тисячоліття до нашої ери в Давній Греції, Індії, Китаї. Сам термін «етика», як зазначалося вище, увів у науковий обіг **Аристотель**, автор таких робіт, як «Нікомахова етика», «Велика етика». Але не його слід вважати «першим етиком». Ще до Аристотеля проблеми моралі активно розробляли його учитель Платон (428–348 рр. до н. е.), а також учитель самого Платона – Сократ (469–399 рр. до н. е.). Отже, у V столітті до нашої ери етичні дослідження починають посідати важливе місце у духовній культурі. Виникнення інтересу до цих досліджень не було випадковим, а виявилось наслідком соціально-економічного, духовного розвитку людства. В попередній період протягом тисячоліть був накопичений певний розумовий матеріал, що закріплювався, головним чином, в усній творчості – у міфах, казках, релігійних уявленнях первісного суспільства, у прислів'ях і приказках, і в якому здійснювалися перші спроби відобразити, осмислити стосунки між людьми, ставлення людини до природи,

уявити місце людини у світі. Пізніше процесу становлення етики сприяли значні зміни у суспільному житті, які відбувалися в середині першого тисячоліття до нашої ери. Державна влада витісняла родоплемінні відносини, старі традиції, звичаї. Виникла потреба у формуванні нових орієнтирів, ідеалів, нових механізмів регулювання стосунків між людьми. У відповідь на цю потребу в осмисленні нового способу життя і виникла етика.

Моральне вчення частіше розумілося як життєва мудрість, що потребує певної гармонії, ладу, міри. Значну увагу давньогрецькі мислителі приділяли людським чеснотам (Платон, Аристотель, Сенека).

Здійснювалися спроби якимось чином систематизувати чесноти, щоб у них було простіше орієнтуватися. Так, **Платон** виділяє чотири базові чесноти: мудрість, мужність, помірність, справедливість. Аристотель же вважав, що існують дві основні групи чеснот: діаноетичні (пов'язані з діяльністю розуму) – мудрість, поміркованість, кмітливість і етичні (пов'язані з діяльністю волі) – мужність, урівноваженість, щедрість та ін. При цьому давньогрецький філософ вважав, що кожна чеснота – це середина між двома крайнощами. Так, скромність є серединою між безсоромністю і соромливістю. Почуття власної гідності є серединою між норовливістю і підлабузництвом. Правдивість – середина між удаваністю і хвастощами. Треба зауважити, що уявлення про «золоту середину» існує і в культурі Давньої Індії, Давнього Китаю.

Намагаючись з'ясувати сутність чеснот, мислителі античної доби повинні були виходити на основоположні, глибинні проблеми моральної теорії – такі, як природа самої моралі та її походження, свобода і відповідальність, специфіка морального виховання.

Давньогрецького філософа **Сократа** вважають одним із засновників етичного раціоналізму (від лат. *rational* – розумний). Сократ прагнув знайти надійну основу для моральних законів. На його думку, зло індивід робить лише через невідання. З власної волі ж людина ніколи не здійснить недобрих учинків. Того, хто пізнав, що є погане, а що добре, ніхто не змусить діяти погано. Тобто Сократ прирівнював добродійність до знань про добродійність.

Наприклад, мужність – це розуміння того, що страшно, а що не страшно, помірність – це знання про те, як приборкувати пристрасті, мудрість – це знання про те, як дотримуватися законів. Тобто у Сократа усі добродієності пронизані розумністю. Якщо ж цієї розумності недостатньо, то може йтися про порок. Мужність, що не має достатньої розумності, – це лише зухвальство.

Певна річ, повністю погодитися з давньогрецьким філософом неможливо. Відомо, що злочинці часто добре знають і норми закону, і норми моралі, але все одно порушують їх. Аристотель зазначав, що знання сутності добродієності ще не робить людину моральною особою. До того ж, прирівнюючи добродієність до знань, Сократ, за зауваженням Аристотеля, «скасовує позарозумову частину душі, а разом з нею і пристрасть, і норів», тобто моральне життя людини помітно спрощується, збіднюється.

Етичний раціоналізм Сократа був забарвлений вірою в глибинну порядність, шляхетність людини, що у цілому підносило і саме вчення, і особистість філософа.

У Античності зародився такий напрям, як евдемонізм (від давньогрец. *eudaimonia* – щастя, блаженство), який намагався установити гармонію між добродієністю і прагненням до щастя. Позиції евдемонізму поділяв багато хто з мислителів давнини – Сократ, Демокрит, Платон. Як зазначив Аристотель, «називати щастя вищим благом уявляється чимось загальноновизнаним». При цьому не передбачалося, що щаслива людина прагне до справедливих, добрих дій, а добрі вчинки у свою чергу ведуть до щастя. Сократ говорив, що несправедлива людина є «нешасливою за всіх обставин, але особливо вона нещаслива, коли залишається непокараною». Тобто щастя можливе лише в служінні вищим моральним цінностям.

Давньому світу була відома моральна проповідь не тільки словом, нехай навіть найбарвистішим, піднесеним, але і своєю власною поведінкою. Тут перш за все необхідно пригадати Сократа, якого безпідставно засудили до страти. Він без особливих перешкод міг би втекти в інше місто і тим самим уникнути сумної долі. Але в такому разі він фактично визнав би слухність

звинувачень на свою адресу і хибність свого вчення. Сократ, як відомо, обрав добровільну смерть. У зв'язку з цим слід згадати Епікура, який також проповідував не тільки словом, а й власним прикладом. Він не тільки пропагував розсудливість, спокій духу, закликав наслідувати природу, а не гвалтувати її, але і сам мужньо зустрів останні хвилини свого життя. Епікур, як свідчить, спираючись на різні джерела, Діоген Лаертський, мав велику кількість друзів, а його школа пережила майже всі філософські напрями давнини. Популярність Епікура була багато в чому зумовлена його вдячністю до батьків, людським ставленням до всіх. Звинувачення філософа в аморальності він спростовує як безпідставні.

Таким чином, можна сказати, що мислителі Античності розглядали багато проблем моралі й створили те культурне підґрунтя, яке визначило значною мірою розвиток етики у наступних століттях.

2.2. Безпосереднім спадкоємцем античної культури, хоча і досить однобічним, стала **етика Середньовіччя** (V–XV ст.), яка сприймала культуру Античності головним чином через призму християнських догматів. У вченні християнських мислителів неважко побачити відгомін цілої низки положень вчення Платона, трохи менше – Аристотеля та деяких інших філософів давнини. Однак культура античності відрізнялася досить широкими поглядами на людину, припускала існування різних думок про світ і людину в ньому. Християнський світ, особливо в перші століття свого існування, досить жорстко піклувався про «чистоту віри». В етичних дослідженнях християн панував геоцентризм, тобто все розглядалося через призму ставлення до Бога, перевірялося на предмет відповідності Святому Письму, постановам соборів. Так формувалося нове розуміння людини. У Нагорній проповіді Христа стверджуються як найважливіші чесноти такі якості: смирення, терпіння, покірність, лагідність, милосердя і навіть любов до ворогів. Значне місце у християнській етиці посідає така добродієність, як любов до Бога. Взагалі саме поняття любові онтологізується: «Бог є любов». Таким чином, у Середньовіччі у масовій свідомості закріплювалися нове бачення людини, нові

підходи до вирішення вічних моральних питань, до повсякденної моральної поведінки індивіда. Варто відзначити ще одну рису християнського вчення, яка у Давньому світі великого поширення не набула, – це ідея загальної гріховності і необхідності масової спокути.

Уже перші християнські мислителі так чи інакше стверджували, що моральні переконання людина отримує від Бога. У процесі творення душі Бог закладає в неї певні моральні почуття і уявлення. Тобто індивід з'являється у цей світ уже з певними моральними задатками. Ці задатки повинні визначати подальший моральний розвиток особистості і, відповідно, її повсякденну поведінку. Ця моральна схильність називається природним моральним законом. Але, як виявляється, одного природного морального закону недостатньо для забезпечення необхідного рівня моральності. По-перше, людина живе у грішному світі з його спокусами, і не кожен може виявити достатню твердість духу. По-друге, людська природа зіпсована первородним гріхом, і тому індивід може не почути або не зрозуміти голос божественної совісті. Тому природний моральний закон доповнюється богоодкровенним моральним законом, тобто тими заповідями, приписами, що викладені у Святому Письмі.

У середні віки між видатними богословами розгорнулася полеміка з однієї з центральних проблем будь-якого морального вчення – проблеми свободи. Отці і вчителі церкви (Ориген, Тертулліан, Макарій Єгипетський, Іоан Златоуст, Іоан Даманський) не заперечували наявність у людини вільної волі (інакше неможливо було б говорити про первородний гріх). Але, на думку **Августина** і його прихильників, індивід з власної волі може творити тільки зло. Добрі ж справи індивід здійснює тільки під впливом божественної благодаті.

Пізніше **Фома Аквінський** – одна з найзначніших фігур у католицькому богослов'ї – по-своєму відредагував Августина. Він вважав, що людина може творити добро і з власної волі, але в межах, визначених Богом.

Слід мати на увазі, що за гострою полемікою релігійних мислителів стоїть складне питання, яке викликає серйозні труднощі й у філософів-матеріалістів, а саме: якою мірою у своєму моральному житті індивід залежить від обставин (соціальних, природних тощо)? Добре відомо, що людина не завжди може реалізовувати свої шляхетні наміри з різних причин.

Досить гостро для християнської етики постала проблема зла. Християнство проголосило догмат про створення світу не з хаосу (як у міфології давніх греків), а з Нічого. Тобто виходить, що всі події у цьому світі – і добрі, і злі – визначені самим Богом. Відповідно постає питання про причетність Бога до численних страждань і підступів, що кояться на землі.

Августин вважав, що зло як таке, що протистоїть добру, не існує. Усе у світі створено Богом, який чинить лише добро. Ми стикаємося лише з відходом від моральних цінностей, недостатком добра. Провина за це покладається на вільну волю людини. Крім того, вважав теолог, цю проблему слід розглядати у світових, космічних масштабах, а не з позицій обмеженої і у часі, і у просторі людини. Тобто нерідко зло існує лише у людському розумінні.

Таке пояснення проблеми зла влаштовувало, зрозуміло, далеко не всіх. Врешті-решт, і поведінка людини контролюється Богом. Почали з'являтися й інші пояснення проблеми зла. Виник цілий напрям богословської думки – теодиція, завдання якого полягало в доведенні непричетності Бога до існуючого зла (якщо взагалі визнається факт існування зла).

Таким чином, у середні віки, коли існувало володарювання релігії та церкви, найважливіші моральні проблеми вирішувалися досить специфічно – через призму релігійних догматів, в інтересах церкви.

2.3. Епоха **Нового часу** характеризується глибокими змінами в духовній, економічній, політичній сферах. Хоча позиції релігії все ще залишаються достатньо міцними, релігійні реформи відбуваються в таких країнах, як Німеччина, Англія, Франція та ін.

Хоча позиції релігії в Новий час залишаються досить міцними, духовне, у тому числі релігійне життя суспільства стає більш різноманітним. По-перше, виникають різні напрями протестантизму. По-друге, в Новий час поширюються різні форми вільнодумства (атеїзм, деїзм, скептицизм, пантеїзм та ін). Відповідно трохи інакше трактуються деякі питання моралі. Так, скептики **М.Монтень**, **П.Бейль** припускали можливість існування моралі, незалежної від релігії, і навіть стверджували, що й атеїст може бути моральним.

Найвизначнішою фігурою розвитку європейської думки Нового часу став **І.Кант** (1724 –1804), який стверджував, що етика нічого не запозичує з інших наук про людину, а моральні принципи існували набагато раніше емпіричного знання про навколишній світ. Етика Канта системно розроблена у таких творах, як «Критика практичного розуму», «Метафізика вдач», а також у лекціях з етики.

На думку Канта, в моральних законах задається абсолютна межа людини, та першооснова, яку не можна переступити, не втративши людської гідності. Оскільки людина є істотою слабкою, недосконалою, для неї моральний закон може мати силу тільки як повеління, імператив. Категоричний імператив Канта: чини тільки відповідно до такої максими, керуючись якою ти в той самий час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом, – є вимогою до людської волі керуватися моральним законом, привести свої максими у відповідність до нього. Категоричний імператив зобов'язує кожну людину ставитися до людства у своїй особі і в особі будь-кого іншого як до мети, і ніколи тільки як до засобу. Щоб не бути рабом свого природного егоїзму, людина змушена удаватися до вольового самопримушення. Обов'язок для Канта – це чистота морального мотиву і твердість переконань. Через обов'язок затверджується і загальність морального закону, і внутрішня гідність особистості. Індивідуальна воля може трансформуватися у загальну, а чеснота – з'єднатися зі щастям у тому разі,

якщо особистість у самій собі знайде ту тверду моральну опору, яку раніше вона шукала зовні – у природі, у вірі в Бога, у суспільному середовищі.

У XVII – XVIII ст. отримує поширення теорія розумного егоїзму (Спіноза, Гельвецій, Гольбах). У XIX ст. її підтримували Л.Фейєрбах, М.Чернишевський та ін. Відповідно до цієї теорії людині просто не вигідно вести аморальний спосіб життя, бо на її негативні дії оточуючі будуть відповідати тим же самим. І, певна річ, людині вигідно боротися проти всього того, що заважає її власному щастю і щастю близьких людей.

Порівняно з Середньовіччям етичні пошуки Нового часу відрізняються більшою різнобарвністю, багатоплановістю, що дозволило створити певне теоретичне підґрунтя для моральної філософії наступних століть. Слід підкреслити, що саме в Новий час етика набула глибокого гуманістичного пафосу, який зберігся і до нашого часу і став її відмітною рисою.

Отже, саме наприкінці XVIII ст. завдяки зусиллям багатьох мислителів етика набула самостійного статусу, виявила специфіку об'єкта свого дослідження (моралі), створила досить розвинений понятійний апарат. Зрозуміло, не може йтися про якусь завершеність, а про її остаточне виділення як самостійного явища в багатообразному спектрі духовної культури. Тим більше, що і зараз стикається з серйозними труднощами. І це зрозуміло, бо етика повернута до найглибинніших проблем людського буття, до тайни людини, до її відносин з іншими людьми і світом у цілому.

3.1. Українська етична думка, що є невід'ємною частиною світової культури, у своєму розвитку пройшла складний і дуже цікавий шлях, який можна поділити на три головні періоди. У першому періоді (XI–XV ст.) питання, пов'язані з розвитком духовності людини, розглядалися на фоні розвитку державного інституту, який домінував у всіх сферах життя тогочасного суспільства, а також у сфері визначення загальнолюдських моральних норм. У силі була концепція «держава – Бог – людина», з якою було тісно пов'язане людське існування. Державно-релігійні настанови вимагали

від людини бути смиренною, слухняною і терплячою («Повчання» Володимира Мономаха, «Слово про закон і благодать» Іларіона тощо).

Другий період (XVI–XVIII ст.) характеризується підйомом філософської думки не тільки в Україні (поширення братств і братських шкіл), а й у Європі взагалі. Ціле сузір'я філософів (П.Могила, І.Гізель, М.Смотрицький, Й.Борецький) ретельно готувало ґрунт для подальшого глибокого вивчення етичної проблематики у світлі тогочасних суспільно-політичних змін. Треба відзначити, що українська етична думка розвивалася в унісон із загальноєвропейською, свідченням чого є звернення до питань самопізнання і морального самовдосконалення людини. Окремо в українській філософській думці виділяються постаті Ф.Прокоповича, Г.Кониського і Г.Сковороди, які розробляли проблематику добра і справедливості як головних категорій, що впливають на діяльність людського суспільства.

Третій період (XIX–XX ст.) характеризувався постановкою і розробкою концепції «людина – нація», у світлі опрацювання якої українська етична думка розмежувалася на два напрями: радикальний (людина задля свого щасливого існування повинна перебудувати суспільне життя) і академічний («філософія серця»). До останнього належали П.Юркевич, С.Гогоцький, П.Ліницький, О.Гіляров, А.Богдашевський, які у своїх філософських пошуках виходили з того, що існує потреба в осмисленні місця людського духу в цілісній системі світу. У цей же період відбулося становлення марксистської філософсько-методологічної позиції, в рамках якої етична проблематика була переведена у площину соціально-революційної діяльності. Подальший розвиток етичної думки відбувався або в межах марксистської методології, або згідно з традиціями класичного раціоналізму чи неокласичного підходу до етичних проблем філософії XX століття.

3.2. Етична проблематика Київської Русі (IX–XII століття) формувалася відповідно до потреб державотворення та згідно з християнськими моральними ідеалами. Моральність у культурі Київської Русі розвивається в релігійному напрямку. Етичні ідеї відображені в таких творах,

як: «Житіє Феодосія Печерського», «Житіє Бориса і Гліба», «Києво-Печерський патерик». Основна увага в них зосереджена на релігійних і соціально-етичних проблемах, звучать заклики бути правдивими, турбуватися про ближніх, особливо про бідних і сиріт, уникати сварок та непорозумінь, не бути злостивими, облудними, жадібними. Однак ці твори не містять проповіді чернечого аскетизму, характерного для візантійської церковно-учительної літератури X-XI століть. Багато ідей мають яскравий світсько-гуманістичний характер. У них поєднуються релігійні ідеї та народно-міфологічні уявлення про світ, можна помітити поєднання давньослов'янської міфології та християнства.

Провідні позиції в етичній проблематиці посідають проблеми виховання людини, вказується, яким чином вона може служити Богові. Мудрість розглядається не як знання моральних істин, а радше як їх виконання. Людське життя бачиться світлим і життєрадісним, сповненим моральнісного змісту. Світ – це єдність реального й ідеального, земного та божественного. У світі панує добро.

Світська влада, що була організатором життя в державі, співпрацювала з духовною. Несуперечливість двох влад створювала в населення бачення злагодженості земного та небесного світів.

Образ моральної злагоди як ідеалу доброчесності містить визначна пам'ятка писемності «Повчання Володимира Мономаха». Автор оспівує доброчесне мирське життя, активне творення добра в державі та родині, у стосунках між людьми. У творі можна знайти слова осуду насилля над слабкими й убогими, міститься заклик творити добро, «мати душу чисту та непорочну, язик стриманий, розум смиренний». Водночас автор засуджує такі моральні вади, як брехня, пияцтво, лінощі, та наголошує на необхідності працелюбності, освіченості, наполегливості у справах – у навчанні, в домі, на війні та на полюванні.

Світський напрямок відчутний і у «Слові про закон і благодать» Митрополита Іларіона. Автор говорить, що державний закон роз'єднує людей

– когось підносить, а когось принижує. Інша справа – благодать. Це істина, що однаково світить усім людям, об'єднує, а не роз'єднує їх. Божественні істини є джерелом спасіння, адже вони спрямовують віруючих не на земне та плинне, а на вічне. Іларіон наголошує, що Ісус Христос заповідав наслідувати його у справах земних, тобто свідомість віруючих він спрямовує на моральне служіння іншим людям.

Особливе місце етична проблематика посідає у визначній пам'ятці літератури XII ст. – «Слові про Ігорів похід». У ньому домінують мотиви любові до рідної землі, заклики захистити її від ворожих нападів і розграбування, причинами яких часто було суперництво князів за владу. Силою поетичного слова автор намагається переконати князів забути чвари та розбрат, згуртуватися для захисту рідної землі.

При всьому багатстві тенденцій осмислення моральної проблематики, в духовному житті Київської Русі простежується цілісність поглядів на цінності людського життя. Панівною була тенденція поваги до людини, морально злагодженого її життя зі світом, з іншими людьми та із собою.

3.3. У розвиткові української етичної думки важливе місце посідає творчість видатного українського мислителя **Григорія Сковороди** (1722-1794). Він написав 18 творів і зробив переклад 7 творів з латини. Від початку до кінця Г.Сковорода мораліст. Сенс життя він вбачав у пошуках сенсу буття та вказівках шляху до щастя іншим.

Метою життя для Г.Сковороди були радість і веселість серця, багатий внутрішній світ, міцність душі. Досягнення цього блаженного спокою і було для нього мистецтвом життя.

За тодішніх умов етико-моральне вчення Г.Сковороди мало релігійне забарвлення. Попри всю неортодоксальність його ставлення до релігії, своєрідність тлумачення Бога, досягнення вищого блаженства він пов'язує з поєднанням душі з Богом. Основною проблемою його етики є проблема самопізнання, що має яскраве моральнісне наповнення. Життя людини – це процес неперервного духовного розвитку, засобом якого є самопізнання. Воно

сприяє моральному вдосконаленню людини, бо тільки той, хто пізнав свою природу, може бути корисним для себе й інших.

Сутність людини, її призначення та сенс буття тлумачаться через визнання суперечностей у самій людині. Вона, як і світ, має внутрішню (духовну) та зовнішню (тілесну) природу: «Серце, думки й душа – то все одне». Філософ не протиставляє духовне тілесному, а говорить про існування й тілесного, й духовного начал.

Розмірковуючи про духовне та тілесне, божественне й земне, вічне і швидкоплинне, Г.Сковорода доводить, що основне в людині – це її душа. Щоб пізнати самого себе, потрібно заглибитися в себе, серцем перелетіти від земного до невидимого, небесного – так ми зможемо осягнути наше серце та душу. Серце, в його твердженнях, – це чуттєвий розум, на відміну від суто раціонального знання. Людей, котрі досягли самопізнання, визнання та любові інших людей, Г.Сковорода називав істинними людьми.

Розкриваючи сутність щастя, він вказує, що ситість шлунка й інші тілесні задоволення не дають його. Досягнення в науках також не роблять людину щасливою. Справжнє духовне задоволення, що дає людині відчуття щастя, – це самопізнання. Щоб бути щасливим, необхідно пізнати, знайти самого себе.

Спочатку людина немовби звернена всім єством назовні, на гонитву за радощами земного світу. Потім вона осягає пізнання власної природи, самої себе, своїх здібностей і виробляє відповідний своїй природі спосіб життя. Основу такого способу життя Г.Сковорода вбачав у «сродній праці» як дійсному прояві людської життєдіяльності, самоствердженні людини.

Споживання матеріальних благ, насолоду ними філософ не вважав основою людського щастя. Найвище блаженство та справжнє щастя дає людині праця за покликанням, що відображує природні нахили людини. Причиною всього аморального, спотвореного в суспільстві він вважав працю без покликання, працю з необхідності, примусову чи працю задля збагачення. Тож, засуджуючи соціальні вади суспільства, він закликав до морального

вдосконалення, будучи переконаним у тому, що щастя доступне всім, бо природа нікого не обділила. Звідси він дійшов висновку, що ідеальним є таке суспільство, в якому кожен може реалізувати свої природні задатки, втілити їх у життя через освіту.

Актуальною була його думка про духовну силу особистостей, здатних нести істину іншим людям та утверджувати її власною діяльністю. Звертаючись до образу старозавітного Мойсея, Г.Сковорода бачив у ньому особистість, яка своєю волею об'єднала єврейський народ і зробила його щасливим.

Яскраво моральну спрямованість у Г.Сковороди мали соціальні проблеми. Цінність людського життя він вбачав у діяльності, котра була спрямована на встановлення справедливості в суспільстві, що робила б життя раєм і Божим домом. У цьому новому, ідеальному, високоморальному світі, країні та царстві любові будуть панувати рівність, любов і спільна власність. Досягти такого стану речей можна через самоорганізацію народу, звільнення від соціального та духовного рабства, для чого важливі духовна єдність етносу, віра у власні сили та воля до мети.

Хоча етичні погляди Г.Сковороди, його думки та саме життя були далекими від життєвої суті, але ідеали, які він сіяв серед українського народу, були чистими та переконливими.

3.4 Іван Франко (1856-1916) – український письменник, учений, перекладач, публіцист, літературний критик, громадсько-політичний діяч, доктор філософії Віденського університету. Хоча він не мав спеціальних праць з історії та теорії етики, але моральна проблематика посідала в його творчості одне з чільних місць. Моральний ідеал, якому І.Франко неухильно слідував упродовж всього життя, – це праця на благо свого народу. В статті «Дещо про себе самого» він вказував на моральний обов'язок віддячити простим людям за те, що він за їх допомоги зміг піднятися на ту висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють загальнолюдські ідеали.

Людину І.Франко розглядав як вершину розвитку природи, однак усвідомлював її багатовимірність, глибоко замислюючись над вічними проблемами людського буття, життя та смерті, добра і зла, складних взаємин зі світом та іншими людьми. Через осмислення трагічності буття людини він виходив на передчуття тих фатальних катаклізмів ХХ ст., які призвели до безсилля особистості перед тотальним насиллям.

У розвитку економіки та розподілі праці І.Франко вбачав основний важіль суспільного прогресу. З подальшим розвитком суспільства відбувався процес посилення держави, що заклала підґрунтя політичної влади, панування людини над людиною, соціальної нерівності. Визнання ролі та значення економічних чинників у розвитку суспільства не заперечувало впливу на соціальний поступ ідеальних, духовних чинників. Він був твердо переконаний у тому, що будь-який суспільний рух повинен мати свою мету. Рух без мети – людина без керма та вітрил, проте й мета не просвітлена ясністю ідеалу – ніщо. Ідеалом І.Франко вважав боротьбу за людське щастя та свободу людини.

Народ, вказував І.Франко, хоч і пригноблений, бідний, безпорадний, але поволі підноситься та відчуває щораз більшу потребу у правді та справедливості. Отож працювати на користь такого народу необхідно й ніяка праця не пропаде марно.

Свій моральний обов'язок І.Франко виконував двома шляхами. Перший з них – це дослідження проблем історії та культури власного народу, визначення його місця серед культур інших народів. Він закликав інтелігенцію спрямувати свої зусилля на поглиблення зв'язку з народом і навіть запропонував програму духовного розвитку українського народу, охоплення мас системою освітянської діяльності.

Другим шляхом було пробудження моральної свідомості та національної гідності української спільноти, пробудження в людях, пригнічених нелюдськими умовами існування, духу свободи та людської гідності. Виходив із гуманістичної позиції, згідно з якою людина, що сприймає принизливі обставини як нормальні, топче в собі людську сутність. Він

принципово обстоює гуманістичний принцип співчутливого ставлення до простих і обездолених людей.

Показуючи у своїх творах злиденні умови життя робітників, І.Франко мав на меті пробудити їхню свідомість і спонукати до відстоювання людських прав. Письменникові-гуманісту була чужою ідея протиставлення героя та народу. У поемі «Мойсей» він вивів необхідність нерозривної єдності героїв і народу, що стали запорукою виживання народу та його подальшого розвитку. Тільки єдність героя з народом, їх єднання в спільній праці буде сприяти суспільному благові та формуванню національної свідомості.

У етиці І.Франка важливе місце посідала проблема прогресу людства в її моральному спрямуванні. Поняття суспільного поступу пов'язується з інтересом конкретної людської особистості. З цих позицій показані суперечності історичного розвитку людства, його нерівномірність, дискретність і локальність. Багатство, що зосереджене в руках невеликої частини суспільства, знання чи розвиток мистецтва не є реальними показниками поступу, а критерієм його є розвиток окремої людської особистості. Шлях до неї – у людській розумній творчій діяльності. Поступ пов'язується, передовсім, з національним розвитком, а нація розглядається як засіб самоідентифікації особистості.

Певний інтерес викликає також думка мислителя про вплив на формування моральних рис естетичного сприйняття й переживання дійсності та творів мистецтва. На його думку, глибина переживання краси й досконалості - важливий фактор морального впливу на особистість.

Леся Українка (Лариса Косач) (1871-1913) – видатна українська письменниця, громадсько-культурна діячка, її етика базується на ідеї та ідеалі свободи, що були провідними мотивами її поетичної, прозової, літературно-критичної та публіцистичної творчості. Навколо морального сенсу свободи групуються інші етичні проблеми. Тема свободи – одна з провідних у поезії Лесі Українки. Вона проголошує своє творче кредо: жити варто заради боротьби за свободу. Це проявилось у її боротьбі з російським царизмом. «Не

бійтеся, побратими, – писала вона, – в'язниця поетів, що люблять волю, Батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора, її славне ім'я – Росія».

Центральне місце в етичних роздумах Лесі Українки відводиться носію моральних рис – людині. Значення людини як суспільної істоти вона розглядала під кутом людської особистості, піднесення її гідності як найвищої цінності в загальнолюдських і національних вимірах, відбиття в ній духу Прометея. Образ Прометея став узагальненим образом роздумів про людину та сенс її буття, взаємини особи й суспільства, пошук шляхів побудови нормального суспільства, боротьби проти невільницького становища й національного гноблення.

Прометеїзм для Лесі Українки був символом усього передового – сміливості думки, доброго серця, твердості духу та безстрашності, силою, що скріплює готовність іти на муки та смерть заради правди й надії. За алегоричними символами та сюжетами вона прагнула показати зв'язок минулого із сучасністю, їх трансформацію в майбутньому.

При розгляді цих питань беззаперечним у творчості Лесі Українки є протиставлення пасивної маси суспільства діяльній особистості, сміливій людській індивідуальності. На її думку, призначення видатної особистості полягало в тому, щоби пробудити народ, роздмухати надію на майбутнє визволення, не лити сліз, а шукати в людях «живий вогонь», щоб таким чином здолати лихо та негаразди. Людина, передбачаючи якісь події в суспільному житті, не повинна залишатися пасивною до них, а своїми діями впливати на перебіг історичного процесу, збуджувати народ до дії.

Леся Українка усвідомлювала, що значна частина суспільства була масою рабів. Однак, попри свою пасивність, вони є нащадками Прометея, прикутого до скелі. Потрібно лише знайти шляхи до їхніх душ, щоб розбудити сміливість і дух протесту. І тоді ця колись пасивна маса змете тиранію, здолає невільницьке гноблення. Ідеал суспільних відносин вона вбачала в побудові

вільної держави, в якій люди мають усі людські та громадянські права, що тільки встановлені на світі.

Хвилювали Лесю Українку такі етичні питання, як роль творчої інтелігенції в розвитку суспільства, проблеми моральної відповідальності особи за вибір вчинку та його наслідки, життя в умовах несвободи і шляхи уникнення рабства духу тощо. Письменниця осмислює покликання митця в суспільстві, вважаючи, що призначення таланту – відкрити людям правду та позбавити таким чином їх ілюзорної свободи. Такою є свобода від моральної відповідальності за вибір.

Свобода як тягар – була новим баченням письменницею моральної проблеми. Це тягар моральної відповідальності за правду, спійману в плинні подій, угадану героєм. Знання правди – це здобуток лише вільного людського духу. Вище стоїть моральна відповідальність за істину. Позаяк вона може породити страх і відчай перед таємничим перебігом подій та незбагненністю долі людини. Письменниця вимагає активних дій для зміни подій на краще. У політичних реаліях свого часу вона поставала невтомним борцем за політичну свободу та шукала шляхів найбільш ефективної діяльності інтелігенції в суспільному русі.

Велика увага в її творчій спадщині приділена питанням діяльності інтелігенції серед народних мас. Інтелігенція, наголошує письменниця, має говорити з народом як з рівним і доводити, що доля людей (свобода, право на життя та на працю) – у їхніх руках. Тож її обурюють спроби інтелігенції загравати з народом, підміняти політичні питання пошуку шляхів до свободи другорядними суперечками.

Леся Українка стояла на гуманістичних позиціях тих представників інтелігенції, котрі говорять правду про народне життя. Умови його настільки складні, що принижують людину, не дають змоги розгорнутися її моральним рисам. Основним вона вважає виховання в народі усвідомлення людської гідності, що породжує непримиренність до рабства.

У полеміці з національно обмеженим поглядом на поняття людського письменника засвідчила, що є мислителем європейського масштабу, її погляди на цінності людського життя мали яскраво гуманістичний характер. Вона відстоювала людську гідність як запоруку нормальності стосунків. У полеміці зі своїми політичними опонентами ставила істину понад усе, але не ціною приниження чи топтання гідності інших.

Етичні погляди Лесі Українки характеризувалися народністю та патріотизмом, мрією про ідеальні моральні стосунки в новому суспільстві. Вона була переконана в тому, що необхідно вести роботу щодо пробудження народу до боротьби проти невільництва та національного гноблення.

3.5. Перемога більшовизму в революції 1917р. негативно вплинула на розвиток гуманітарної науки в Україні (етики зокрема), оскільки політика нової влади була спрямована на знищення цінностей української культури.

У 20-х - на початку 30-х рр. ХХ ст. серед прогресивної української інтелігенції ще були надії зберегти українську культуру. Так, відомий український державний і громадський діяч Микола Скрипник (1872-1933) обстоював ідею українізації (збереження національних особливостей, мовної культури, відкриття українських навчальних закладів, представництва українців у владі тощо). Однак такі намагання були марними та набули навіть трагічного завершення. Ідеологи «українського відродження» зазнали політичного переслідування (хто не встиг емігрувати, був репресований).

Почався період масової експансії марксистсько-ленінської просвіти. Це особливо відчула гуманітарна наука, й етика зокрема. «Науковий комунізм» став альтернативою політології, соціології, етики, естетики тощо. Лише в 50-х рр. ХХ ст. заангажований ідеологією сталінського тоталітарного режиму, зокрема, курс етики був уведений до навчальної програми деяких вищих навчальних закладів (це можна назвати «першим відродженням»), а в 60-х рр. минулого століття (підчас «другого відродження») почалися спроби аналізувати етичну спадщину зарубіжних і вітчизняних мислителів.

Не потрібно відкидати роль української еміграції в розвитку етичного вчення. Необхідно згадати імена В.Винниченка, Д.Донцова, В.Липинського, Ю.Липи.

Справжнє життя відчула етика як наука лише в 90-ті рр. ХХ ст. з проголошенням незалежності України. Сприяли цьому вчені Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Києво-Могилянської Академії, Інституту філософії Академії наук України та інших науково-навчальних закладів. Так, колективом авторів кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Т.Аболіна, В.Єфименко, О.Лінчук, І.Лосєв, О.Фортова, Є.Шинкаренко) був підготовлений навчальний посібник «Етика» (1992), де вперше здійснено науковий, незаангажований підхід до викладу матеріалу. Значним здобутком в розвитку вітчизняної етики стала наукова праця В.Малахова, завершена в його навчальному підручнику «Етика: курс лекцій».

Література

1. Августин. Исповедь. М.: Республика, 1992.
2. Аристотель. Большая этика // Аристотель. Соч.: в 4-х т. Т.1. М., 1984.
3. Бердяев Н. О назначении человека. М., 1993.
4. Горфункель А. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
5. Гуссейнов А., Апресян Р. Этика: Учебник. – М., 1998.
6. Донцов Д. Дух нашої давнини. Д.,1991.
7. Кант И. Из »Лекций по этике» // Этическая мысль. – М., 1990.
8. Козлов Н. Как относиться к себе и людям. – М., 1996.
9. Лінчук О. Теоретичні проблеми етики, естетики і теорії культури. – К., 1992.
10. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посіб. – 5-те вид. – К., 2004.
11. Савельєв В.П. Етика: Навчальний посібник. – 2-е вид. – Львів, 2006.
12. Сковорода Г. Начальная дверь ко христианскому добронравию; Наркисс. Разговор о том: узнай себя // Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. Т. 1. – К., 1973.

13. Скрипник. А. Моральное зло в истории этики и культуры. – М., 1992.
12. Степаненко В. Етика в проблемних і аналітичних задачах. – К., 1998.
13. Юркевич П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению Божия // Юркевич П. Философские произведения. – М., 1990.

ТЕМА 2. Мораль як соціально-культурний феномен

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Мораль як духовно-практичне освоєння людиною світу. Релігійна та соціально-історична природа моралі. Мораль як ціннісна форма свідомості. Специфіка моралі. Функції моралі. Мораль і звичай. Мораль і право.

Структура моралі. Основні структурні елементи моралі. Моральна свідомість і моральні відносини. Моральні відносини як система механізмів

соціальної саморегуляції. Утвердження моральних норм і цінностей у масовій свідомості. Моральні норми і принципи – загально значима основа моральної поведінки. Моральні почуття.

План

1. Передумови виникнення моралі.
2. Природа і сутність моралі.
3. Специфіка моралі.
4. Функції моралі.

1. Узагальнююче визначення передумов виникнення моралі включає, по-перше, формування у стародавньої людини абстрактного мислення, здатності утворювати загальні поняття, визначати зв'язки й закономірності, формулювати принципи. З розвитком цієї риси людської свідомості пов'язують взагалі появу ідеології, що вміщує зародки багатьох сучасних форм свідомості: філософії, релігії, науки, моралі, мистецтва, політики, права. Дані про можливий час виникнення цієї синкретичної (зливої, нерозчленованої) ідеології різні: першими ознаками володів, мабуть, уже неандерталець (200-30 тис. років тому), а явними, стійкими – кроманьйонець (40-10 тис. років тому). Навички абстрактного мислення дозволяли давній людині формулювати закони світу, природи і людського суспільства.

По-друге, передумовою моральної свідомості можна вважати вироблення на початку людської історії соціального способу передачі інформації, соціальної спадковості, на відміну від генетичної програми поведінки – основи способу життєдіяльності всіх тварин. З розвитком форм життя зростає ступінь індивідуалізації окремої істоти і ступінь її свободи. Без цих понять неможливо визначити суть моралі. Тільки людина сумнівається у своїй суті, суті свого буття, своєму призначенні. Тому вона й визначається як істота переважно моральна: постійний розвиток, крім свободи, потребує величезної відповідальності за прийняття рішень і наслідки цього вибору.

У особливості діяльності закладена третя передумова виникнення моралі: людська здатність діяти без розрахунку на негайний очевидний

результат. Людина планує засоби та спосіб дії і, нарешті, діє, одержує бажане, співставляє із задуманим і, як правило, буває розчарованою: уявне здавалося привабливішим. У цій незадоволеності – запорука людського розвитку і, крім того, дуже важлива особливість ставлення до світу, на яку спирається також і мораль.

Людський розвиток і, таким чином, людська мораль, починаються з того моменту історії, коли суспільство набуває можливості підтримувати існування слабких, позбавлених здатності приносити здобич, і цим кладе початок відокремленню ідеології від практичної діяльності, зближенню зв'язку поколінь (накопиченню соціального досвіду, соціальній спадковості). Принцип безкорисливого ставлення пом'якшував соціальне напруження, мабуть, урятував не одне життя у найжорстокіші часи і втілений у багатьох сучасних релігійних системах, н-д, християнському милосерді без сподівань на винагороду, славу, вдячність людей.

Отже, характеристика моралі тісно пов'язані з тим, яким чином людина мислить, діє, поєднана з собою подібними в ті чи інші форми суспільства: мораль виникає внаслідок формування абстрактного мислення, соціальної спадковості.

2. Питання про природу і розвиток моралі розглядається з огляду на підходи щодо виникнення людини (релігійні, соціально-історичні концепції).

У **релігійних концепціях** мораль обґрунтовується як така, що дана самим Богом, підкреслюється її універсальний зв'язок, загальнолюдський характер – тобто вона поширюється на всіх людей без винятку і всі рівні перед її вимогами, всі мають їх дотримуватися. Релігійна етика наповнює мораль високим духовним змістом, захищає її від спрощення.

Більш виваженим і глибоким здається **історичний підхід** до виникнення людини і моралі. Аристотель, К.Маркс обґрунтовували соціальну природу моралі, її витoki шукали у розвитку суспільного життя. На думку прибічників соціально-історичного підходу, мораль є наслідком матеріально-економічних відносин суспільства. Її виникнення пов'язується з необхідністю

підтримання суспільного (людського) на відмінну від тваринного способу життя, з потребами узгодження індивідуальної за характером діяльності з колективною взаємодією для виживання людини за суворих умов життя первісних спільнот, з потребами регулювати міжлюдські стосунки, упорядкувати людське спілкування.

Походження моралі – це тривалий історичний процес, підготовлений природними і соціальними чинниками. Безпосереднім джерелом моралі стала об'єктивна суспільна потреба у колективному житті, його організації, у погодженні і врегулюванні діяльності і в той же час індивідуалізованої діяльності, що зливається у суспільному процесі виробництва самого життя, у відтворенні людського способу існування. Мораль відбиває цілісну систему поглядів на суспільне життя, переконань, зв'язок суспільства і особистості, залежність певних звичаїв, традицій, норм від суспільних інтересів.

Отже, мораль є соціальним феноменом соціального буття. Вона не є результатом людського свавілля, а об'єктивно обумовлена і виступає необхідною формою само здійснення суспільних індивідів.

З розвитком матеріально-економічних відносин, ускладненням суспільного життя, зростанням духовних начал у житті людини поступово формується моральна система суспільства. Вона виражає інтереси суспільства, пануючих у ньому соціальних груп. Отже, вона виникає і розвивається у людській спільноті як спосіб регулювання міжлюдських стосунків. Мораль реалізується безпосередньо у ставленні до іншого як рівного собі.

Мораль передбачає ціннісне ставлення людини до природного світу, суспільства, спільнот, соціальних інститутів, інших людей і до самого себе.

Моральні цінності (норми, принципи, ідеали, уявлення про добро, справедливість, відповідальність, почуття дружби і любові), що виникають та існують у суспільстві, сприймаються моральною свідомістю людини, кристалізуються в її ціннісні орієнтації, переконання, соціально-психологічні настанови й реалізуються у вчинках, лінії поведінки на життєвому шляху особистості.

Отже, **джерело моралі** – у суспільних потребах людини, спільнот, у суспільній необхідності підтримувати колективне життя людей, регулювати суспільні, між людські відносини. Сутнісні риси моралі – це, перш за все її соціальна природа й соціальний характер функціонування (тобто вона виникає і функціонує тільки у суспільстві).

Отже, мораль – це сукупність вимог, приписів, норм і принципів щодо поведінки людини у ставленні її до суспільства, соціальних інститутів, до інших людей і до самої себе з позицій добра чи зла.

3. Мораль, як різновид практично-духовного способу освоєння світу, як спосіб ціннісного орієнтування за допомогою нормативного механізму, регулює поведінку людини і суспільні відносини. Вона тісно пов'язана з політикою, правом, релігією, мистецтвом, наукою, але має свою специфіку, що й визначає її особливе призначення для організації суспільного життя.

Історично першим видом соціальної дисципліни вважається **звичай**. Звичаї, як правило, мають чітко окреслену сферу дії, вони поширюються на представників первісного родового колективу, громади чи якоїсь спільноти, характерної для певного часу. Звичай тяжіє до минулого, відбиває традиціоналізм. Для звичаю характерна детальна, однозначна, жорстка, ситуаційно обмежена регламентація, де відкидаються свобода вибору варіантів дії, вчинків. Звичай вимагає виконання і не цікавиться мотивами поведінки. Мораль же вимагає особистої відповідальності й за вчинки, й за їх мотивацію, й передбачає свободу вибору моральних цінностей, цілей і засобів їх досягнення. Тому мораль вважається більш розвинутим і складним способом регулювання поведінки людей у порівнянні зі звичаєм. Це історично досконаліший спосіб соціальної регуляції.

У цивілізованих суспільствах важливого значення набуває **право** як соціальний інститут, що виконує дещо схожі з мораллю соціальні функції. І мораль, і право виникають для задоволення суспільної потреби у підтримці стабільності й цілісності суспільства.

Мораль відрізняється від інших форм духовного життя (науки, релігії, мистецтва) такими **властивостями** як імперативність, нормативність, оцінювальність.

Імперативність – це форма вираження повелінь (приписів, вимог), спосіб їх реалізації, що орієнтує особистість залежно від конкретно-історичних умов, обставин на адаптацію до встановлених суспільством стандартів поведінки. Мораль велить, певним чином, як належно ставитись до людей, до природи і до самого себе.

Золоте правило моральності – ставитись до іншого так, як би ти хотів, щоб інші ставились до тебе.

Нормативність – виражає моральну необхідність, що існує у суспільстві, у дотриманні відповідних норм, правил, вимог для досягнення необхідного результату у стосунках між людьми. Норми, правила, приписи, вимоги, заборони програмують поведінку людини, визначають спрямованість її дій. Нормативність є способом відтворення у суспільстві типових стосунків через одиничні дії, вчинки індивідів, засіб зв'язку між людьми різних поколінь. Моральні норми поділяються на два типи: норми-заборони (табу) відповідних дій та норми-зразки поведінки. Норми-зразки поведінки відбивають вищий рівень суспільного розвитку, пов'язаний з розвитком цивілізацій.

Оцінювальність – пов'язана зі здатністю моралі до схвалення чи засудження явищ соціальної практики, дій, вчинків, поведінки людини, інших соціальних суб'єктів. Оцінювальність встановлює відповідність чи невідповідність вчинків. Мотивів, дій, їх результатів і наслідків вимогам пануючої моральної системи, її моральних цінностей. Оцінки виносяться громадською думкою стосовно будь-яких соціальних явищ: економічних, політичних, релігійних тощо і особистістю стосовно своїх вчинків, дій (самооцінка). Форми оцінювання виражаються у схваленні, погодженні, симпатії чи неприйнятті, обуренні, осуді і гніві.

Специфіка моралі, таким чином, полягає у тому, що це спосіб практично-духовного, імперативно-ціннісного освоєння дійсності, особлива форма регулювання стосунків між соціальними суб'єктами і поведінки людини, що ґрунтується на глибоко особистій суб'єктивній мотивації поведінки, свідомому і добровільному прийнятті зобов'язань слідувати вимогам моралі і підтримується тільки особистими переконаннями у їх необхідності, справедливості і гуманності.

4. Сутність, специфіка моралі, її місце і призначення у суспільстві визначаються її соціальними функціями. Головними серед них є такі:

- **гуманізуюча** функція передбачає олюднення індивіда через моральну практику. Мораль створює орієнтир людяності, повертає людині цілісність, повнокровність існування;

- **регулятивна** дозволяє виступати як особливий спосіб впливу на поведінку людини. Мораль регулює поведінку як окремої людини у всіх сферах її життєдіяльності, так і суспільства в цілому;

- **світоглядна** визначає мораль як складову частину узагальнених поглядів особистості, суспільства на зміст та характер моральних відносин. Мораль вміщує у собі життєво важливі для людини орієнтири. Моральна свідомість виводить людину на вищі моральні цінності, перш за все, на поняття сенсу життя. Мораль допомагає у формуванні суспільного ідеалу, вирішенні завдань суспільного життя, розумінні процесів, що відбуваються. Таким чином, мораль існує як певна і цілісна система моральності, що має власні засоби впливу на суспільні процеси;

- **оцінювальна** реалізується через моральну оцінку (самооцінку), яка є виразом морального переконання особистості та громадської думки. Моральна оцінка здійснюється за допомогою понять моральної свідомості: добро, зло, благо, справедливість, совість, гідність, честь. Моральні оцінки носять універсальний характер, поширюються на всі дії, вчинки людини, соціальних суб'єктів;

- **пізнавальна.** Моральна свідомість бачить світ через призму добра і зла, обов'язку та відповідальності. Пізнання життя, вибір свого шляху здійснюється з позицій моральних критеріїв власними зусиллями. У процесі пізнавальної діяльності особистості формуються уявлення про зміст моральних відносин на почуттєвому та теоретичному рівнях, що дозволяє розуміти моральну сутність існуючого і прогнозувати розвиток подій;

- **виховна** – цілеспрямоване виховання людини на загальнолюдських та конкретно-історичних моральних цінностях. Виховна функція моралі здійснюється через формування особистості, розвитку її самосвідомості, механізмів соціальної, зокрема, моральної саморегуляції, самовдосконалення. Мораль привчає людину дотримуватись правил поведінки, виховує здатність керуватися ідеалами добра, істини, прекрасного, вічного, обирати відповідну лінію поведінки, самовдосконалюватися, тобто формує певний тип особистості з її загальною й моральною культурою.

Література

1. Апресян Р. Природа морали // Филос. Науки. – 1991. - № 12.
2. Букреев В., Римская И. Этика права. – М., 1998. – 336с.
3. Волченко Л. Культура поведения, этикет, мораль. М., 1982.
4. Гусейнов А. Введение в этику. – М. 1985.
5. Зеленкова И., Беляева Е. Этика. – Минск, 1998. – 368с.
6. Зуй М. Онтологические предпосылки этики // Филос. Науки. – 1991. - №10.
7. Малахов В. Этика: курс лекцій: Навчальний посібник. – К., 1996.
8. Мур Дж. Принципы этики. М., 1984.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.
10. Фромм Э. Человек для себя. – М., 1992.

ТЕМА 3. Поняття моральної свідомості та категорії етики

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Структура моральної свідомості: моральна норма, моральний принцип, моральний мотив, ціннісні орієнтації.

Добро і зло як провідні категорії етики. Історичний характер уявлень про добро і зло. Підходи до вирішення проблеми добра і зла.

Совість і моральний обов'язок – контрольні-імперативні механізми моральної свідомості, їх особливості і ціннісна єдність. Совість і моральна

відповідальність. Соціально-психологічні механізми совісті. Сором – внутрішній голос совісті. Покаяння і докори совісті. Моральний обов’язок – основа совісті.

Справедливість як важливе поняття моральної свідомості, що виражає загальне співвідношення цінностей і конкретний розподіл їх між суб’єктами, визначає міру, відповідність між правами та обов’язками людей, заслугами і їх визнаннями, злочинними діями і покаранням. Осмислення справедливості Демокритом, Сократом, Платоном, Аристотелем. Позитивні та негативні боки справедливості.

Категорії честь і гідність як відображення цінності значимості особистості. Честь як суспільне визнання і оцінка особистості. Морально-психологічні характеристики честі й гідності: адекватність, самооцінка, впевненість, самокритичність, зарозумілість, марнославство, гордість, слава. Гідність як самоусвідомлення цінності особистості.

Щастя як повнота використання фізичних і духовних сил особистості. Евдемонізм і риторизм – основні напрямки тлумачення категорії щастя в історії етики. Прагматичні, споживацькі, нігілістичні уявлення про щастя і призначення людини. Щастя і потреби. Щастя і задоволення. Щастя і нещастя, радість і страждання. Моральні й соціально-психологічні аспекти сенсу життя.

План

1. Поняття та структура моральної свідомості.
2. Добро і зло – провідні категорії етики.
3. Справедливість, обов’язок і відповідальність.
4. Сенс життя і щастя.
5. Совість, гідність, честь.

1. Моральна свідомість – складний суперечливий феномен духовної культури, що має свої рівні, форму, структуру. Вона функціонує на двох рівнях: емоційно-почуттєвому та раціонально-теоретичному, які існують у взаємодії, єдності, доповнюючи один одного.

За своїм походженням і змістом моральні почуття є соціальними, вони формуються і розвиваються тільки в суспільстві у процесі взаємодії соціальних індивідів за допомогою виховання та самовиховання. Культура моральних почуттів є вираженням міри моральної розвинутості особистості, її здатності до милосердя, співчуття, співпереживання і виявляється у вчинках, культурі поведінки. Почуття, переживання є основою мотивів, ідеалів, уявлень, ціннісних орієнтацій. Цей рівень пов'язаний з реакціями особистості на стосунки між людьми. Реакції виявляються у почуттях симпатії, антипатії, любові, ненависті, довіри, обов'язку, відповідальності, гідності, вимогливості.

Раціонально-теоретичний рівень виражається у системі моральних знань про норми, принципи, ідеали, судження, поняття, у яких теоретично обґрунтовуються моральність та її елементи.

Залежно від носія моральна свідомість поділяється на ідеальну та суспільну. Головними компонентами індивідуальної моральної свідомості є моральні почуття обов'язку, гідності, справедливості – що у сукупності складають емоційно-почуттєвий рівень. Раціонально-теоретичний пов'язується з системними знаннями, уявленнями про поняття, їх зміст, взаємозв'язок, н-д, про добро, зло, щастя, сенс життя, справедливість, що дають уявлення про моральні цінності. Важливою її складовою є воля, що концентрує зусилля особистості, перетворює індивіда на активного суб'єкта і переводить переконання, бажання, цілі у конкретні дії, вчинки.

Суспільна моральна свідомість, носієм якої є суспільство, акумулює не тільки моральну практику сучасників, а значною мірою використовує досвід минулих поколінь та історичних епох, її пошуки і досягнення.

Суспільна моральна свідомість – цілісний феномен, де теоретичний рівень відбивається у системі понять. Поняття моральної свідомості відіграють важливу роль у духовно-практичному освоєнні світу. Вони, з одного боку, інструмент пізнання моральної сфери життя, з іншого – ступені пізнання, які доповнюють і закріплюють отримані знання. Специфіка понять моральної

свідомості у тому, що вони своєрідно відбивають моральне життя суспільства, спільнот і людини, використовуються для оцінки різних дій, вчинків людини.

Поняття моральної свідомості та етичні категорії нетотожні. Поняття моральної свідомості формуються в процесі безпосереднього відбиття, опанування і оцінки соціальних відносин, поведінки людей у суспільній та індивідуальній свідомості. Категорії – це результат наукового дослідження, філософського узагальнення і вони належать етиці як науці про мораль.

Простими та історично першими чинниками морального знання були норми. Норма виступає способом вираження належного і несе в собі повеління, вимоги, які треба виконати для досягнення певної мети. Це можуть бути настанови, правила, заборони («не вбий», «не вкради»). **Моральна норма** – найпростіша форма суперечливої єдності реального і ідеального у моралі, визначає поведінку у типових ситуаціях, доводить, що норми як одиничний припис можуть суперечити одна одній, тоді з'являється необхідність **морального принципу**. Це узагальнене вираження моральних вимог для людини, що спрямовують її діяльність у певній сфері життя, визначають головну лінію поведінки, життєвої орієнтації. Це узагальнені світоглядні орієнтації, що спрямовують лінію поведінки, визначають характер стосунків людей, сенс їх життя (гуманізм, патріотизм). Мораль регулює поведінку людини, оцінює її вчинки, дії, тому важливе місце у структурі теоретичного рівня моральної свідомості посідає **моральна оцінка**. Вона є уявленням про моральні цінності вчинків, дій, їх відповідність належному. У моральній оцінці використовуються уявлення про добро і зло, справедливе і несправедливе, чесне і безчесне. Вона виражається у схваленні чи засудженні відповідної поведінки, вчинків особистості. Важливим елементом і поняттям моральної свідомості є **ціннісна орієнтація** як здатність моральної свідомості за різних обставин спрямовувати думки й дії людини на досягнення певної моральної мети і результату.

Існують два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, які обслуговують самоствердження

особистості, і цінності, що надають сенс існуванню самої людини, які творять і відроджують людину в певній, принципово новій якості. Цінності другого типу в сучасній літературі називають вищими або самоцінностями, оскільки щодо людського суб'єкта вони є чимось самостійним, самодостатнім, і, отже, таким, що принципово вимагає морального ставлення до себе.

2. Моральна норма, принципи, оцінка, мотив, ідеал, моральні якості особистості – це і є моральні цінності. Поряд з ними у моральній свідомості існує система понять, що відбивають більш високий рівень цінностей моралі взагалі і моральної свідомості зокрема. Це поняття добра і зла, справедливості і блага, сенсу життя і щастя, обов'язку і совісті, гідності і честі, любові і дружби. Вони називаються вищими, оскільки забезпечують моральну саморегуляцію поведінки і діяльності людини. Вища, з-поміж них – ідея Добра. Сенс існування самих індивідів, культур, суспільства і людства суттєво пов'язаний з відкритістю для них ідеї Добра.

Найзагальнішими, провідними поняттями моральної свідомості й категоріями етики, що відбивають ціннісний бік моралі, є **добро і зло**.

На різних етапах суспільного розвитку уявлення про добро включали в себе ідею корисності, цінності, у тому числі, і матеріальних благ. З розвитком духовної культури й моралі як її складової під добром розуміється все те, що забезпечує розвиток у суспільстві і людині гуманності, свободи, єднання людей, духовної злагоди. Це доброзичливість і взаємодопомога, взаємопорозуміння і співпраця, повага і співчуття, все, те, що забезпечує моральну культуру спілкування. Отже, добро є одним з найзагальніших понять моральної свідомості, категорія етики, у якій виражається позитивне моральне значення явищ суспільного і морального життя у їх співвіднесеності з суспільством і моральним ідеалом.

Під моральним злом розуміється все те, що перешкоджає єднанню людей, гармонізації суспільних відносин. Це насильство і злочинність, скупість і грубість, байдужість до інтересів людини і суспільства, крайні форми егоїзму, агресивності, підлість. Зло є одним з основних понять моральної свідомості і

категорія етики, у якій відбиваються негативні сенси, боки суспільного і морального життя людей і стосунків між людьми.

Боротьба добра і зла складає головний зміст морального розвитку суспільства.

3. Одним із важливих і універсальних понять моральної свідомості і категорією етики є **справедливість**, що виражає загальне співвідношення цінностей і конкретний розподіл їх між суб'єктами, визначає міру і відповідність між правами і обов'язками людей, заслугами і їх визнанням, злочинними діями і покаранням. Невідповідність чи порушення цієї норми оцінюється моральною свідомістю як несправедливість.

Справедливість як категорія етики і поняття моральної свідомості втілюється в почуттях і уявленнях обов'язку, відповідальності.

Обов'язок – це сукупність моральних зобов'язань людини перед суспільством. Він виступає як нормативна категорія, що формулює соціальні обов'язки, котрі повинен виконувати індивід у силу суспільної необхідності. З усієї великої кількості теоретичних суджень про обов'язок важливо виділити концепцію Канта, який поклав це поняття і категорію в основу своїх пошуків сутності моральності, який бачив у обов'язку головний принцип її чистоти.

У докантивській етиці на запитання: яке джерело моральних приписів, від кого виходить вимога чинити згідно з нормою, існувала традиційна відповідь: моральні заповіді дарує Бог, встановлюючи в світі людей порядок і гармонію. Кант думає інакше: не Бог, а сама людина дає собі закони своєї моральної поведінки. Проте людина може здійснити вчинок згідно з настроєм, прихильністю, бажанням і згідно з обов'язком. Кант наполягає на тому, що лише вчинок, здійснений згідно з обов'язком, має моральний зміст і цінність.

Проте, якщо І.Кант поняття обов'язку пов'язував з наявністю морального закону в самій людині, то сучасна етика, яка базується на положеннях марксистської теорії, виходить з соціальної сутності людини і соціальної форми її існування, в силу чого людина завжди має обов'язки у стосунках із суспільством, колективом, людьми.

Обов'язок – це сукупність вимог, що пред'являються суспільством людині, які виступають перед нею як її зобов'язання й додержання яких є її внутрішньою моральною потребою.

Специфічний зміст обов'язку, що міститься у суспільних моральних вимогах, може бути розкритий через визначення його видів. Різні види обов'язку зумовлені змістом сфер діяльності й стосунків людей, в яких виконання належного може гарантувати гармонійне узгодження суспільних і особистих інтересів. Так, трудова діяльність підтримується професійним обов'язком, товариським обов'язком перед колективом; гармонійні стосунки між людьми встановлюються завдяки виконанню дружнього обов'язку. У житті людей між окремими видами обов'язку можуть виникати суперечності, розв'язання яких залежить від системи цінностей особистості і суспільства, здатності до узгодження норм і спонукань, можливостей оцінки і вибору.

Розуміння морального обов'язку завжди пов'язується з добровільністю, дією за внутрішнім переконанням.

Обов'язок – вища моральна зобов'язаність, що стала внутрішньою якістю і стимулом вільної поведінки особистості; це органічна необхідність, що узгоджує особисті і суспільні інтереси.

Моральна відповідальність розуміється як визначення відповідності поведінки, дій, результатів вчинку людини змісту моральних норм, її обов'язку, з урахуванням об'єктивних обставин і можливостей їх виконання. Відповідальність означає, що людина бере на себе обов'язки і готова вільно їх виконувати у міру своїх сил і можливостей, а також відповідати перед іншими людьми і перед собою за свої моральні погляди, ціннісні орієнтири, настанови, за правильне розуміння обов'язку, за зміст своїх дій.

4. Людина осмислює все, що її оточує, а також власні дії, вчинки, моральне значення своєї діяльності – для самоствердження. На певному рівні соціально-психологічної зрілості особистості в структурі самосвідомості виникає потреба, задовольняння якої являє собою складне і необхідне

завдання: осмислення буття людини і визначення **сенсу власного життя**, свого призначення, свого покликання.

Античні філософи стверджували, що сенс життя міститься в тих формах і засобах життєздійснення, які облагороджують, підносять людину над її природним існуванням. Розум, знання, здатність творити добро запобігають стихійній течії життя і упорядковують прагнення і цілі людини. Тому сенс життя вбачається в удосконаленні свого розуму, своїх прагнень і здібностей, як тих, що забезпечують вище благо.

Філософсько-релігійне розуміння сенсу життя в середні віки, яке потіснило антропоцентричні погляди античних філософів, зв'язало цінності життя людини з потойбічним, божественним світом і підкорило сенсожиттєвий вибір людини волі Бога. Тепер сенс життя вбачається у служінні Всевишньому, подоланні в собі гріховності.

Епоха Відродження активізувала проблему обґрунтування сенсу життя реальної людини як творчої індивідуальності, яка здатна бути тим, ким бажає.

Питання про призначання людини, значимість її життя, сенс її діяльності незмінно ставить філософсько-етична думка Нового часу. Так, І.Кант стверджував, що людина належить перш за все, до світу умодосяжного у зв'язку з чим добро, воля і обов'язок, пробуджені власним розумом, визначають, спрямовують і надають цінності людському життю.

Необхідність сенсовизначення життя зумовлена потребою людини в орієнтуванні власного існування і прогнозуванні результатів власної життєдіяльності, що стає важливою суб'єктивною умовою самореалізації особистості.

Зрозуміло, що з розвитком особи сенс життя може змінюватись. Це зумовлено матеріально-економічними, соціальними, духовними змінами, досвідом, а наслідок – зміна потреб, ціннісних орієнтацій, ідеалів.

Отже, сенс життя можна визначити як стійку, домінуючу спрямованість моральної свідомості, що безпосередньо виявляється у соціальній діяльності особистості чи суспільної групи і має соціальну цінність. Базою

індивідуального вибору сенсу життя є відображення у свідомості людини об'єктивних основ людського буття, подолання суперечностей між вимогами суспільного ідеалу і змістом власної діяльності, суб'єктивними задумами і об'єктивними результатами і, нарешті, рівень розуміння і обґрунтування свого призначення і покликання, покладання цілей і перспективи власної життєдіяльності у контексті життя суспільства, соціальної групи.

Щастя – це вищий прояв реалізації сенсу життя особистості. Без усвідомлення сенсу людського буття неможливо зрозуміти, яким чином людина може бути щасливою.

У уявленнях про щастя перевагу має емоційний, почуттєвий бік моральної свідомості, що відбиває високий ступінь внутрішньої задоволеності людини всією своєю життєдіяльністю чи окремими її моментами на основі самореалізації особистих потреб і здібностей, інтересів і цілей, бажань та ідеалів. Визначення змісту щастя було головним завданням з моменту його виникнення. Мислителі прагнули з багатьох індивідуальних уявлень вивести загальне поняття істинного людського щастя.

Сократ говорив, що щастя – зовсім не радість, задоволення, воно – в іншому: у внутрішньому стані душі, у володінні чеснотами, головна з яких – справедливість. Справжнє, істинне щастя – це турбота про свою душу, орієнтація на розум, істину і доброзичливість, прагнення завжди залишатися людиною, зберігати свою внутрішню гідність.

Платон також вважав, що щастя – добродійність, а найвища чеснота – справедливість. Філософ знаходить справедливість у державі, що об'єднує усіх індивідів у єдине ціле, що приборкує індивідуалізм у різних його проявах і здатне, за Платоном, забезпечити щастя. Але у Платона це щастя не особисте, а щастя цілого, держави.

Християнська релігія забороняла людині любов до самої себе, почуттєві радощі та задоволення. Земне життя короткочасне і завдання в нього інші: підготовка собі раю в іншому, потойбічному світі, де і очікує щастя. Гуманісти Відродження, а слідом за ними – французькі матеріалісти повстали проти цієї

догми. Вони вважали, що справа держави розсіяти ілюзії, створити ідеальні закони і досконале виховання, що спонукає до дійсного щастя.

За Кантом, щастя – це моральне щастя, воно дається людині за морально гідне життя.

Виведення формули щастя – класична філософська проблема. Множинні спроби реалізації теоретичних схем загального щастя не завершувались успіхом. Нові теоретичні схеми загального щастя не відповідали потребам більшості. Філософська формула щастя передбачає щастя нелегке, важке, можливість бути щасливим за будь-яких умов життя і приписує тому, хто бажає щастя, остерігатися зовнішніх благ, обмежувати свої потреби, уникати задоволень. Повсякденні ж уявлення про щастя, навпаки, сподіваються на вдачу, щасливий збіг обставин, на досягнення всього, до чого притягує і чого хотілося б мати. Ці два боки щастя завжди співіснують у суспільній свідомості, підтверджуючи і спростовуючи один одного, перетворюючись в особистісних розуміннях. Особливість щастя полягає в тому, що для нього немає рамок, воно завжди нове, несподіване, неповторне. Розуміння щастя одного індивіда не співпадає із розумінням іншого.

5. Совість – це одна з провідних категорій етики, найбільш складне структурно-функціональне утворення моральної самосвідомості особистості, інструмент суспільної оцінки і самооцінки моральної особистості.

Досить складним питанням в етиці завжди було питання про природу совісті, її виникнення, різноманітність її проявів, адже совість регулює такі дії людини, про які відомо тільки їй самій, тільки совість виявляється єдиним моральним суддею людини, безособовою, але нещадною силою само приборкування і самоконтролю особистості.

Теоретичне пояснення категорії совісті нерозривно пов'язане із загальними філософськими і етичними позиціями мислителів. У домарксистських етичних вченнях можна виділити кілька основних напрямів. Релігійно-ідеалістичні теорії розглядають совість як похідне від вічних, абсолютних ідей, як щось природжене чи дане Богом. Важливо виділити теорії,

які обґрунтовують земні джерела совісті, визначають її реальними умовами життя людей, їх потребами, інтересами, стосунками, що визнають значимість виховання, просвіти у їх формуванні, які зв'язують ідею совісті з біологічним походженням людини.

У совісті як моральному явищі слід виділити три складових елементи: **раціональний, почуттєвий, вольовий**. Раціональна частина совісті: розумне усвідомлення морального значення скоєних дій, яке носить характер засудження чи схвалення.

Розумному судженню морального значення здійснених дій сприяє відповідне почуття, завдяки якому емоційний характер совісті виявляється у вигляді почуття морального задоволення чи незадоволення собою. Почуття незадоволення собою набуває форму каяття, докорів совісті, почуття сорому, які є одними з найсильніших людських емоцій. Почуття морального задоволення називається самоповагою.

У совісті неодмінно присутній і вольовий момент. Совість велить, змушує чинити певним чином і тим самим надає цінність усякому судженню і почуттю. Цей елемент совісті характеризує загальний напрям усієї поведінки в особливих, суперечливих людських ситуаціях, ту силу душевного напруження особистості, яке відкривається у ній у процесі внутрішньої боротьби між добрими і злими намірами.

Отже, совість – категорія етики, що характеризує здатність особистості здійснювати самоконтроль, усвідомлювати моральні суспільні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і виробляти самооцінку здійснених вчинків. Совість означає усвідомлення моральної відповідальності індивіда за свою поведінку, що включає моральну самооцінку, вольовий самоконтроль з точки зору моралі всього суспільства.

Категорією **гідність** в етиці прийнято позначати об'єктивну цінність особистості, її соціальну значимість як відповідну з людською сутністю, тобто ту якість, за якої людина чинить саме так, як повинна чинити саме людина. У широкому сенсі слово «гідність» означає цінність людини для інших людей,

для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності. Гідність у вузькому сенсі – це оцінка людиною себе як моральної особистості, що значима для оточення, для суспільства. Повага до самого себе, чи почуття власної гідності – це те, що більш за все підносить людину.

Отже, гідність як етичну категорію слід визначати таким чином: це об'єктивна, суспільно-моральна цінність особистості, а також потреба, і власне оцінка людиною своєї моральної цінності. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, самоповага, осмислена гордість за себе.

Поняття гідності тісно взаємопов'язане з поняттям **честі**, що іноді досить складно чітко визначити відмінності в їх змісті. Честь і гідність – показники моральної цінності людини. За допомогою них визначається моральність і окремої людини, і колективу, і навіть суспільства. Але між цими поняттями існує різниця, яка полягає в тому, що гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь означає зовнішнє визнання, оцінку дій, діяльності особистості з боку інших.

Визнання цінності особистості багато в чому залежить від її репутації у суспільстві, колективі. **Репутація** – це цілісне уявлення про людину, про її духовне багатство чи убожество, про її практичні здібності, досягнення і недоліки. Репутація може бути позитивною і негативною і виявляється в думці більшості колективу про переважні чесноти чи вади індивіда. Позитивна репутація викликає суспільну повагу, що робить честь людині. Отже, категорія честі в етиці пов'язується із суспільною оцінкою і визнанням моральних заслуг і достоїнств людини як представника певної спільноти (нації, держави, міста) і як виконавця конкретної соціальної ролі, діяльності (батьків, професіонала, громадського представника).

Література

1. Аболина Т. Исторические судьбы нравственности (философский анализ нравственности культуры). К., 1992.
2. Аргайл М. Психология счастья. М., 1990.
3. Бербешкина З. Совесть как этическая категория. М., 1986.

4. Бубер М. Образы добра и зла // Два образа веры. – М., 1995.
5. Гумницкий Г. Смысл жизни, счастье, мораль. М., 1981.
6. Дубко Е., Титов В. Идеал, справедливость, счастье. М., 1989.
7. Коган Л. Цель и смысл жизни человека. М., 1984.
8. Малахов В. Стыд (философско-этический очерк). М., 1989.
9. Милтс А. Совесть // Этическая мысль: Научно-публицистические чтения. – М., 1990.
10. Скрипник А. Моральное зло в истории этики и культуры. М., 1992.

ТЕМА 4. Моральні цінності дружби, любові, сім'ї

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Товариськість, дружба, любов як своєрідні види спілкування. Їх природа і обумовленість.

Дружба як форма міжлюдських стосунків, які засновані на спільності й глибокій спорідненості душ. Друг як друге «Я». Становлення дружби як соціального інституту. Вибірковий, індивідуальний, потаємний характер дружніх стосунків. Характер дружби на різних етапах життєвого шляху людини. Роль дружби у формуванні і вихованні особистості.

Любов – стосунки між людьми, що пов'язані глибокими духовними почуттями та взаємним потягом. Християнське, «куртуазне», сентиментальне, романтичне уявлення про любов. Захоплення, закоханість, кохання. Види любові.

Роль сім'ї в житті суспільства і людини. Поєднання господарсько-побутових і духовних функцій у сучасній сім'ї. Особливості сімейних конфліктів і мораль. Розлучення: його причини, моральний аспект проблеми. Шлюб і розрахунок. Сім'я і діти. Роль сім'ї у формуванні основ особистості.

Сімейні традиції та їх роль в житті людини. Моральні аспекти стосунків між батьками і дітьми.

План

1. Дружба, товарицькість, приятельство як форми міжособистісного спілкування.
2. Любов як необхідна складова людського щастя. Види любові.
3. Роль сім'ї в житті суспільства і людини.
4. Моральні проблеми сім'ї та шлюбу.
5. Культура взаємин батьків і дітей.

1. Сьогодні **дружба** є основним елементом нашого життя, не дивлячись на існуючу думку про те, що вона з часом втратить сенс і зникне, поступившись місцем позаособистісним стосункам.

Становлення дружби пов'язане з поступовою втратою абсолютної цінності для життя суспільства кровнородинних, родоплемінних стосунків. У різні епохи і в різних суспільствах форма дружби, уявлення про її істинність були різними.

Розуміння моральної цінності дружби залежить від рівня внутрішньої культури особистості, на формування якої спрямована виховна система суспільства. На кожному етапі формування особистості, у кожному віці існує властиве йому розуміння дружби.

У стародавній Греції ще не було спеціального слова для позначення якості спілкування як однієї з форм духовного союзу людей, що витікає з почуття приязні. Щоправда, заміником сучасного поняття дружби часто виступає слово «філія», що має велику гамму смислових відтінків і позначало універсальну космічну силу (за Емпедоклом), певний ступінь родинності душ.

Класичний аналіз **дружби** вперше дає Аристотель у 8-й і 9-й книгах своєї «Нікомахової етики». Він розрізняє три види дружніх стосунків:

- засновано на почутті приємного;

- засновано на користі;
- засновано на добрі – в ім'я блага.

При цьому справжньою дружбою Аристотель вважає таку, яка заснована на ідеї добра, тим більше, що вона поєднує в собі користь і насолоду заради спільного блага.

Практика показує, що мета дружби полягає в тому, щоб надавати один одному допомогу для одержання спільного добра.

Підкреслюючи високу моральну цінність дружби, Аристотель аналізує її кількісні та якісні параметри. За Аристотелем, «ніхто не вибере життя без друзів, навіть в обмін на всі інші блага... Дружба – це не тільки щось необхідне, а й морально прекрасне...».

Аналіз дружби, яка замінювала певною мірою любов у стародавніх греків, полонив багатьох філософів як до Аристотеля, так і після нього.

На осмислення необхідності дружби як складової людського щастя вказував Марк Туллій Цицерон – римський філософ. Його праця «Про дружбу» (діалог) присвячена стосункам між людьми. Однак він розглядає дружбу тільки в рамках практичних відносин між громадянами, близькими за політичними поглядами. В той же час у нього є й положення, що свідчить про перетворення дружніх стосунків з інституційних на морально-психологічні, міркуючи, що «той, хто дивиться на істинного друга, дивиться немовби на свій власний відбиток», маючи на увазі дивну колізійність людських стосунків.

Християнська етична думка в основному засуджує явище дружби, вважаючи її гріхом, оскільки вона відвертає людину від бога. Августин Блаженний у автобіографічному творі «Сповідь» відверто засуджує свої власні дружні почуття до товаришів, з якими спілкувався в школі під час навчання та розваг. «О дружба, надто ворожа, несповідима спокуса духу! Від гри і жарту народжується невситиме жадання шкодити, апетит чинити погане іншим...». Як виправдання такого відношення до дружби у великого мислителя існує одне пояснення. Дитячі розваги та пустощі не завжди спрямовані на добрі діла і часто можуть обернутися за скоєне муками совісті та стражданнями інших.

Таким чином, вважає Августин, істинна дружба покидає земну обитель і стає можливою тільки на небі, переростаючи в ідеальні стосунки.

На даний час розрізняють дві основні форми контактів: особова (дружба, приятельство) та безособова (товариськість).

Приятельство, товариськість та дружба як форми міжособистісного спілкування почали зароджуватися ще на початку становлення людського суспільства і витікали з первісного принципу та стереотипу поведінки «роби як я», коли звичаї ще не передбачали вибору особистості і її самовизначення не стало ціннісною орієнтацією людини.

У спільній праці і боротьбі за виживання склалися норми людського співжиття. Всі члени роду (общини) змушені були слідувати законам та правилам шляхом практичного «зчитування» зразків поведінки з оточуючих людей. Свідомий вибір був ще неможливим, тому що вибирати не було з чого – звичаї поширювалися на всіх і були обов'язковими. Індивідуальна свідомість ще не була розвинута достатньою мірою; вона була злита з колективною. Колективізм виявився тісно пов'язаним з виконанням ритуалу, який стосувався суттєвих для людини подій: народження, смерті, війни, праці. Коли община перестала бути монолітною, а основою суспільства стає сім'я, то кожен зміг самостійно визначати, з ким добре спілкуватися, а з ким краще уникати контактів. Звільнившись від опікування роду, людина отримала індивідуальні засоби орієнтації в житті. Саме тоді великого значення набуває особистий вибір партнерів.

З розвитком рабовласницького ладу, з появою міст-держав (полісів) єдність між людьми стає проблематичною. «Чужих» стає багато, з ними необхідно якось спілкуватися, значить, необхідні нові підходи, які вдовольняли би і «чужих», і «своїх».

Приятельські, товариські стосунки та дружба як вища стадія міжособистісного спілкування формуються в подібних умовах, та їх вирізняє між собою ступінь вимог, орієнтаційних потреб.

Приятельські стосунки складаються на основі, здебільшого, несуттєвих (тимчасових, вузьких, незначних) інтересів та особистих симпатій.

На рівні приятельських стосунків аж ніяк не є обов'язковим збіг уявлень про мету життя, можуть бути відсутніми і глибокий інтерес, і серйозна зацікавленість долею один одного. Ці відносини взаємно доброзичливі, підтримуються особистими зустрічами, переговорами, листуванням, пов'язані з виконанням певних взаємних послуг, обміном думками. В рамки приятельських стосунків не входить спільне досягнення суттєво значущих цілей. Не досягається і той рівень душевної близькості, за якої спілкування людей веде до взаємного вдосконалення. Тому приятельські стосунки не спираються на міцні підвалини і досить легко можуть припинитися. В той же час при сприятливих факторах (більш тісних і частіших контактах) вони можуть перерости в товариські відносини.

Товариські стосунки встановлюються між людьми, котрі протягом тривалого часу беруть участь у процесі спільної діяльності, їх еднають спільні інтереси і почуття відповідальності за результати спільної праці. Характер діяльності людей, безумовно, впливає на міцність їх відносин. Діяльність, пов'язана з труднощами, а, деколи і з ризиком для життя, цементує відносини товаришів. Товариські відносини можуть народжуватися в одному трудовому колективі, коли його членами формується відчуття обов'язку і відповідальності, а також – практика взаємодопомоги. Основною характерною рисою товариських стосунків є колективізм у найкращому його прояві. Відчуття вдоволення від результатів спільної праці теж є немаловажною умовою існування товарищкості.

Товариські стосунки будуються на основі «золотого правила етики» (взаємності) – не ущемлювати інтересів один одного, але не залишатися байдужим до недоліків, критично ставитися до спільної діяльності та її результатів, оцінювати власну участь в спільному робочому процесі.

Специфіка різних сфер соціального життя товарищкості відображається у таких словах-поняттях, як «товариство», «товариші», які

виникли на ґрунті практичної необхідності спільного виконання певної справи. Товариськість поступово перетворилася на одну з благородних потреб людини, неминучу моральну цінність людського і суспільного життя.

На відміну від товариськості, дружба являє собою форму особливого спілкування, інтимного, більш тісного і душевно глибшого.

Дружба, насамперед, почуття самоцінне, благо, яке людина розцінює так само високо, як і кохання.

Дружба – індивідуальне та вибіркоче явище, що ґрунтується на глибокій внутрішній симпатії. Дружба передбачає ряд проявів морального характеру: взаємодопомогу, готовність до самопожертви, чесність, внутрішню близькість, любов, відвертість, вірність, довіру, насолоду від контактів з партнером.

Становлення дружби як історичного явища пов'язане з побратимством, в основі якого лежать давні форми штучного родичання – кумівство, «кровне братство», «співбатьківство».

Справжність (істинність) стосунків, їх цінність випробовуються різноманітними колізіями життя, відстанями та моральною спрямованістю (ціннісною орієнтацією) людей. А тому, будучи глибоким та міцним почуттям, дружба водночас є дуже вразливою. Проте слід пам'ятати, що зрада в дружбі неможлива, якщо почуття і відносини відповідають високому зразку (ідеалу) дружби. Перевіряється істинність відносин часом, складними (проблемними) ситуаціями, почуттями та усвідомленням цінності партнерів один одного. І ще один важливий аспект, який визначає дружбу – відсутність розрахунку, або, інакше кажучи, безкорисливість стосунків між людьми.

Дружба не постає одразу в чистому і сформованому «образі», вона зазнає постійних змін, вона ніби накопичує всі ті прекрасні людські почуття та прояви їх протягом тривалого часу. Як і кохання, дружба має свої етапи формування (становлення), свої вікові та статеві пріоритетні цінності певних моральних якостей.

Зародившись ще в дитячі роки, дружба набуває характеру винятковості, що тим більше поглиблюється глибоким почуттям прив'язаності та усвідомленням значущості стосунків. «Зріла» дружба передбачає і точніші сприйняття чужих проблем та переживань через призму власного життєвого досвіду, чому сприяє глибший контроль почуттів та емоцій розумом.

У приятельських, товариських, дружніх стосунках людина ніколи не почуватиме себе самотньою, навіть якщо не потребуватиме допомоги. Усвідомлення того, що в людини є вірний друг, наповнює її життя новим змістом, надає характеру впевненості, оптимізму та радості буття.

2. Любов – необхідна складова умова людського щастя. Рано чи пізно приходиться прагнення любити і бути суб'єктом та об'єктом любові.

Любов, як і щастя, – моральна цінність високого порядку. Любов – індивідуальне відчуття, часто поєднується з усвідомленням щастя. В той же час любов як форма міжособистісного спілкування постає як одна з найважливіх етичних категорій. Любов фокусує етичний вимір людського існування і може стати каталізатором моральності.

Любов як стан душі (афект душі) – надзвичайно багатоманітна за виразом та інтенсивністю. Любов, починаючи зі спокійного почуття приязні та симпатії, може досягати сили високої напруги і стати пристрасною у вигляді сильного статевого потягу. Любов як висока іпостась чуття може стати натхненником творчості і великих суспільних звершень на користь однієї людини чи багатьох членів суспільства. Історія знає багато прикладів, коли, натхненні високим почуттям любові, окремі особи творили в її ім'я шедеври в науці, мистецтві, літературі, політиці та в багатьох інших сферах суспільного життя, а ті здобутки ставали надбанням усього людства.

Любов як один з головних факторів суспільного життя стає дієвим антиподом відрази та ненависті. Любов – творче начало в усьому, до чого б не торкалося прекрасне крило цієї «вічної» таємниці людського буття.

Стародавня Греція в першу чергу віддає данину свого світобачення любові як одному з наймогутніших явищ та природно існуючих людських сил.

Поступово закладаючи фундамент власної міфології, стародавні греки вводять в сонм олімпійських небожителів найулюбленіших своїх богів Ероса та богиню Афродіту, народжену з піни морської, якої остерігається сам верховний владика – Зевс. Любов у стародавній міфології, а пізніше і у філософії – невід’ємна частина життя не тільки людини, а й героїв та богів. Любов – велика цінність і великий дарунок долі (богів).

У історії етичної думки поняття любові завжди відіграло видатну роль. Чи то любов до протилежної статі, чи любов батьків до дітей, а дітей до батьків, або ж свідомо любов до Батьківщини, інакше кажучи – відоме всім почуття патріотизму.

Так, у Емпедокла любов і ненависть виступають як об’єктивні начала, як принципи буття та становлення людини.

Саме з Платона починається антична лінія філософії кохання. За Платоном, любов має дві сторони. З одного боку – чисте натхнення, звільнене від всього чуттєвого і спрямоване переважно на пізнання ідей і вищої з них – ідеї добра, а з іншого боку – це пристрасний чуттєвий потяг. Вперше Платон вживає поняття еротичної краси. Філософ у своєму діалозі з Сократом «Банкет» зображує прекрасний образ Ероса. Платон вказує на дуже давню природу Еросу, без якого людина не уявляє собі повноцінного життя. За келихом вина вустами Сократа Платон переповідає друзям повчання прекрасної жриці Діотіми, яка під владою любовного ентузіазму неминуче має (за переконанням філософа) підійматися до все більше і більше високих та довершених щаблів буття. Починаючи з ординарної чуттєвої закоханості й естетичного захоплення красою коханого, людина, згідно з твердженням жриці (Сократа) послідовно переходить – якщо тільки вона перебуває на правильному шляху – до любові, що захоплюється прекрасним тілом. А далі їй відкривається краса душі в її безтілесних образних виразах. Ще вище – на неї чекає краса «прекрасних вчень» і знань. А на самому вищому щаблі еротичного сходження вона пізнає любов до чистої ідеї краси самої по собі.

Ерос Платона є любов до тих меж, коли дві душі вже перестають існувати нарізно, а вплітаються одна в одну, щоб відтворитися «в дітях прекрасних і безсмертних».

Було б помилкою стверджувати, що Платон проповідує тільки чисто духовну любов, або тільки любов чуттєву. Він проповідує любов безсмертну, не відаючи, що така любов притаманна тільки богам в силу їх божественного (вічного) буття. Людство ще не готове до такої любові, яку відніс на божественний Олімп великий ідеаліст. В розумінні любові як вищого призначення Платон намагався узгодити з Еросом і свою теорію пізнання. Окрім того філософ мріяв, очевидно, підсвідомо поєднати тілесну і духовну матерії в одне єдине єство – могутнє і чисте.

Саме з платонівського трактування чистої любові в тісному поєднанні з чистою красою і з'явився відомий вираз «платонічна любов».

У свій час і Аристотель, хоча й не займаючись детальним вивченням сутності любові, бачить у русі небесних сфер прояв якогось всесвітнього кохання до духовного принципу руху, що розлитий в космосі як нерухомий першодвигун.

Антична етика, напрацювавши чималий матеріал пізнання любові, **класифікувала** і розмежувала певні її види.

«Ерос» – це стихійна та палка жага володіння улюбленою істотою, що не залишає місця для жалості чи милосердя.

«Агапе» – це потреба в самовіддачі, милостива любов до ближнього, жадання люблячого розчинитися в суб'єкті свого спрямування.

«Філія» – любов-дружба, любов-приятельство індивіда до іншої людини, зумовлена соціальними зв'язками й особистим вибором.

«Сторге» – любов-прихильність, овіяна духом взаємопотреб і взаємоповаги, властива сімейному характеру відносин.

Постулат християнства в його відношенні до любові – любов до Бога. Земна ж любов – «великий гріх», закладений зрадою Бога першолюдьми ще в

Едемі. У християнських містиків любов є принцип пізнання (подібно до Платона).

У той же час деякі християнські теологи не відкидали любов як абсолютний гріх, на відміну від фанатично налаштованих теоретиків, і прикладом такого відношення слугує вислів Августина Блаженного: «Даруй мені чистоту серця і непорочність утримання...» («Сповідь»). Цими словами, зверненими до Бога, великий філософ виявляє і своє відношення до тілесних утіх, вважаючи головним у таїнах любові чистоту помислів, чистоту душевних поривань.

Фома Аквінський – домініканський монах, теолог, учень Альберта Великого, розрізняє любов інтелектуальну та любов чуттєву. Однак, слідуючи християнській традиції, релігійному імперативу, віддає перевагу любові до Бога. Божественний світ стане доступний, вважає Фома, тільки через любов до Бога, і його можна досягнути душею в хвилини найвищого екстазу, коли приходить просвітління.

Рене Декарт – представник середньовічного раціоналізму вважає, що любов є хвилювання душі, яке виникає дякуючи рухливості тваринних духів, що прагнуть до поєднання з об'єктом, – таким, який, здається, відповідає їй за своєю суттю.

У Спінози – наступника Декарта, інтелектуальна любов до Бога виникає з адекватного пізнання його і складає частину тієї любові, якою Бог любить себе. Ніхто не може не любити Бога. Любов до Бога виникає з ракурсу пізнання всіх речей «під виглядом вічності».

І.Кант теж звертає свій прискіпливий філософський погляд до природи любові. Кант розрізняє любов практичну від патологічної. Любов до Бога і любов до людей. Любити Бога означає охоче виконувати його заповіді. Любов до ближнього означає охоче виконувати всі обов'язки по відношенню до рідних і близьких людей.

До негативних приписів «не люби мирського світу (суєти)» біблійна етика додає два позитивних: люби Бога всім серцем своїм і люби ближнього

як самого себе. Любов до ближніх визначається жалістю, а любов до Бога – благоговінням. Любити ближнього, як самого себе, реально значить – співчувати йому як самому собі, а любити Бога – всім своїм серцем підкорятися волі його.

Складним і повним відтінків почуттям і діянням, водночас, любов постає в діяннях та заповідях Божих через одкровення і повчання Ісуса Христа. Любов смиренна, любов діяльна, любов милосердна, любов альтруїстична – вінець християнського уявлення про любов, і в цьому полягає істинна сила любові до людей.

На зв'язок любові з естетичним почуттям вказували Ч.Дарвін і його послідовники. Почуття прекрасного, вважали і вважають дарвіністи, – полягає в пізнанні прекрасного, і цим вони близькі до платонівських ідей. Не може не викликати любові прекрасний світ природи. Він надихає людину, возвеличуючи її через любов.

Двадцяте століття, зі зміною певних поглядів на існування моральних цінностей, внесло свої доповнення до вже існуючих, стосовно любові, а подекуди і свій власний погляд. Психологія, педагогіка, окрім етики внесли певні відтінки в світ любові, наповнивши його новим змістом. З точки зору психологічних фаз любов характеризується як закоханість (або сексуальний тип), любов-пристрасть (еротичний тип) і любов-прихильність (духовний тип).

К.С.Льюїс подає свою класифікацію любові різних рівнів:

- любов-потреба;
- любов-прихильність;
- любов-оцінка;
- любов-закоханість;
- любов-дарунок;
- любов-милосердя.

Та, фактично, така класифікація у своєму базисі містить давньогрецьку. Зрештою, типологія любові – не самоціль, а спроба пізнання її природи, спроба

навчитися оволодіти цим тремтливим почуттям, спрямувати його в русло творчого натхнення і зупинити «прекрасну мить» її присутності.

Любов – це не тільки пізнання іншого, а й власне самопізнання, відкриття світу у всій його багатомірності і багатобарвності. Любов водночас постає як моральний ідеал, який наділяється не тільки насправді існуючими добродійностями, а й надуманими якостями. Любов підіймає людину над повсякденністю, дарує їй політ думки та творчості, а може зробити її нещасною, занурити в світ душевного хаосу та страждань.

Загалом етична думка розглядала любов як феномен людського буття і намагалася виправдати і пояснити її існування не тільки як самоціль, фізіологічну та душевну необхідність чи сенс людського життя, а й як намагання позбутися відчуття самотності у величезному світі, де людина – тільки часточка Космосу, наділена живою загадковою душею.

3. Практично кожна людина мріє на певному етапі свого життя створити сім'ю – щасливу та міцну. Так існувало раніше, така ціннісна орієнтація більшості людей, які досягають шлюбного віку. Сьогодні проблема шлюбу та сім'ї надзвичайно актуальна. Перш за все це пов'язане з великою кількістю розлучень, сімейних невдач, страждань, внутрішнього психологічного чи морального дискомфорту членів «нещасливої» сім'ї. Факторами, які визначають успіх чи невдачу шлюбу та сім'ї, являються особисті якості подружжя, їх вміння вибирати партнера, їх орієнтаційна спрямованість, що виражається в меті шлюбних та сімейних відносин. Щаслива сім'я, гармонійний шлюб залежать не тільки від суспільства, а більшою мірою – від самої людини.

Шлюб та сім'я – суспільні зв'язки, покликані закріплювати на практиці стосунки між партнерами, статями. Шлюб – це рівноправна форма взаємин між чоловіком та жінкою.

Як соціальний інститут шлюб формувався поступово, разом з розвитком економічно-соціальних відносин. На кожному етапі історичного

розвитку до шлюбу, а пізніше і до сім'ї ставилися певні вимоги і створювалися умови для практикування різних форм зв'язку між партнерами.

Початок формування шлюбних відносин був пов'язаний з потребою суспільства в регуляції статевого спілкування всередині роду, приборкання біологічного інстинкту. Хаотичні стосунки між статями в силу табуацій – цілого ряду заборон, поступово замінювалися екзогамним шлюбом (міжродовим та міжплемінним) ще 40 тис. років тому. Із ендогамних шлюбних відносин виникає груповий (дуально-родовий) шлюб, при якому усі чоловіки одного роду є чоловіками всіх жінок іншого роду і навпаки. Але такі види шлюбу (стосунків між партнерами) можливі були тільки при матріархаті як формі суспільного ладу.

Поступово в рамках дуально-родового шлюбу на ґрунті взаємних потягів починає складатися парний шлюб, при якому один чоловік (жінка) міг бути зв'язаний з кількома жінками (чоловіками). Парний шлюб не регулюється спільнотою, а вирішується на засадах доброї волі партнерів. Такий шлюб вважається первісно-егалітарним і виник він приблизно 25– 24 тис. років до н.е.

Індивідуальна форма шлюбу почала виникати з розвитком сім'ї і перетворенням її на господарську одиницю суспільства. Статеві стосунки почали регулюватися не тільки моральними нормами, а й певними соціально-економічними відносинами.

Виникнення приватної власності призвело до усталених класових стосунків, що стали підмурком сучасного виду шлюбу – моногамного. Моногамний шлюб набуває довершеного вигляду тільки в класовому суспільстві.

Деякі форми шлюбних відносин, що виникли на ранніх етапах існування людства, продовжують існувати і в сучасних умовах. Деяко змінений парний шлюб (тільки для чоловіків) продовжує існувати у багатьох народів Сходу і освячений релігійними канонами – ісламом. Багато племен, що знаходяться на віддаленні від цивілізації, практикують групові форми

шлюбу. В умовах буржуазного суспільства шлюб починає втрачати свою патріархальність, і це пояснюється теж зміною умов існування суспільства. Жінка стає незалежною і вимагає тих самих прав в шлюбі, що й чоловік.

Проте, принцип моногамії – важлива умова існування шлюбу, і він регулюється вже не стільки моральними нормами, скільки юридичним правом.

Сім'я в своєму традиційному розумінні виступає як родинна спілка батьків та дітей. Захищаючи інтереси не тільки батьків, сім'я в особі держави повинна захищати й інтереси дітей, враховуючи вплив сім'ї на відносини в суспільстві, на характер соціальних процесів, які відбуваються в сім'ї і за її межами.

Усвідомлення важливості шлюбно-сімейних стосунків хвилювали суспільство впродовж усієї історії.

Палким прихильником шлюбно-сімейних стосунків був Платон, який вважав, що суспільство повинно засуджувати тих, хто не створив сім'ї до 35 років. Нежонаті повинні були сплачувати державі податок, який певним чином перерозподілявся тим, у кого сім'я була великою.

Аристотель міркував, що держава виростає з сім'ї, котра є першим видом спілкування людей: «Кожна сім'я виростає, складає частину держави». І якщо Платон вважав жінку рівноправним членом сім'ї, то Аристотель стверджував домінуюче право чоловіка на господарювання в домі. Таке трактування Аристотеля знайшло своє пізніше відображення в погляді християнства на роль сім'ї і стало традиційним ідеологічним спрямуванням не одного покоління європейців. Тільки з середини XIX ст. намітився відхід від цієї традиції, завдячуючи в першу чергу особливій популярності поглядів І.Канта серед жіноцтва та передової інтелігенції. Кант вважав, що шлюб повинен бути рівноправним для обох сторін – чоловіка та жінки, засновуватися на взаємній довірі та повазі, бо тільки такий шлюб може бути якщо не щасливим, то принаймні – вдалим. Такі засади роблять шлюб і сім'ю морально тривкими.

Гегель вперше простежив залежність форми шлюбу та сім'ї від умов життя партнерів (їх виховання, матеріальної спроможності, особистої зацікавленості).

Кардинальним переворотом, що змінив певною мірою погляди на сім'ю та шлюб, стала праця Ф.Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави». Саме цей твір став основою справді наукового вчення про сім'ю. Ключем до розуміння сім'ї, її суті був розгляд цього суспільного інституту як категорії історичної. Енгельс послідовно проілюстрував зв'язок форми сім'ї з процесами в суспільному житті.

Через сім'ю відбувається зміна поколінь, саме у ній здійснюється виховання підростаючого покоління, відбувається становлення особистості. У сім'ї людина набуває навичок спілкування й повсякденної поведінки, уроки майбутнього сімейного життя, уявлення про життєві цілі та цінності, залучається до норм та еталонів культури. У цьому полягає призначення сім'ї.

Сім'я в силу свого особливого становища в суспільстві змушена виконувати цілий **ряд функцій**:

- економічна (забезпечення членів сім'ї необхідними умовами для існування та створення надлишків своєї діяльності, які стають надбанням інших членів суспільства);

- репродуктивна (відтворення населення, тобто продовження людського роду);

- виховна (виховання таких членів суспільства, які будуть корисними, а не шкідливими членами соціуму; від правильного виховання залежить добробут суспільства і його моральність);

- рекреативна (подання допомоги, взаємне піклування, психологічна підтримка, дозвілля та відпочинок, що сприяють відновленню фізичних та духовних сил членів родини);

- феліцитологічна (сім'я та шлюб відображають сенс людського життя, прагнення досягти сімейного щастя).

4. З давніх-давен, замислюючись над проблемами гармонійних стосунків у суспільстві, людство замислювалося і над проблемами гармонійного шлюбу.

Династії, суспільства, імперії оберталися на порох, якщо в них починала занепадати сім'я. З її розпадом руйнувалася злагода, зло переважало над добром, а подекуди та чи інша культура була відкинута на багато кроків назад і відставала в розвитку порівняно з своїми сусідами, де справи сімейні не набували конфліктності і не знищували сім'ю як соціальний осередок.

І в першу чергу саме духовні проблеми, як показує ретроспективний погляд на історію сім'ї та шлюбу, були визначальними, хоча й спиралися на економічну базу. Економіка – складний інструмент, але ще складнішим є духовний світ людини і світ сім'ї (шлюбу). Він може працювати ритмічно та довго, а може зламатися на самому початку свого існування, вже в зародку. Саме для моральних проблем можна сформулювати Закон Відповідності і Гармонії, який владарює серед людей і владно заявляє про себе, коли бодай одне кільце ланцюжка виявляється зіпсутим чи розірваним.

У реальному існуванні шлюбу (сім'ї) постають такі проблеми і так гостро, що подекуди руйнують вже зведений і сяк-так існуючий сімейний інститут.

Серед найголовніших моральних **проблем** були, є і ще на довгий час залишаться проблеми любові, ревнощів, взаємоповаги, взаємодовіри, взаємопідтримки, що і створюють так званий мікроклімат сім'ї, або, інакше кажучи, це ті складові, які в своїй сукупності називаються гармонією сімейного життя.

Але гармонія шлюбу (сім'ї) визначається і такими умовами-елементами:

- емоційною стороною шлюбних відносин і мірою прив'язаності партнерів один до одного;
- загальнокультурним рівнем;
- ступенем їх соціальної та психологічної зрілості партнерів;

- сексуальною сумісністю партнерів.

Атмосфера любові настільки важлива, наскільки важливе саме життя. З любов'ю часто пов'язують відчуття та усвідомлення людини себе щасливою. Проте в сім'ї любов необхідна не тільки чоловікові та жінці, вона вкрай необхідна і дітям. Любляча людина, людина, яку люблять, випромінює ауру взаємності. Справжня любов робить людину добрішою, милосерднішою, мужнішою, надихає людину на звершення, надає їй сили досягати таких висот, яких не досягнути ніколи при відсутності любові. Ось тільки вберегти любов складно, а інколи і неможливо. Коли любов поєднує людей майже все їхнє життя, переростаючи у інші прояви, що замінюють пристрасть і сексуальний потяг, то така сім'я (шлюб) не боїться ніяких випробувань долі і стає справжнім благом і джерелом радості та задоволення.

У сім'ї, де панує любов і діти виростають гуманними, здатними сміливо йти тими ж шляхами, що й їхні щасливі в шлюбі батьки. В такій родині ніколи не виросте погана людина. Виросте особистість, що щедро даруватиме людям ту любов, ласку і доброту, що проросла в сім'ї.

Моральною проблемою стає і друга іпостась любові – ревності, які багато тисячоліть були предметом прискіпливої уваги філософів, об'єктом дослідження психологів, педагогів, лікарів. Різні люди ревнівні в різній мірі – від ледь помітного жевріння до яскравих і подекуди небезпечних соціальних проявів. І ця якість ревності набуває при вступі у шлюб власницького характеру типу «мій», «моя» і може закріпитися та надовго стати обридливим і шкідливим тягарем у сімейних стосунках, а в кінцевому результаті – призведе до руйнації сім'ї.

Якщо почуття ревності хворобливе (гіпертрофоване) хоч у одного представника подружжя, то така сім'я приречена на загибель.

Міцність сім'ї випробовується і вірністю партнерів, яка почасти стає теж моральною проблемою сім'ї. Вірність передбачає відсутність зради обох партнерів, інакше вірус розростеться і теж отруїть все те добре, що вже було створено в шлюбі. Один тільки натяк на невірність може в одного партнера

викликати стійку моральну опозицію по відношенню до того, хто раніше був суб'єктом палкого і безоглядного почуття.

Моральною проблемою залишається і проблема поваги один до одного, що передбачає в першу чергу повагу людської гідності з однієї чи іншої сторони. Жінка, як і чоловік, вимагає рівноправності в шлюбі, бажає бути своєму чоловікові товаришем, «плечем», порадником. Ось чому рівність в сім'ї є запорукою щасливого шлюбу.

Добра, міцна сім'я не створюється сама по собі, в надії, що «якось воно буде...». Вона потребує значних зусиль з обох сторін, героїчного терпіння, мужності, мистецтва, якому (без сумніву) можна навчитися – було б бажання. Аналогічно тому, які функції виконує сім'я, визначаються й інші її моральні проблеми.

Морально-психологічний комфорт шлюбу (сім'ї) ґрунтується на єдності всіх рівнів сумісності і максимально можливій гармонії, що, зрештою, може мати вигляд простої, але випробуваної часом формули сімейного щастя: добробут + злагода + насолода.

Чим більше щасливих сімей, тим щасливіше і здоровіше суспільство. У такому суспільстві щасливих сімей є не тільки минуле, сучасне, а й найголовніше – майбутнє.

5. Твоя сім'я – це твоя доля. Щастя дітей починається зі щастя батьків. Сімейне виховання ґрунтується на трьох засадах: увага, повага й вимогливість.

Моральне формування особистості починається у сім'ї. Від матері та батька, старших сестер і братів, бабусь і дідусів дитина дістає початкові відомості про навколишній світ, про норми взаємин з іншими людьми. З рідної домівки несе вона свої навички, звички, культуру поведінки.

І незважаючи на те, що з перших років життя дитини у формуванні її особистості беруть участь вихователі, вчителі, друзі, потенційний заряд морально-етичних якостей, набутий у сім'ї у сукупності культури емоційних почуттів, постійно справляє на неї величезний вплив.

Батьки часом засмічують голови своїх дітей неправильними уявленнями, недотепними поняттями, шкідливими поглядами та звичками. Вони нівечать душі своїх дітей так само, як були зіпсовані колись їхні душі.

У роки отрочтва та юності, формуючи своє «Я», власні життєві позиції, людина мимоволі порівнює, зіставляє соціально-моральні, естетичні ідеали й установки із сімейними. Ступивши на самостійний шлях, людина шукає особисте щастя – створює сім'ю, відтворюючи тим самим спосіб життя батьків і затверджуючи свою, збагачену новим змістом, етику міжособистісних стосунків.

Важко переоцінити роль морального авторитету батьків у формуванні духовного світу дитини, у вихованні особистості. Авторитет, може бути істинним і хибним. До хибного авторитету відноситься:

- авторитет придушення, коли батько чи мати за найменші порушення норм поведінки карають дітей;
- авторитет відстані, коли батьки свідомо уникають контакту з дітьми, а доручення дають через бабусь, нянечок тощо;
- авторитет чванливості, коли батьки поведуться зарозуміло стосовно знайомих або співробітників, а діти наслідують, засвоюють цю огидну манеру;
- авторитет доброти, коли батьки захвалюють дітей;
- авторитет купівлі, коли батьки за успіхи або слухняність обіцяють дітям подарунки;
- авторитет панібратства, коли без урахування вікових особливостей дітей батьки поведуться з ними як із рівними собі.

Усі ці види хибного авторитету походять від морально-етичної, педагогічної, психологічної необізнаності батьків. Проте важливо не тільки те, скільки часу батьки проводять із дітьми, а й як вони його проводять. На жаль, не всі батьки це розуміють. Деякі батьки мають слабку моральну, педагогічну, етичну, психологічну підготовку і не готові дотримуватися підвищених вимог до виховання дітей, прагнуть перекласти турботи з виховання на бабусь та дідусів, на садок і школу, на армію і суспільство.

Вчинки батьків, їхня поведінка, моральне сприйняття дійсності – найголовніше у створенні сприятливого клімату сімейних стосунків.

Найчастіше ми припускаємося однієї й тієї самої помилки: віримо у власну безгрішність і право вершити суд, а якщо виходить щось не так, провини за собою не визнаємо. Чимало є таких батьків, які з надзвичайною легкістю дарують дітям власні хиби й недоліки, а потім карають їх за це.

Перш ніж покарати дитину, спершу слід розібратися в самому собі. Будь-яке рукоприкладство – це педагогічне дикунство. Вдарити дитину – означає розписатися у власному безсиллі й нечуваному неуцтві. Адже часто дитина чинить неправильно внаслідок обмеженості свого життєвого досвіду, знань і вмінь. Помилки свої треба виправляти разом, тоді дитина повірить у щирість дорослого. Допоможіть їй стати краще, не принижуючи її, – і дитина обов'язково це сприйме.

Виховання в сім'ї – це правильно організоване спілкування, ґрунтоване не на підпорядкуванні й примусі, а на взаємовпливі, взаємодопомозі, взаємозалежності. На цій загальнолюдській нормі спілкування і будується етикет сімейних взаємин.

Будь-який учинок дітей викликає в батьків певну реакцію: посмішку, гнів, схвалення, несхвалення. У такий спосіб ми орієнтуємо дитину в складному світі людських взаємостосунків, формуємо в неї морально-етичні критерії, що мають спиратися на культ знань, культ скромності й культ жінки.

Про рівень цивілізованості, про загальну культуру суспільства судять за красою ставлення до жінки. Тому вже з дитинства хлопчику варто прищеплювати повагу до дівчинки, майбутньої матері. Тривала історія духовної культури і практика сьогодення доводять, що для виховання справжнього чоловіка батькам, учителям весь час слід підтримувати у колективі відносини, пронизані духом турботи про жінок, аби найменший вияв грубості або цинізму викликав протест і засудження, а не байдужість.

Принципи і норми поведінки закладаються вдома. Етикет сімейних взаємин становить сукупність правил гарного тону, що регулюють форми взаємовідносин людей у домашній обстановці, у побуті.

Етикет сімейних взаємин охоплює такі основні принципи і норми, що впливають на розвиток духовного світу дитини.

Людинолюбство, гуманізм, почуття колективізму. Людина завжди відчуває потребу в колективному спілкуванні. Батько (мати) навчає дитину зважати на колектив, шанувати його думку, адже людина може виявити себе, затвердити, самоутвердитися тільки в колективі. У колективі, у соціальному середовищі формується правильне розуміння особистих і суспільних інтересів.

Ввічливість. Ще тисячу років тому існувало золоте правило: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі!» Ввічливість – це така норма поведінки, коли людина затверджує власну гідність, шануючи гідність іншого. Ввічливість виявляється в поштивості й шанобливості стосовно незнайомих людей.

Тактовність – вибір певного способу чемної поведінки. Намагайтеся запобігати сваркам, конфліктам: будьте милосердні, душевні й об'єктивні при невдачах і розбіжностях. Чим ви добріші, чемніші й люб'язніші у практиці сімейних взаємин, тим легше для вас буде розв'язання складних ситуацій і конфліктів. Тактовність передбачає знання індивідуальності партнера, його характеру.

Особливу роль в етиці сімейних взаємин відіграє культура спору. Від початку слід викоренити корисливу критику, тобто критику для зведення рахунків, для профілактики, заради вправлення. Сімейна критика в присутності дітей неприпустима, а якщо вона раптом виникла, то має бути доброзичливою. Помічаючи помилки і недоліки дружини (чоловіка), розкажіть про свої власні, продемонструйте стурбованість долею близької людини.

Звісно, знання правил етикету ще не означає вихованість. Треба, щоб це знання підкріплювалося внутрішньою вихованістю, високою моральністю.

Без цього від етикету буде мало користі. Просто знати правила етикету замало, треба, щоб вони ввійшли у звичку, стали повсякденною потребою.

Література

1. Аболіна Т.Г., Єфименко В.В. Етика: Навчальний посібник. – К., 1992.
2. Карнегі Д. Як здобувати собі друзів і впливати на людей. – К., 1993.
3. Кон И.С. Дружба. Этико-психологический очерк. – М., 1974.
4. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посіб. – 5-те вид. – К., 2004.
5. Цицерон. О старости. О дружбе. О обязанностях. – М., 1974.

ТЕМА 5. Культура спілкування та етикет

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Спілкування як засіб морального виховання. Морально-психологічні проблеми спілкування. Призначення і сенс спілкування. Основні типи та принципи спілкування. Виміри спілкування: толерантність, повага, співчуття, милосердя. Вербальні та невербальні засоби спілкування.

Етикет як морально-естетична культура спілкування. Конкретно-історичний характер етикету. Мовні форми етикету. Ввічливість, коректність, тактовність – основні принципи етикету. Етикет і мода. Культура поведінки та етикет. Загальні правила сучасного етикету. Етикет у навчальному закладі.

План

1. Спілкування як засіб морального виховання.
2. Проблеми спілкування.
3. Основні типи та принципи спілкування.
4. Виміри спілкування: толерантність, повага, співчуття, милосердя.
5. Культура поведінки та етикет.
6. Етикет у навчальному закладі.

1. Спілкування – це особлива форма людської взаємодії і міжособистісних взаємин, комунікативна діяльність.

Люди не можуть нормально жити, обмінюватись досвідом, трудовими і побутовими навичками, не контактуючи один з одним і не впливаючи один на одного. Без спілкування не може відбуватися повноцінний розвиток

людини як особистості і суб'єкта діяльності. Міжособове спілкування становить собою персоніфіковану форму суспільних відносин.

За своєю природою спілкування – соціально-психологічне явище. Як показали соціально-психологічні дослідження, основні психічні здібності, властивості, якості і характеристики особи, форми її поведінки й діяльності формуються в процесі спілкування з іншими людьми.

У процесі спілкування люди не тільки формують свої уявлення про світ, доходять взаєморозуміння, знаходять «спільну мову». Спілкування – це одночасно обмін діями, вчинками, думками і почуттями, переживаннями з іншими людьми, а також звернення людини до самої себе – до власної душі, спогадів, совісті, мрій. Все це складає зміст спілкування. По суті своїй спілкування являє собою форму творчої активності, яка допомагає виявити і розкрити різні грані особистості.

Потреба у спілкуванні не у всіх однакова, вона залежить від цілого комплексу характеристик людини (темпераменту, психічної спрямованості особи, цінностей, норм, принципів, традицій, нервової системи тощо). Поряд з потребою у спілкуванні можна говорити про здібність до спілкування (тобто про практичне оволодіння його нормами і правилами).

Спілкування інколи є практично єдиним способом задоволення людських потреб, однак було б невірним заперечувати самоцінність людського спілкування як засобу духовної взаємодії і формування особистості. Змінюються об'єктивні і суб'єктивні умови спілкування, загальносоціальні та індивідуальні ціннісні орієнтації, засоби, форми сучасного спілкування, але потреба у спілкуванні ніколи не зникає.

Призначення і сенс спілкування у тому, щоб людина самовизначилася, самовиразилася, самореалізувалася, взаємозбагатилася у процесі взаємодії з іншою людиною, яка являє собою вищу цінність у спілкуванні, тобто вона є «дзеркалом», в якому людина пізнає самого себе.

2. Спілкування являє собою для людини практичне завдання, вирішення якого ніколи не дається в готовому вигляді. Від особистості

вимагається не тільки розуміння творчого, складного характеру людських взаємин, а й часом пошуку для вироблення нових форм, стилів спілкування.

Світовідчуття самотності спричинює почуття непотрібності людини суспільству. Не знаходячи близької душі, що розуміє її, людина втрачає надії на повноцінне спілкування. Витоки самотності слід шукати не тільки в психологічних особливостях сприйняття людиною людини, а й у способі життя.

Проблема самотності людини як морально-психологічна проблема вже давно дістала відбиття в західній культурі. Там широко показують самотність як гранично хворобливу для соціально-морального самопочуття людини проблему, найчастіше обґрунтовують її ідеєю трагічності людського буття.

Психолог Д.Янг виділяє такі синдроми самотності: невдоволеність самотністю. Людина нездатна до усамітнення. Залишаючись наодинці, вона губиться, не знає, що з собою вдіяти; відчуває нудьгу і порожнечу. Низька самоповага. Занижена самооцінка. Індивід уникає людських контактів, що призводить до відчуття безнадійності. Соціальна тривожність. Невпевненість у спілкуванні, людині здається, що над нею насміхаються, її засуджують, вона соромиться своєї поведінки, боїться висловлювати думки. Комунікативна незграбність. Відсутність необхідних навичок спілкування, невміння вести себе в складних міжособистих стосунках. Виникає зневіра, людина втрачає надії. Недовіра до людей. Здаються ворожими й егоїстичними, що веде до озлоблення й гіркоти почуттів. Внутрішня скутість. Нездатність до саморозкриття. Труднощі при виборі партнера. Нездатність зав'язати інтимні стосунки, постійні помилки при виборі партнерів. Страх виявитися знехтуваним. Занижена самоповага і невдалий досвід, що супроводжується почуттям якоїсь неусвідомленої провини. Сексуальна тривожність. Свідомість часто помилкова своєї зовнішньої непридатності або безсилля. Острах емоційної близькості. Уникнення близьких дружніх стосунків. Непевнена пасивність. Відсутність ініціативи в поглибленні особистих взаємин.

Нереалістичні чекання. Нетерпимість і нетерплячість. Невміння зав'язати стабільні стосунки.

За всієї значущості вказаних причин для розуміння природи самотності, душевної невлаштованості все ж вирішальною, такою, що визначає в кінцевому підсумку морально-психологічне підґрунтя самотності, є здатність суспільства бути опорою як матеріальної, так і психологічної надійності. Саме соціальні умови, суспільні відносини, що розвиваються на їхній основі, викликають появу своєрідних видів самотності – соціальну, моральну, психологічну. Але не завжди долається цей стан інтенсивністю контактів, оскільки, як показують психологічні дослідження, такі контакти найчастіше хибують поверховістю. Є й інше: поглиблення морального взаєморозуміння людей у їхніх стосунках, прагнення й уміння зрозуміти іншого, організувати своє особисте життя, діяльність, спілкування з іншими людьми сприяють вихованню в людині таких моральних якостей, як небайдужість, прагнення до взаємодопомоги, готовність поставити себе на місце іншого. Важливо навчитися бачити себе немовби зі сторони, очима іншого, об'єктивно оцінювати свої і чужі вчинки.

3. Оскільки спілкування являє собою форму міжособових стосунків, то можна навести таку умовну його **класифікацію**, причому кожний із типів є одночасно етапом становлення і поглиблення стосунків:

- етикетний тип спілкування (формальний, неглибокий рівень в основному ролевої взаємодії, н-д, покупці, пасажери, глядачі);

- діловий тип (спілкування відбувається з приводу виконання тих чи інших соціальних функцій, які сформували групу, н-д, співробітники, студенти тощо).

Діловий тип легко переходить у такі:

- товариський, який характеризується становленням ціннісного визнання один одного, н-д, серед колег, однокласників тощо);

- **приятний** – включає дружні стосунки (значна частина дозвілля, вільного часу проводиться разом; характеризується спільністю інтересів, ціннісних орієнтацій, цілей тощо);

- **інтимний** (формується нова єдність, цілісність; включає кохання, родинні стосунки, стійку тривалу дружбу, перш за все в сім'ї).

Ці умовно виділені типи спілкування включають у свою чергу, різні види і типи спілкування залежно від: глибинних стосунків, особливостей їх суб'єктів, тривалості, дистанції між суб'єктами, спрямованості на загальнолюдські цінності). Так, наприклад, у діловому спілкуванні можна виділити такі види: офіційне і неофіційне, службове і позаслужбове спілкування.

На види і форми спілкування впливає також вік (між суб'єктами одного віку або різновікове спілкування), стать (одностатеве, різностатеве), національність (між суб'єктами однієї національності або міжнаціональне спілкування), релігійна, партійна або інша приналежність (релігійне спілкування, внутрішньопартійне, міжпартійне), спілкування у сфері дозвілля (художня самодіяльність, фізкультура тощо).

Виділяють основні моральні **принципи спілкування**: рівність, любов, співчуття, доброзичливість, повага, толерантність, тактовність, довіра.

Аморальне ж спілкування будуються на таких принципах, як егоїзм, користь, особиста вигода, помста, неповага тощо.

Процес спілкування забезпечується такими засобами як: мова (слово), погляд, міміка, манера, лист, записка, мода.

4. Щоб спілкування між людьми могло відбутися, а тим більше на достатньо високому рівні потрібно багато передумов. Суб'єкти спілкування повинні перебувати в контакті, розуміти один одного, виконувати певно спільно визнані правила комунікативної поведінки. Існують такі виміри спілкування, які є моральними не внаслідок їхньої нормативної регуляції, а за самою своєю внутрішньою суттю. Це такі як толерантність, повага, співчуття, милосердя.

Толерантність. Для того щоб повноцінно спілкуватися, люди перш за все повинні вміти співіснувати одне з одним, миритися з розбіжностями поглядів, орієнтацій, стилів життя. Бути толерантним означає терпіти, витримувати іншого такого, яким він є, визнавати за ним право жити, мислити і чинити по-своєму. Толерантне ставлення забезпечує людям можливість жити разом, навіть за відсутності таких моральних чинників як: визнання гідності людини, цінування її самобутніх проявів. Не менш важливою рисою толерантності, що вказує на особливість її морального статусу, є те, що її запровадження з однаковим успіхом може зумовлювати як взаємне зближення людей, соціальних і культурних груп, тобто, спілкування в розумінні утворення певної спільноти, – так і їх взаємне дистанціювання, розведення в різні боки, виміри сукупного людського буття.

Повага. Повагу в етиці визначають як таке ставлення до людини, що реалізує на практиці визнання людської гідності. За своєю суттю повага має цілісно-людський характер, постає як екзистенційно-моральний прояв настроєності людини на спілкування. Повага як практична реалізація визнання людської гідності знаходить доповнення в пошані, що реалізує визнання особистих чеснот індивіда та його належності до певних спільнот. Як форма самосвідомості уявлення про людську гідність має рефлексивний (звернення до власних витоків) характер, що по-своєму висвітлює весь конкретний зміст моральної свідомості людини. Бути гідним звання людини – значить творити добро, виконувати свій обов'язок, бути відповідальним, справедливим. Відповідно до цього й повага як реалізація принципу гідності в практиці людського спілкування передбачає добротворення, справедливість, врахування вільного самовизначення й обраного напрямку самореалізації особи; разом з тим вона базується на рівності прав і свобод, орієнтує на довіру й уважне ставлення до людей, вимагає чуйності, доброзичливості, ввічливості.

Співчуття. Спілкування передбачає, що ми не просто цінуємо нашого партнера, поважаємо його гідність, а й активно прагнемо мати з ним справу, що не можливо без вникання в його проблеми і турботи, без духовно-чуттєвої

підстановки себе до його власної суб'єктивності. Екзистенційно-моральною парадигмою такого входження у світ внутрішніх переживань іншої суб'єктивності і є співчуття. Співчувати людині – це значить поділяти її радість чи тугу, пристрасть або страждання, захоплюватися її успіхами - чи жаліти її в її болях і невдачах. Є досить поверхова, хоча й небезпідставна моральна сентенція: справжній друг той, хто здатний не тільки сумувати з приводу ваших невдач, але й щиро радіти вашим досягненням.

Милосердя. За своїм об'єктивним змістом милосердя досить близьке до співчуття, але у своїй екзистенційній основі вони зовсім не обов'язково збігаються, якщо співчуття пов'язане з тим, що особа переймається турботами й стражданнями інших, то милосердя передбачає чітко окресленого суб'єкта, який керуючись моральними прагненнями чинити добро тим, кого усвідомлює саме як інших відмінних від себе. Милосердя саме по собі є високою етичною цінністю. Подібно до толерантності й поваги милосердя також є ставленням до іншого і це ставлення має виразний буттєвий аспект: воно не обмежується визнанням цінності іншого, а являє собою засноване на діяльній прихильності вільне дарування йому можливостей буття й самореалізації. Діяльно допомагати іншому бути й залишатися собою – в цьому важкість і сенс милосердя. Милосердя має поєднуватися з толерантністю і повагою до кожного його адресата; в протилежному разі він втрачає свій позитивний духовний сенс.

5. Культура поведінки – складова частина культури людини, вона виступає зовнішнім проявом духовного багатства особистості та її внутрішнього світу; це сукупність форм повсякденної поведінки людини (у праці, побуті, спілкуванні з іншими), в яких знаходять зовнішнє відображення моральні та естетичні норми поведінки. Якщо моральні норми визначають зміст вчинків, мотиви поведінки, то культура поведінки розкриває, як саме здійснюються у поведінці вимоги моральності, яке «обличчя» поведінки людини, наскільки органічно, природно і невимушено такі норми злилися з її способом життя, стали повсякденними життєвими правилами.

У широкому плані даного поняття культура поведінки об'єднує всі сфери зовнішньої і внутрішньої культури людини: етикет, правила поведінки з людьми і поведінки у громадських місцях; культуру побуту, що включає характер особистих потреб та інтересів, відносини людей поза роботою, організацію особистого часу. Окремо виділяють культуру мови, вміння грамотно, ясно і красиво висловлювати думки, не вживаючи вульгарних виразів.

Важлива складова частина культури поведінки – етикет, що містить ті вимоги, які набувають характеру строго регламентованого церемоніалу і в дотриманні яких має особливе значення певна форма поведінки.

Етикет являє собою сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей (поводження з оточенням, форма звертання й вітань, поведінки у громадських місцях, манери й одяг).

Терміном «етикет» визначався встановлений порядок і форма поведінки при дворі монарха. Це був придворний протокол, подібний до дипломатичних протоколів, які діють і зберігають своє значення і сьогодні. Головним призначенням етикету була організація поведінки придворних таким чином, щоб звеличити особу монарха й утвердити придворну ієрархію.

У XVIII ст. під етикетом розуміли лише зведення правил поведінки, прийнятих при дворах монархів. Однак життя вимагало ширшого тлумачення цього терміна як сукупності правил поведінки у різних сферах життєдіяльності людини, а не тільки при дворі правителя. Етикет – це правила поведінки у домі рабовласника за античних часів і за епохи середньовіччя – у ремісника і буржуа, у селянській хаті; це правила поведінки на громадському і сімейному святах, на службі.

Етикет має конкретно-історичний характер. Кожне суспільство, кожна культура відзначалися своїми правилами поведінки, системою норм, своїми уявленнями про добро і зло, сенс життя і щастя, любов і дружбу.

Етикет є соціально зумовленим. Він виник як суто класове, кастове явище.

Досить згадати хоча б середньовічний кодекс лицарської честі або вимоги придворного етикету, що найсуворіше регламентували все двірське життя. Члени родини монарха мали вставати о певній годині. Точно зазначалося, хто повинен бути при одяганні монарха, хто – тримати і подавати йому одяг, задалегідь було визначено, хто супроводжував його на прогулянках, хто був присутнім на аудієнціях, прийомах.

Цілком інші норми, правила відносин існували у народному середовищі. Все, що характеризувало етикет правлячих класів, було неприйнятним для соціальних низів. Життя, суспільний і особистий досвід підказували, що такі форми необхідні, бо вони регулюють повсякденні контакти з товаришами по роботі, з сусідами, з рідними, допомагають людям зрозуміти один одного, без чого були б немислимыми самі відносини у сфері виробництва, у побуті.

Та з плином часу багато норм, правил і вимог етикету стали загальними правилами які регулюють специфічні форми людського спілкування. Це відбувалося внаслідок того, що виникнення етикету було своєрідним досягненням людської культури, однією з форм «олюднення» людини, ушляхетнення її природних інстинктів, пристрастей і афектів.

Сучасний етикет ґрунтується на моральних принципах гуманізму й демократизму, що сприяють взаємоспілкуванню, взаєморозумінню між людьми. Відносини, в основі яких лежать гуманізм і демократизм, – це відносини доброзичливості, шанобливості, гуманізму, а не егоїзму, відносини, за яких людина не підкреслює своє «я», не думає тільки про особисту вигоду, а поважає думку іншої людини, виявляє турботу про ближнього.

Принципи гуманізму й демократизму втілені в ряді моральних вимог, що безпосередньо відбиваються у культурі взаємовідносин. Серед них передусім слід назвати ввічливість, тактовність, скромність, точність.

Ввічливість – це форма взаємовідносин з оточенням як знайомим й близьким, так і незнайомим.

Коректність – полягає у вмінні за різних ситуацій тримати себе у межах загальноприйнятих правил пристойності. Вимоги коректності у взаємовідносинах відповідають інтересам усіх. При дотриманні цих вимог у суперечці можна швидко дійти згоди. У службових відносинах коректність допомагає усунути те, що шкодить інтересам справи, в особистих – вона сприяє взаєморозумінню людей.

Тактовність – це почуття міри, яке необхідно зберігати у розмові, в особистих і службових стосунках, уміння відчувати межу, переступивши яку, можемо незаслужено образити людину. Тактовність полягає в умінні не помічати упущення іншої людини. Тактовна людина не звернеться до співрозмовника із запитанням, яке поставить того в незручне становище. Нав'язливість, настирливість, навіть якщо вони викликані найкращими намірами, викликають негативну реакцію. Почуття міри, що дозволяє виявити повагу до гідності іншої людини і разом з тим зберегти власну гідність, – ось до чого зводиться тактовність.

Скромність – невід'ємна риса культури взаємовідносин. Скромна людина ніколи не вважає себе видатною, неординарною особистістю. Вона не відмовляється від самооцінки та завжди зіставляє її з думкою оточуючих людей. Скромність – це не самоприниження, відмова від гордості, незалежності, самостійності у поведінці. Скромність виявляється у вмінні бути самим собою і не грати якусь невластиву роль. Разом з тим справжня скромність не повинна спричинятися до скутості у поведінці, але це не означає, що вона має бути джерелом розв'язності. Органічно поєднується зі справжньою скромністю почуття власної гідності, уміння у розмові, манерах показати, що ви нікому не дозволите поставити себе у моральному відношенні нижче від інших.

Одна з найважливіших вимог культури взаємовідносин – **точність**. Точність означає вміння шанувати своє слово, не кидати його на вітер. Якщо людина завжди виконує те, що обіцяє, якщо приходить о тій годині, на яку призначено зустріч, значить, на таку людину можна покластися.

Точне вираження своїх думок, уміння без зайвих слів сформулювати те чи інше положення так, щоб воно не було двозначним, також важлива вимога культури взаємовідносин.

Ввічливість, скромність, тактовність, коректність, точність у сучасному етикеті всіх країн світу – загальноприйняті норми поведінки. Разом з тим ці норми можуть по-різному виявлятися у поведінці людей. **Стиль поведінки** – це сукупність норм, правил поведінки, які притаманні даному індивіду залежно від його моральних, естетичних, політичних, професійних поглядів, інтересів, настанов, його життєвих позицій. Стиль поведінки виробляється протягом усього життя і виявляється у спілкуванні, мові, вчинках людини. Він дозволяє зробити висновок про інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток людини, про її соціальну і професійну належність.

Стиль поведінки виявляється у манерах людини. **Манера** (з фр. – спосіб дій, спосіб, прийом поводження), перекладається майже так, як і слово «стиль», але стосується характеристики індивідуальних, одиничних, окремих особливостей поведінки конкретної особистості. Манери до певної міри вказують на характер людини і правлять за зовнішню оболонку її внутрішньої природи.

У сучасному світі склалися такі загальні правила етикету, які відбиваються у різних сферах життя людей і мають, як умову, цілеспрямовані, повторювані відносини між ними, а також разові, випадкові стосунки:

- уміти бути уважним до людини в усіх ситуаціях, які хоча б якось об'єднують її з вами, бачити і помічати її, виявляти цю увагу до неї зовнішніми знаками, доносячи їх до людини;

- ввічливо звертатися з проханням про будь-яку послугу і самому подякувати за таку послугу;

- співчувати людині у її невдачах, поділяти з нею радість успіху, виявляючи це відповідними формами; пропонувати їй свої послуги і допомогу у можливих формах;

- берегти робочий і вільний час інших людей, не марнувати його повільними, беззмістовними розмовами і ні в якому разі не примушувати людину чекати на тебе;

- розмовляти мовою, зрозумілою більшості присутніх (усім), не допускати перешіптування за присутності інших або ж розмови незрозумілою їм мовою;

- не сміятися безпричинно за присутності людини, не давати їй приводу гадати, ніби ви смієтеся з неї;

- намагатися не помічати фізичних вад людини, не розглядати і не розпитувати про них;

- не допускати ніяких погроз щодо людини, тим більше – фізичних дій;

- бути терплячим до інших думок, смаків, не допускати приниження людської гідності того, чиї смаки не відповідають вашим;

- терпляче вислуховувати того, хто говорить, не перебивати його і виявляти інтерес до його думки;

- не нав'язувати співрозмовникові тему розмови про себе як найцікавішу, прагнути більше запитувати і слухати, ніж говорити самому;

- дбати про свій зовнішній вигляд, охайність і чистоту, пам'ятаючи, що неохайність, недбалість і неувага до себе – це форма неповаги до інших людей, зневаги до їх думки;

- не привертати до себе уваги екстравагантністю зовнішнього вигляду.

Ці правила відбивають загальну форму поваги до людини взагалі. Але вони можуть диференціюватись залежно від конкретних умов, ситуацій і характеру між тими, хто спілкується, набуваючи конкретного характеру.

6. Молода людина, яка навчається у вузі, повинна виконувати всі правила внутрішнього розпорядку, що існують у цьому навчальному закладі.

Повага до традицій, ритуалів даного вузу, пошана до викладачів, товаришів по навчанню – непорушні основи поведінки кожного студента. Зневагу до такого правила не можна виправдати ніякими посиланнями на сучасність і зміну понять.

Студенти першими вітаються з викладачем, навіть якщо він молодий, бо за усіх часів в усіх народів учитель користується пошаною і повагою.

Викладач звертається на «Ви» до всіх студентів. Студентам не слід запізнюватися на заняття, вони не повинні приходити на лекції у неохайному вигляді.

Якщо ж трапилось спізнитися, не слід вдаватися до виправдовувань, а вибачитися перед викладачем і попросити дозволу бути присутнім на лекції, сісти на вільне місце. Якщо потрібні будуть пояснення, їх можна дати після лекції.

Ніколи під час занять не слід уголос виправляти лектора, навіть якщо він справді припускається неточності. Можна сказати йому про це на перерві, а на наступній лекції викладач виправить свою помилку.

Студентська молодь користується у суспільстві всіма правами самостійних, дорослих людей, а тому має виконувати всі обов'язки, які покладаються на дорослих. Буде добре, коли студент допоможе одягти пальто викладачеві-жінці або однокурсниці – і не тільки на вечорі, в театрі, а й у будні – в інституті, швидко збере з підлоги сторінки з нотатками, неумисно розгублені викладачем, допоможе відчинити або зачинити кватирку під час занять і т. ін.

Та найголовніша в етикеті студента – це дотримання таких загальних норм культури поведінки, як точність, дисциплінованість, акуратність, що мають виявлятися в основному виді його діяльності – навчанні. Це і відвідування занять, і виконання у строк практичних завдань, і підготовка повідомлень, рефератів, тобто виконання в цілому домашніх завдань; це й успішно, своєчасно складена сесія, написана курсова робота та ін.

Культура поведінки у навчальному закладі включає також культуру мови студентів, яка має відповідати основним правилам граматики і лексики. У стінах вузу неприпустимо у спілкуванні з викладачами й однокурсниками вживати брутальну лайку, жаргонізми, припускатися неповажного, зневажливого тону.

Література

1. Алешина Л. О. О вежливости, о такте, о деликатности. – М., 1986.
2. Байбурин А. К., Торопков А. Л. У истоков этикета: этнографические очерки. – Л., 1990.
3. Бахтин М. М. Человек в мире слова. – М., 1995.
4. Безруких М. М. Я и другие. Я или правила поведения для всех. – М., 1991.
5. Проценко О. П. Модуси етикету: добро, краса, користь. – Харків, 1994.
6. Рогозин Д. П. Секреты общения. – М., 1991.
7. Томан Т. Мистецтво говорити. – К., 1986.
8. Ягодинский В. Н. Как себя вести. – М., 1991.

МОДУЛЬ 2. ЕСТЕТИКА

Тема 1. Естетика як наука про прекрасне

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Естетика як філософія мистецтва; наука, що вивчає загальні закономірності естетичного освоєння світу людиною, структуру і закони розвитку художньої культури суспільства.

Розвиток естетичної думки та самовизначення естетики як філософської дисципліни (XVIII ст., Г.Баумгартен). Естетичні уявлення в античний період (Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель).

Основні положення естетики Середньовіччя (Августин, Фома Аквінський).

Питання гармонії в естетичних поглядах митців епохи Відродження (Ботічеллі, Рафаель, Леонардо да Вінчі). Нова характеристика краси – грація.

Естетика класицизму про основні властивості краси: симетрію, пропорцію, міру. «Поетичне мистецтво» Ніколо Буало.

Естетичні праці представників німецької класичної філософії (І.Кант, Г.Гегель, В.Шеллінг).

Естетика XX ст., розвиток, загальні ознаки, обумовлені поняттям «сучасність».

План

1. Естетика як самостійна наука.
2. Становлення перших естетичних уявлень.
3. Розвиток естетики з кінця V до кінця XIX ст.
4. Естетика в структурі між предметних зв'язків.

1. Естетичне знання формувалося в межах філософії як її своєрідна частина. Утвердження естетики як самостійної науки відбулося лише у XVIII ст. Термін запровадив німецький філософ і теоретик мистецтва **Олександр-Готліб Баумгартен**. Спираючись на грецькі поняття – ейсетикос, естесі, естаноме, естаномай – Баумгартен увів новий термін «естетика», назвавши так новий розділ своєї філософії. Він виходив з вчення Лейбніца, який розрізняв у духовному світі людини три сфери – розум, почуття, волю, кожна з яких

заслуговує на самостійний науковий розгляд. Вчення про діяльність розуму – це логіка, вчення про діяльність волі – етика, розгляд почуттів не набуло самостійного статусу. Разом з тим гносеологія має дві форми пізнання – естетику і логіку. Перша пов'язана з нижчим, тобто чуттєвим пізнанням, а друга з вищим, тобто інтелектуальним. Логіка веде до пізнання істини, естетика пізнає прекрасне. Проте предмет естетики Баумгартен визначав через поняття «досконале», зазначаючи, що естетика – це наука про досконале в світі явищ, про досконалість чуттєвого пізнання й удосконалення смаку. Філософ поділив естетику на дві – теоретичну (повинна займатися проблемами краси, специфікою чуттєвого сприйняття) і практичну (займається проблемами розвитку мистецтва). Також він пропонує розглядати зміст будь-якого твору як єдність п'яти елементів: багатства, величі, істинності, ясності, достовірності. Аналізуючи художню творчість, теоретик вводить поняття «чуттєві інтуїції», намагається визначити зв'язок уяви зі смаком як певної здатності судження та діяльності розуму. У концепції Баумгартена відбувається розподіл предмета науки на дві частини: естетичне як вияв ціннісного ставлення людини до дійсності; художня діяльність людини. Перша частина розглядає природу, специфіку і творчий потенціал естетичного, а також категорії естетики – «прекрасне», «трагічне», «комічне». Друга частина досліджує художню діяльність людини, її структуру та функціональну своєрідність, природу художнього таланту, видові, жанрову, стильову самотність мистецтва. Ця тенденція закріпилася і до наших днів, що примушує говорити про двопредметність естетичної науки і структурну складність самого визначення естетики.

Естетика – це наука про загальні закони художнього освоєння і пізнання дійсності, розвитку мистецтва, його ролі в житті суспільства

Предметом естетики як науки є весь світ, всі процеси, що діються в ньому, людина і вся її культура, вся її діяльність, всі предмети з тої сторони і в тій мірі, в якій вони мають цінність для людства як покоління, тобто естетичну значимість.

2. Перший том «Естетики» Баумгартена вийшов у 1750 році. З цього часу термін міцно закріпився в науці. Але це не означає, що тільки з цього часу виникла сама естетика. Її фіксація як певної галузі наукових знань спиралася на значний історико-теоретичний досвід. В кожну епоху змінювалося не лише визначення естетики, а й її предмет: «як наука про прекрасне», «як наука про досконале», «як наука про закони розвитку мистецтва».

Становлення перших естетичних уявлень слід співвіднести з тим значенням, якого давньогрецька філософія надавала людським почуттям взагалі.

Перші спроби використання почуттів як основи для осмислення певних естетичних явищ пов'язані з **піфагорійцями** – філософською школою, заснованою Піфагором у VI ст. до н.е. Піфагор ототожнював поняття «гармонія», «досконалість», «краса», а основою гармонії вважав число. Серед видів мистецтва вищим носієм гармонії проголошувалася музика. Важливе місце у філософських поглядах Піфагора посідає вчення про безсмертя душі і **метемпсихоз** – можливість душі втілюватися у будь-яке тіло, для чого треба пройти через очищення – **катарсис**. Піфагорійці виробили поняття «тетрактид» – сума перших чотирьох чисел $1+2+3+4=10$, яка включає основні музичні інтервали: октаву (2 : 1), квінту (3 : 2), кванту (4 : 3).

Естетичний характер мали й філософські ідеї засновника елейської школи **Ксенофона**. Свідченням цього є віршована форма викладу філософських творів, що є зразком поезії VI ст. до н.е. Його поезія позбавлена містики, висміює лицемірство, забобонність. Філософ вважав, що почуття формують лише приблизну думку, яка може бути хибною.

Поліклет (V ст. до н.е.) намагався використати ідеї піфагорійців у розробці проблем художньої творчості. Він виділив норми зображувальної діяльності скульптора, шляхи втілення фізичного стану конкретного живого тіла, симетрію, співмірність його частин.

Емпедокл зазначав, що як нижчий рівень почуття існують відчуття, які підкоряються принципу «подібне пізнається подібним», а єдність відчуття і почуття вже формують більш широкі сили – Любов і Ворожнечу.

У III ст. до н.е. теорія чуттів набуває завершеного для свого часу викладу у працях **Теофраста** «Почуття», «Про відчуття», «Про благочестя», «Етичні характери». Вчений створив універсальний каталог людських характерів, який нараховував 30 типів. Теофраст описує звички, манеру поведінки відчайдушної людини і людини дріб'язкової, забобонної, неохайної.

Особливу увагу при аргументації ролі почуттів у формуванні предмета естетичної науки привертає увагу **правило «золотого перетину»** – геометричне, математичне співвідношення пропорцій, за якого ціле так відноситься до своєї більшої частини, як більша до меншої ($5 : 8 = 8 : 13 = 13 : 21 = 21 : 34 = \dots$). Вчені вважали, що будь-яке тіло, предмет, фігура, співвідношення частин яких відповідає такій пропорції, відмічені пропорційністю, справляють приємне зорове враження. Прикладом є Парфенон Стародавньої Греції, мармурові колони якого ділять увесь храм за принципом «золотого перетину».

Сократ у своїх поглядах спирався на політико-етичну основу, на спроби визначити поняття «добра» і «зла». Спираючись на принцип доцільності він намагається розкрити співвідношення між етичним і естетичним, прекрасним і корисним. При цьому використовує одне з найголовніших понять античної естетики, яке означало гармонію зовнішнього і внутрішнього, – поняття **«калокагатія»** – поєднання слів «прекрасний» і «добрий». З ім'ям Сократа пов'язана постановка проблеми співвідношення красивого і корисного, спроба визначити поняття «ідеал».

Естетична спадщина **Платона** пов'язана з дослідженням природи естетичного почуття, джерел талановитості, проблем естетичного виховання, вивченню мистецтва. Він відводить поетові роль посередника, який від Бога передає благо людині. Наголошується на відносності краси, на шляхах досягнення абсолютного прекрасного.

У теорії **Аристотеля** простежується захоплення Космосом – носієм гармонії, порядку, довершеності. Філософ першим дав розгорнуту структуру естетичних категорій, запропонував власне розуміння прекрасного, обґрунтовує основний принцип творчої діяльності митця – **принцип «мімесісу»** – наслідування дійсності. Через наслідування людина набуває перші знання, навички. У своїх працях «Етика», «Поетика», «Риторика», «Метафізика» Аристотель розглядає мистецтво через роди і жанри, залучає до аналізу естетичних проблем такі поняття: «канон» (система норм і правил), «гедонізм» (насолада), «алегорія» (образне іномовлення).

Дослідження естетичних проблем у **Стародавній Індії** відображало загальну тенденцію інтересу до наукового знання, його специфіки і практичного значення. Перший естетичний трактат «Натья-Шастра» (Іст. н.е.). пізніше був написаний теоретичний коментар до твору, де розроблялося поняття «раса» (естетичне переживання) і «бхава» (життєві емоції). Естетичне переживання обумовлюється емоційним станом попередніх поколінь і вплітається в складний ланцюг перевтілень живих істот – закон «карма». Єдність естетичного й етичного зумовлює можливість «дхвани» – проникнення у «другий», прихований зміст твору. Кожен етап розвитку Індії характеризується високим рівнем конкретного виду мистецтва. III-II тис. до н.е. – різьба по дереву і каменю, ювелірні вироби; IVст. до н.е.- Iст. н.е. – архітектура, скульптура, література; I ст. н.е. – живопис. Важливими літературними джерелами є також епічні поеми «Махабхарата» й «Рамаєна». Вони допомагають зрозуміти культуру і традиції індійського народу.

У історії естетики **Стародавнього Китаю** велике значення має період з VIIст. до н.е. по IIст. н.е. Китайська естетика наголошує на поняттях «досконалість», «довершеність», «гармонія». Кожна сфера людської діяльності повинна бути доведена до рівня високого мистецтва. За Конфуцієм виховання слід починати з поезії, а закріплювати знання людини послідовним вивченням **правил «лі»** (доброчесність, знання етикету), а завершуючи освіту треба звертатися до музики. Пізніше в естетиці Китаю почали широко

використовувати категорію «**просвітлення**» – особливе сприйняття світу в єдності властивих йому якостей, насолода від спостереження гармонії.

Арабо-мусульманська естетика пов'язана із значенням священної книги мусульман – Кораном. Коран містить регламентації релігійних обрядів, моральні переписи й правові настанови, визначає звичаї і традиції, найважливіші моменти укладу життя та манеру поведінки. Суворість мусульманської релігії не залишала місця естетизму (заборона зображати Бога, людину, тварину). Іслам передусім підкреслював значення етичних поглядів людини, тому немає послідовно викладеної естетичної теорії. Але арабські митці працювали у різних видах мистецтва: література (лірична поезія), архітектура (мечеті, караван-сараї), живопис (книжкова мініатюра, каліграфія), декоративно-ужиткове мистецтво.

Розвиток **естетики Візантії** пов'язаний з IV-VI ст. Особливе місце займає розробка мистецтвознавчих функцій ікони та правил зображення Бога. Вводяться такі поняття: «канон», «умовність», «лаконізм», «декоративність».

На думку Псевдо-Діонісія Ареопагіта передача «вищого знання» від Бога до людини відбувається через чуттєві символи, певні зображення, музичні звуки, мелодії, кольорові поєднання. Ці «світові імпульси» і формують мистецький твір.

Іоан Дамаскін написав твір «Про дев'ять муз і сім вільних мистецтв», де намагався побудувати структуру видів мистецтва (іконопис і музика) і видів творчої діяльності людини (риторика і граматики). Силою, що стимулює мистецьку діяльність, вважав красу.

3. Естетика Середньовіччя пов'язана з формуванням творчого потенціалу нової релігії – християнства. Епоха охоплює декілька періодів: раннє середньовіччя (кін. V – XI ст.), зріле (XI – XIII ст.), пізнє (XIV – серед. XVI ст.).

Аврелій Августин (Блаженний) захоплювався мистецтвом, зокрема музикою і скульптурою, схилявся перед красою зовнішнього світу, довершеністю природи. При цьому він осуджував себе за гріховну любов до

краси. Особливо негативно оцінює театр, аналізує його гріховну роль у римській культурі.

Поняттям «краси» цікавиться й **Фома Аквінський**. Для його визначення він залучає поняття «задоволення», тобто красою є те, що задовольняє людину в процесі чуттєвого споглядання навколишнього світу. Мистецтво – це діяльність, а творчий процес схожий на творчість природи. Серед функцій мистецтва найважливішими вважає виховну і емоційну.

Найбільшого свого розвитку естетика Відродження набула в Італії (ост. третина XIII – початок XVIIст.). Вона наголошувала на ролі людини як у реальному житті, так і мистецтві. Естетичне, як зазначав Лоренцо Валла, стимулюється людським чуттям, передусім зором, слухом. Для цього періоду характерне визначення живопису як найгіднішим і найрозумнішим видом мистецтва, а інші – музика, архітектура – мають підкорятися її вимогам.

Найвідомішим представником **естетики класицизму**, яка сформувалася у XVII ст. у Франції, був Ніколо Буало-Депрео. У віршованому трактаті «Мистецтво поетичне» він аналізує основні принципи поезії, чітко розмежовує трагічне і комічне, стверджує обов'язковість ієрархії поетичних жанрів, широко використовує поняття «смысл». Намагається подати в естетичній проблематиці питання психології, проблему залежності митця від влади, наголошує на морально-етичних аспектах художньої творчості.

З середини XVIIст. естетика відокремлюється від філософії і розвивається як самостійна наука. Баумгартен не встиг завершити розробку всіх розділів «Естетики». Його роботу продовжив учень Фрідріх Мейєр. Він переклав працю вчителя з латині на німецьку мову, виступив як інтерпретатор окремих ідей «теоретичної» естетики, запропонував більш широкий аналіз видової специфіки мистецтва. У роботі «Обґрунтування всіх витончених мистецтв» Мейєр оперує поняттям «витончені науки» – поезія, риторика і «витончені мистецтва» – живопис, музика, архітектура, скульптура.

Естетика Просвітництва пов'язана з теоретичними розробками **Вольтера**. Він намагається виявити природу прекрасного спираючись на смак, ставить та розробляє проблему естетичного виховання.

Дені Дідро автор творів «Трактат про прекрасне», «Про драматичну поезію», «Парадокс про актора», фахівець образотворчого мистецтва. Він намагався максимально використовувати можливості художньої критики для утвердження прогресивніших художньо-творчих орієнтацій.

Готгольд Ефраїм Лессінг у праці «Лаокоон Про межі живопису і поезії» відокремлює скульптуру і живопис від поезії. Він виступає проти канонізації вже апробованих художніх прийомів.

Важливим етапом у розробці проблеми предмета естетики посідає період розвитку **німецької класичної філософії**. Естетичні погляди **Іммануїла Канта** спиралися на принципи «критичної філософії», а естетика розглядалася як критика смаку. Мистецтво він поділив на механічне (безпосереднє відтворення якогось предмета), естетичне (відтворення предмета з метою викликати почуття задоволення), приємне естетичне (задоволення від сприйняття твору на рівні відчуття), витончене естетичне (чуттєве задоволення від твору, що стимулює пізнавальну діяльність людини).

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель у вступі до лекції з естетики зазначав, що предметом цієї науки має бути царство прекрасного. Загалом вчений негативно ставився до терміна «естетика» і вважав за доцільне замінити його терміном «філософія мистецтва» або «філософія художньої творчості». Краса, за його визначенням, чуттєва форма абсолютного духу, а чуттєвість мистецтва спирається на почуття зору і слуху. Філософ інтерпретує історію мистецтва як зміну форм: символічна – класична – романтична, а ці форми стимулюють розвиток видів мистецтва.

Німецький філософ **Фрідріх Вільгельм Йозеф Шеллінг** прочитав курс лекцій з філософії мистецтва, де аргументує думку про художню творчість та естетичне споглядання як вищі ступені розвитку абсолюту. Він

поділяє світ на ідеальний і реальний. Мистецтво є вищою формою ідеального світу, і водночас воно здатне поєднувати ці два світи.

На межі **XIX – XX ст.** значний інтерес викликала позиція щодо естетичної науки. У межах його філософської концепції естетика визначається як наука, що вивчає природу, функції, загальні закони і закономірності естетичної діяльності людини і суспільства.

4 Основні ідеї естетичної думки починали розвиватися в межах загально філософського знання. Взаємозв'язок естетики і філософії полягав у тому, що теоретичні принципи і науковий метод естетики залежать від світоглядної позиції, філософської концепції конкретного філософа, або певного філософського напрямку.

Склавшись як частина філософії, естетика через ідею калокагатії пов'язана з етикою. Своєрідним аспектом взаємодії естетики і етики є аналіз структури естетичного почуття, яке формується на органічній єдності зовнішніх (зору, слуху, дотику) і внутрішніх почуттів людини (любов, ненависть, дружба і т.д.).

Естетика пов'язана з мистецтвознавством – сукупністю наук, які досліджують соціально-естетичну сутність мистецтва, його походження, закономірності розвитку, особливості і зміст видової специфіки мистецтва, природу художньої творчості, місце мистецтва в духовному житті суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Про мистецтво (фрагменти) // Всесвіт. – 1978. – 12.
2. Бычков В.В. Византийская эстетика: теоретические проблемы. – М., 1977.
3. Борев Ю.Б. Эстетика. – М., 1988.
4. Гегель Г.В.Ф. Эстетика: В 4 т. – М., 1968. – Т.2-3.
5. Естетика: Підручник / За ред. Л.Т.Левчук. – К., 1997.
6. Історія світової культури. Культурні регіони. – К., 1997.
7. Колеснікова О.В. Естетична діяльність та сфери її виявлення: Конспект лекцій. – Х., 1994.

8. Колеснікова О.В., Межова Н.Г. Естетика: Конспект лекцій. – Харків, 1998.
9. Конверський А.Є. Етика та естетика в структурі сучасного гуманітарного знання. – К., 1997.
10. Легенький Ю.Г. Дизайн: культурологія та естетика. – К., 2000
11. Лосев А.Ф.История античной эстетики. – Кн. I-II. – М., 1988.
12. Словник античної міфології. – К., 1985.
13. Українська культура: історія і сучасність. – Л., 1994.
14. Чернець В.Г. Художня культура: історія, теорія, практика. – К., 1997.

Тема 2. Поняття та структура естетичної свідомості

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Естетична свідомість – форма індивідуальної та суспільної свідомості, що відображає внутрішні закономірності естетичної діяльності суспільства. Структура естетичної свідомості: естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал, естетичні погляди та теорії.

«Естетичне почуття» – це духовне утворення, яке означає певний рівень соціалізації індивіда, піднесення його потреб до істинно людських.

«Естетичний смак» – здатність до адекватного освоєння естетичних якостей дійсності в упорядкованій системі безпосередніх емоційних оцінок.

Суть «естетичного ідеалу» – чуттєве уявлення або поняття про бажане як таке прекрасне, що матеріалізується чи оприлюднюється практикою суспільного життя. Пошуки власного естетичного ідеалу.

«Естетичні погляди» – система естетичних концепцій, що переважають в даному суспільстві і визначають подальшу практику естетичної і художньої діяльності людей.

«Естетичні теорії» – теоретично осмислений в світлі певного світогляду і приведений в наукову систему історичний досвід естетичної діяльності людини. Три фази розвитку естетичних поглядів та теорій: канонічна, нормативна, загально теоретична.

План

1. Структура естетичної свідомості.
2. «Естетичне почуття».
3. «Естетичний смак».
4. «Естетичний ідеал».
5. «Естетичні погляди та теорії».

1. Естетична свідомість – це створений естетичною діяльністю суспільного суб'єкта, що розвивався протягом значного історичного періоду, певний комплекс почуттів, уявлень, поглядів, ідей.

Естетична свідомість як цілісна система, що відображає внутрішні закономірності естетичної діяльності суспільства, є складовим елементом суспільної свідомості. Естетична свідомість володіє відносною самостійністю у відношенні до естетичної діяльності, використовуючи естетичну діяльність як свою необхідну основу, вона у певній мірі продовжує її, закріплює в ідеальній формі все суттєве в ній. Утворюючи разом з естетичною діяльністю

систему естетичного освоєння людиною світу, естетична свідомість виступає як певна форма його ідеальних форм. В межах естетичної свідомості відбувається усвідомлення результатів естетичної діяльності і їх відповідність суспільним та індивідуальним цілям. Естетична свідомість формується тільки на основі естетичної практики в її різноманітних формах. Існує вона як особиста, індивідуальна характеристика окремої людини.

Основними структурними компонентами естетичної свідомості виступають: естетичне почуття – це первинний шар естетичної свідомості, являє собою не понятійне, а емоційне ставлення до предметів і явищ, спонукає суб'єкт до творчості. Естетична оцінка визначає міру естетичного переживання, насолоди; стосується таких властивостей предметів, які в особистісному досвіді виступають як естетичні цінності. Естетичний смак – специфічна форма відображення, судження про естетичне, визначальний критерій оцінки явищ дійсності. Естетичний ідеал відображає вищу мету естетичної діяльності, конкретно-чуттєве уявлення про досконалість життя в об'єктивній дійсності і досконалості людини. Естетичні погляди – сукупність думок, суджень, ідей про естетичну практику в дійсності, в мистецтві. Естетична теорія узагальнює закономірності розвитку естетичної свідомості, відображає найбільш загальні зв'язки реальності і мистецтва, в ній дається теоретичне пояснення естетичних явищ природної і соціальної дійсності. Таким чином, структура естетичної свідомості будується не лише на найбільш стійких духовних утвореннях і зв'язках у вигляді сфер, рівнів, а й отримує оформлення через складові елементи, які утворюються в результаті чуттєво-емоційного ставлення і духовно-практичного досвіду суспільства і особистості.

Загальну модель структури естетичної свідомості завершують її основні елементи, які розкривають послідовність розгортання механізм внутрішнього функціонування системи. Загалом під структурою прийнято розуміти певний, відносно самостійний порядок внутрішніх зв'язків між

елементами. Елементи – це будь-які явища, процеси, які в своїй сукупності утворюють певну цілісність.

2. У чуттєвій природі людини естетичному чуттю належить особливе місце, адже це найскладніше чуття, спираючись на яке людина орієнтується у світі прекрасного і потворного. **Естетичне почуття** – це складний синтез зовнішніх (зір, слух, дотик, смак, нюх) і внутрішніх (любов, ненависть, дружба, відданість, колективізм) чуттів. Формування зовнішніх чуттів – результат тривалої біологічної еволюції світу, а виникнення і розвиток естетичних духовних чуттів – результат всієї соціальної історії людства. Адже людина і тварина мають однакову анатомічну будову ока, вуха, проте їхня здатність бачити і чути суттєво відрізняється. Тільки завдяки різноманітним формам діяльності розвиваються «музичне» вухо, око, що відчуває форму краси.

Естетичні почуття не є вродженими (закладені лише органи), а є результатом різних способів діяльності і спілкування. Вони формуються у ранньому дитинстві і перетворюються у справжні психічні механізми, а далі діють як «природні» здібності людини. Ці здібності властиві всім людям, різняться лише мірою їхнього розвитку та культурно-етнічними особливостями прояву. Форми естетичного світосприймання, що панують у суспільстві, виступають по відношенню до окремого індивіда не у вигляді норм, які нав'язують певне ставлення людини до дійсності, – вони скоріше набувають значення моделей, на основі яких людина будує власну систему світосприймання. Від того, який комплекс соціокультурних факторів найбільше вплине на індивідуальний розвиток особи, залежить якість індивідуального естетичного почуття. Ступінь його розвитку залежить від зусиль самої особи, її здатності оволодівати багатством естетичної культури. Ступінь розвиненості естетичного почуття є водночас і мірою соціалізації особистості. Низький рівень його свідчить про низьку духовність людини, про нерозвиненість естетичного почуття.

Ступінь розвиненості естетичного почуття суттєво впливає на характер і якість суспільної діяльності людини. Найвиразніше це відчувається у потягу до краси, довершеності, гармонії. Естетичне почуття не тільки забезпечує гармонізацію зовнішнього світу через діяльність, а й збагачує, робить багатоманітним внутрішній світ людини, її духовні устремління.

Особливий вплив на розвиток естетичного почуття здійснює мистецтво. Саме художньо-мистецькі надбання розвивають здібність чуттєво сприймати світ у формах культурно розвиненого споглядання. Певною мірою мистецтво є досвідом світосприймання, воно забезпечує збереження не тільки культури почуттів, а й сфери їхнього розвитку і збагачення. З допомогою мистецтва ми розвиваємо і збагачуємо особистий, індивідуальний досвід світосприймання, розширюємо вміння осягти внутрішній світ іншої людини, бачити і відчувати світ чужими очима.

Естетичні почуття, таким чином, є підвалинами естетичної свідомості, на яких можуть формуватися складніші елементи її структури, зокрема естетичний смак.

3. Естетичний смак – система естетичних переваг і орієнтацій, заснованих на узагальненій і творчій переробці історично обумовлених естетичних вражень.

Витоки проблеми естетичного смаку можна знайти в традиціях французької естетики представниками якої були Н.Буало, Ш.Монтеск'є, Вольтер, а остаточне вирішення цього питання, усупереч відомому латинському прислів'ю «про смаки не сперечаються», ще й донині носить дискусійний характер. Естетичний смак виник і розвивається під безпосереднім впливом суспільно-історичної практики – його об'єктивної основи і критерію. Це соціальна здатність людини, яка формується в процесі виховання й освіти від 13 до 20 років, тому що естетичний смак не є природженою властивістю людини, це соціальна, духовна якість людини, що формується в процесі виховання та навчання людини. Естетичний смак відбиває рівень самовизначення кожної окремої людини. Його визначають як

здатність особистості до індивідуального відбору естетичних цінностей, а тим самим до саморозвитку і самовиховання.

Естетичний смак не зводиться до здатності естетичної оцінки чи переваги, а завершується присвоєнням або запереченням культурної естетичної цінності. Естетичний смак є своєрідним почуттям міри, вмінням знаходити відповідну достатність в особистому ставленні до світу культури і цінностей. Наявність естетичного смаку проявляється як відповідність внутрішнього і зовнішнього, гармонія духу і соціальної поведінки, соціальної реалізації особистості.

Цінність кожної особистості полягає саме в її неповторності, своєрідності. Значною мірою це досягається тим, що в процесі формування на особистість впливає неповторний комплекс культурних цінностей і духовних орієнтацій. І естетичний смак є засобом творення неповторності і своєрідності людини.

Досить часто естетичний смак зводять до зовнішніх форм його прояву, тобто здатність людини дотримуватись моди: уміння модно вдягатися, відвідувати модні виставки та спектаклі, знати про останні літературні публікації. Але естетичний смак справді високого рівня – це не тільки зовнішні прояви, а глибоке гармонійне поєднання духовного багатства особи з відповідністю до її соціального прояву. Особливості спілкування є, мабуть, головними характеристиками особистості. Саме тому створити правдиве уявлення про людину можна лише за умов спілкування або спільної праці. Вміння людини послідовно та цілеспрямовано розвивати особисті соціокультурні властивості через відбір та засвоєння певних культурних цінностей і є індивідуальним естетичним смаком.

Модифікацією естетичного смаку є художній смак – уміння аналізувати мистецтво. Він формується лише через спілкування зі світом мистецтва і значною мірою визначається художньою освітою. І естетичний і художній смак можуть виражати симпатії та антипатії певних соціальних груп. Так само, як змінюється з віком, рівнем освіти, досвідом кожна людина, так

може збагачуватися її смак. Конкуренція різноманітних смаків співвідносить їх, виробляє загальнозначущий еталон чуттєвих уподобань людей у вигляді естетичного ідеалу.

Виникають питання, чи існують критерії смаку? Як розрізнити добрий і поганий смак? Існують такі думки, що добрий смак є таким же багатоваріантним, як і поганий, тобто смаки різноманітні та мінливі, вони можуть існувати в численних варіантах. Та все ж їх можна відрізнити один від одного, оскільки існують об'єктивні критерії смаку.

Судження смаку спирається на естетичну інтуїцію, яка ґрунтується на творчій уяві, що дає змогу сприймати образ предмета, явища, процесу, не піддаючи аналітичному опрацюванню розумом. Естетична інтуїція є особливим інтелектуальним процесом, який ґрунтується на розвиненій людській чуттєвості і дає змогу їй правильно, об'єктивно сприймати навколишній світ.

Суперечки щодо смаків є лише моментом у всезагальному процесі розвитку суспільства та його самопізнання, визначення сенсу життя і особистого життєвого смаку, що їй повинна вирішити для себе кожна окрема людина.

4. Естетичний ідеал – уявлення про вищу гармонію і досконалість в дійсності і культурі, яке стає метою, критерієм і вектором діяльності людини по перетворенню світу і створенню культури.

Слово ідеал грецького походження (від «ідея», «поняття», «образ», «уявлення»). Естетичний ідеал має духовно-практичну форму, оскільки звернений до емоційної, чуттєвої сфери людини. Своє самостійне значення поняття ідеалу вперше набуло в естетиці класицизму, де воно тісно пов'язане з вченням про наслідування. Мистецтво повинно було не тільки відтворювати природу, а й покращувати, виправляти, ідеалізувати її. Відповідно до цієї концепції розширювалися межі мистецтва. Адже при такій умові художник може створювати такі образи, які не мають реального прототипу в природі. Німецький філософ І.Кант вважав, що ідеал носить нормативний характер,

стаючи нормою і зразком для наслідування, а також ідеал повинен бути в кожному випадку не тільки загальним, а й індивідуальним.

Специфіка ідеалу як елемента естетичної свідомості суспільства і людини полягає в конкретно-чуттєвому характері його виявлення при освоєнні дійсності, в інтенсивності соціального наповнення щодо явищ суспільного життя. Естетичні ідеали суспільства в цілому виступають головним критерієм, цінністю, метою, з якою співвідносяться і на досягнення якої спрямовані естетичні ідеали особи, різних груп в суспільстві. Ідеал мобілізує енергію, почуття і волю, бо ідеали здатні випереджати дійсність, виявляти тенденції майбутнього. Ідеал виступає як орієнтир, а в деяких випадках і в значенні зразка, моделі поведінки або системи цінностей.

Естетичний ідеал тісно пов'язаний із суспільним і моральним. Відповідно до розвитку матеріального і культурного життя суспільства, розвитку естетичної діяльності та мистецтва, історично міняє свій зміст й естетичний ідеал. Для античності естетичним ідеалом був образ довершеної, ідеальної людини, в якій гармонійно поєднувалися прекрасний внутрішній зміст і чудова зовнішність, гармонія душі і тіла. В епоху Середньовіччя естетичний ідеал втратив свій зв'язок з дійсністю. Панування релігійного світогляду привело до того, що земна чуттєва сторона життя людини постійно принижувалася. У цих умовах естетичним ідеалом виступала божественна сутність, Бог як носій чистої духовності. Людина ж могла наблизитися до ідеалу лише тою мірою, наскільки вона могла відмовитися від мирських потреб та гріховних почуттів, прийти в своїй діяльності до святості.

Суспільні та естетичні ідеали фіксують перспективу розвитку, відображають інтереси і потреби прогресивного розвитку суспільства та людини.

5. Естетична свідомість на певному етапі свого розвитку вимагає наукового аналізу естетичної діяльності і мистецтва, що породжує сукупність естетичних поглядів і теорій.

Естетичні погляди – система естетичних концепцій, що переважають в даному суспільстві чи в одній із його підчастих і визначають подальшу практику естетичної і художньої діяльності людей.

Естетичні теорії – теоретично осмислений в світлі певного світогляду і приведений в наукову систему історичний досвід естетичної діяльності людини. Теоретичне дослідження здійснюється через теоретичний підхід, що витікає з дослідження абстрактних ідей прекрасного, чуттєвого, художнього, на основі якого виникає філософія прекрасного, філософія мистецтва, а потім і естетика як окрема наукова дисципліна.

Появу філософії прекрасного пов'язують з Платоном, який вважав, що істинне – це не окремі добрі вчинки, правильні судження або чудові люди чи художні твори, а саме добро, істина, краса.

Естетична теорія, за Гегелем, повинна вирішити і теоретично довести, що за людськими судженнями про естетичне стоїть об'єктивне явище, яке породжує суб'єктивне судження, а не випадкове почуття. Тобто естетика має вирішити питання: що таке мистецтво? За яких умов воно існує? В чому полягає його зміст? Що відрізняє його від інших видів людської діяльності?

Естетичні погляди і теорії пройшли три послідовні фази розвитку:

- канонічну (теорія хоч і формувала загальні уявлення про мистецтво, проте критерії щодо художності формулювала в математичній системі пропорцій, або навіть у формі наочного зразка, як це було у стародавній Греції – статуя Поліклета «Канон»);
- нормативну (не передбачає обов'язкового наслідування зразків, бо виробляє норми, що є загальними вимогами до мистецтва. Вони і забезпечують йому художність, тобто якість, що дає право відносити ці твори до мистецтва, а не до якоїсь іншої сфери діяльності – твір Буало «Поетичне мистецтво»);
- загальнотеоретичну (створила умови для розвитку і прояву індивідуальних особливостей художників, а це стало поштовхом до розмаїтості індивідуальних стилів та художніх методів у мистецтві. В умовах розмаїтості мистецтва збільшується потреба в об'єктивних критеріях для оцінки художніх

творів. У зв'язку з цим народжується художня критика, умовою існування якої є наявність сформульованих теорією загальнотеоретичних закономірностей щодо мистецтва, які дають змогу здійснювати оцінку художніх творів з позицій єдиних вимог. Тобто критик, як найбільш професійно підготовлена людина, від імені суспільства виносить вердикт творчості художника або окремому творові).

Існує ще одна сфера естетичної культури, що залежить від змісту і рівня естетичної теорії – це система естетичного та художнього виховання.

У історії людства вчення про гармонійну людину – давньогрецька калокагатія (поєднання слів «прекрасний» і «добрий» і означає гармонію зовнішнього і внутрішнього) – пов'язане з античними уявленнями про красу. Відповідно до цього будувалися і теорії про ідеал людини, а також і певні вимоги перед суспільством, які мали задовольнити можливість реалізації такого ідеалу.

Обізнаність у сфері історії мистецтва, поєднуючись із загальною духовною сприйнятливістю, формує звичайного любителя мистецтв, збагачує та поглиблює спеціаліста-професіонала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борев Ю. Эстетика. - М., 1988.
2. Довга Л.М. Формування образу людини-героя в естетиці бароко // Етика, естетика і теорія культури. - 1992. - №35.
3. Эстетика: Підручник / За ред. Л.Т.Левчук. - К., 1997.
4. Эстетика: Словарь. -М., 1989.
5. Мовчан В.С. Героическое в системе эстетических категорий. - Львов, 1986.
6. Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання. - К., 2001.
7. Фастовец Е.В. Основы эстетике. - Рязань, 2000.

Тема 3. Категорії естетики

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Естетичні категорії – вузлові пункти в історії освоєння людиною дійсності «за законами краси».

«Естетичне» – категорія естетики, у якій специфічне почуттєве ставлення людини до дійсності, в процесі якого у співвідношенні зі своїми уявленнями про досконале, прекрасне та гармонійне людина оцінює форми різних проявів буття.

«Прекрасне» як вищий ступінь досконалості об'єкта чи суб'єкта, предмета чи явища. Відображення й оцінка з позицій конкретного естетичного ідеалу проявів дійсності, що викликають у людини естетичну насолоду.

«Потворне» в історії естетики як протилежність «прекрасного».

«Піднесене» – самостійна естетична категорія, що має специфічний естетичний зміст, найширшу сферу прояву, бо характеризують естетичну якість явищ природи, суспільства, мистецтва.

«Низьке» – відтворює гранично негативні явища дійсності і особливості суспільного та індивідуального життя, які викликають у людини співвідносну естетичну реакцію.

«Трагічне» – категорія естетики, що призначена для визначення тих явищ, де існує зіткнення непримиренних протиборчих сил.

«Комічне» як позначення соціальних форм, які, втративши сенс, видають себе за щось важливе; у художній творчості – гумор, іронія, сатира, сарказм.

План

1. Категорія «естетичне»
2. Категорія «прекрасне».
3. Категорія «потворне».
4. Категорія «піднесене».
5. Категорія «низьке».
6. Категорія «трагічне».
7. Категорія «комічне».

1. У системі наукових понять є такі, що складають основу тієї чи іншої науки, є її теоретичним фундаментом. Ці фундаментальні поняття наук називаються категоріями.

У кожній науці, яка розвивається і досягла певних узагальнень, є своя сукупність категорій.

Серед багатьох понять, за допомогою яких естетика описує свій предмет, особливе місце посідають естетичні категорії. Прекрасне і потворне, піднесене і низьке, комічне і трагічне, гармонія та віра – це духовні моделі естетичної практики суспільства, яка створює не тільки світ і багатство естетичних цінностей та потреб, а й систему понять і категорій, в яких закріплено досвід естетичного освоєння світу людиною. Осягнення змісту основних естетичних категорій, проникнення в закономірність існування естетичних явищ є важливим завданням естетичної науки.

Насамперед зауважимо, що категорії не є якимись нерухомими, незмінними сутностями. Навпаки, вони історично змінюються і розвиваються, відображаючи певні етапи у розвитку людського пізнання. Отже, вивчаючи самі категорії, слід дотримуватися історичного підходу, розглядати їх у розвитку, становленні, враховуючи виникнення і походження, причини розвитку та зміни їхнього змісту.

То є найбільш загальна категорія естетики, яка характеризує специфіку всіх форм естетичної діяльності, що й відрізняє їх від усіх форм людської діяльності. Відразу ж наголосимо, що категорія естетичне сформувалася пізніше, ніж усі інші, про які вже йшлося. Ми знаємо, що прекрасне – найдавніша естетична категорія, і довгий час саме вона визначала сутність естетичних явищ. Та починаючи із середини XVIII ст., коли німецький філософ Баумгартен увів термін «естетика» як загальний, що об'єднує сферу прекрасного та засобів його пізнання і творення, розвиток науки дав можливість теоретично обґрунтувати и визначити межі естетичних явищ; вони виявилися значно ширшими за сферу прекрасного.

Сутність естетичних явищ, про що говорилось у попередніх розділах, вдалося з'ясувати лише на ґрунті більш розвиненого філософського методу діалектики і матеріалізму. Адже правильне розуміння сутності естетичного можливе тільки тоді, коли людину, її сутнісні сили розглядати в умовах життєвих обставин, які їх оточують і роблять тим, чим вони є насправді. Крім

того, потрібне і розуміння світу як живої, чуттєвої діяльності індивідів – його невід’ємних складників и активних перетворювачів.

Отже, зрозуміти, що таке естетичне як чуттєве можна не шляхом аналізу і систематизації конкретних об’єктів естетичного сприйняття, а через відкриття загальних законів практично-духовного освоєння людиною дійсності, через розуміння того, як ці закони обумовлюють ту особливу структуру людського пізнання, яка і робить можливим та необхідним естетичне відношення і сприймання. Йдеться, власне, про проблему дослідження практичних і духовних передумов, які історично виникають в ході розвитку людської спільноти.

Естетичне сприйняття завжди акцентується саме на суспільну значущість речі, явища, вчинку. В акті естетичного відношення довколишній світ цікавить людину не сам по собі, а у тісному зв’язку з її діяльністю і змістом життя. Саме це дає змогу індивідові в акті чуттєвого сприйняття водночас і пізнавати суспільну сутність явища, оцінювати його з погляду того найвищого інтересу, що ґрунтується на всій сукупності суспільних характеристик людини. З цього приводу відомий український вчений А.Канарський у праці, присвяченій цій проблемі писав: «Сама по собі речова, природна сторона предмета або явища не становить змісту феномена чуттєвого: чисто предметного, природного відношення людини до навколишнього, до природи не існує. Воно завжди відбиває ставлення людини до іншої людини, до суспільства, до класу людей, в кінцевому підсумку – через відношення її до самої себе. Тому і немає такої речі, яка в дії тільки одного відчуття визначала б чуттєвий стан людини».

До естетики як філософської науки, що визначила свій предмет, вже Баумгартен пред’являв вимоги бути водночас і теорією чуттєвого пізнання, і теорією художньої діяльності, мистецтва. І справді, вона не могла обмежитися лише вивченням чуттєвого пізнання, бо загубила б своє самостійне значення, перетворилася просто в розділ філософської теорії пізнання. Та якщо естетиці обмежитися тільки теорією мистецтва, вона загубить свій зв’язок з

філософією, втратить логіко-гносеологічну основу, яка так необхідна для розуміння природи мистецтва, естетичної діяльності людини взагалі. У такому випадку вона стала б чисто емпіричним описом різних видів мистецтва або ж їхньою історією. Ось чому перед естетикою стоїть нині завдання органічно зв'язати ці два різних моменти і створити або таку теорію пізнання, яка б стала теорією мистецтва, або таку теорію пізнання і художньої діяльності, яка була б і її теорією пізнання і логікою. Так писав у 70-і роки відомий наш філософ П.Копнін. Вітчизняна естетична наука, спираючись на досягнення світової естетичної думки, проводила у 60–80-х роках послідовне комплексне дослідження природи естетичного, відчутно наближаючись до істинного розуміння його сутності. Ці дослідження були представлені різними школами і напрямками – «природниками», «суспільниками», представниками так званої трудової концепції і «діяльнісного» підходу. Однак при всій розмаїтості підходів до вирішення проблеми естетичного таких різних вчених, якими були М.Ліфшиць та Г.Поспелов, Г.Недошивін та Е.Ільєнков, В.Толстих та С.Гольдентрихт, В.Іванов та А.Канарський, створена ними теорія значно розширила предмет естетики, вивела естетику за межі філософії мистецтва. Врешті-решт сформувалося стійке і теоретично обґрунтоване уявлення про естетичне як специфічне духовне, чуттєве відношення людини до світу. Найважливішою характеристикою такого відношення є здатність людини самореалізуватися цілісно і всебічно.

Народжуючись разом з практичною, утилітарною потребою, естетична потреба росте і розвивається лише за умови розвитку свободи людини, незалежності її від оточуючого середовища, від природної необхідності. Світ естетичного і краси – це світ, де людина є вільною від повсякденної практичної потреби. Саме тому розвиток естетичного, духовного відношення до дійсності безпосередньо пов'язаний із зростанням матеріальної могутності людства. Адже почуття, що перебувають у полоні грубої практичної потреби, володіють лише обмеженим змістом. Для надто зголоднілої людини не існує людської форми їжі, бо вона думає про їжу як про існування і самий процес прийняття

її мало чим відрізняється від поглинання їжі твариною. Ось чому засмучена турботами, зморена постійними нестатками людина несприйнятлива навіть до найпрекраснішого видовища.

Отже, естетичне відношення до предмета відрізняється від однобічного, утилітарно-практичного тим, що відбиває міру досягнутого людством багатства всебічності і цілісності суспільної практики і, відповідно, багатства і всебічності людського ставлення до світу. В естетичному відношенні людина, що є вільною від вузькоогоїстичного інтересу і вигоди, піднімається до безкорисливого, справді людського відношення до предмета. Саме тому естетичне відношення є водночас духовним – воно розвиває духовний світ людини. Проте це аж ніяк не дає підстав забувати, що духовне відношення виростає на основі добре розвиненої людської чуттєвості. Буденна свідомість здебільшого розглядає чуттєве задоволення як грубе, обмежене і прямо протилежне духовному. Духовне ж розуміється на цьому рівні мислення як умоглядне, побудоване на аскетичному запереченні чуттєвого задоволення.

У історії світової культури створились два основних стереотипи людей: перші схильні до задоволень і в зв'язку з цим деградують духовно, другі, навпаки, вільні від чуттєвих потреб аскети, які свідомо відмовляються від радощів життя в ім'я духовного вдосконалення. Такий поділ відображає лише історично обмежену можливість для людини гармонійно розвиватися, не абсолютизуючи в ній природні потреби і суспільні якості. Естетичний розвиток суспільства якраз і є історичною мірою такої чудової гармонії природного і соціального, коли чуттєва потреба людини може бути задоволена без обов'язкового фізичного володіння предметом. У цьому значенні естетична потреба є вільною від вузькокорисливої, однобічної потреби, яка ґрунтується на якійсь частковій, хиткій основі і не може зумовлювати цілісності людини в кожному частковому ставленні її до світу.

Як бачимо, процес всесвітньо-історичного розвитку суспільства збігається з естетичним розвитком, оскільки передбачає послідовний рух

суспільства від жорсткої необхідності в його діяльності, що диктується матеріальними потребами, до відносної свободи, де головним завданням є не виробництво матеріальних благ як самоціль, а розвиток творчих здібностей людини у всіх сферах життя, універсальний і гармонійний розвиток людських сутнісних сил. При цьому слід пам'ятати, що така свобода здобувається лише завдяки всебічному розвитку виробничих сил суспільства і самої людини. Таким чином, категорія естетичного є визначальним поняттям, що характеризує специфічно людський чуттєвий аспект всесвітньо-історичної практики, яка знімає протиріччя свободи і необхідності людської праці.

У категорії естетичне, як вона розуміється у сучасній естетиці, закладені фундаментальні ідеї: 1) про діалектичну єдність універсального розвитку людської діяльності і творчості за законами краси; 2) про взаємозв'язок розвитку виробничих сил людства з розвитком багатства людської природи як самоцілі; 3) про взаємозалежність розвитку індивіда, а отже, і його духовного світу від універсального його практичного відношення до дійсності; 4) про особливості творчої праці в умовах «царства необхідності» і «царства свободи».

Таке розуміння сутності естетичного дає змогу по-новому підійти до вирішення багатьох теоретичних питань, зокрема таких, як природа творчих здібностей людини, сутність творчості, походження мистецтва, його зв'язок з продуктивною працею, відношення мистецтва до дійсності, його соціальні функції та завдання естетичного виховання.

Слід також відзначити, що сучасна естетична наука проявляє особливий інтерес до категоріального апарату естетики. Запропонований нами ряд естетичних категорій навряд чи вичерпує їх арсенал і може бути суттєво доповнений. Однак складність полягає в тому, що вчені багато в чому розходяться в питаннях розуміння і тлумачення принципів обґрунтування категоріального статусу понять.

2. Прекрасне – естетична категорія, яка характеризує явища з погляду досконалості, яка має вищу естетичну цінність. В історії культури були

розроблені різноманітні характеристики прекрасного. Прекрасне визначалось як гармонія, симетрія, ритм, пропорційність та міра у звукових та кольоро-світлових відношеннях, яка характеризує зовнішній вид явищ. Головне питання, яке хвилювало мислителів усіх часів та народів, – яка природа прекрасного? Тут можна виокремити ряд найбільш характерних підходів.

1. Прекрасне – об’єктивна властивість самих речей. Такий підхід до прекрасного був сформульований у давньогрецькій натурфілософії, де прекрасне трактувалось як вселенська гармонія, краса світу, космос. Таке трактування прекрасного в тій чи іншій формі зустрічається в домарксистській матеріалістичній естетиці, в естетиці французького Просвітництва. Для них прекрасне – властивість самої природи, така властивість як вага, колір, обсяг тощо.

2. Дійсність естетично нейтральна, джерело прекрасного знаходиться в душі індивіда. Краса – результат певного сприйняття суб’єктом явищ дійсності, «суджень смаку».

3. Прекрасне – це результат співвідношення властивостей об’єктивної дійсності з людиною як мірою краси або з її практичними потребами, ідеалами та уявленнями про прекрасне в житті. За такого підходу прекрасне тлумачиться як найвища цінність, в якій виражено об’єктивно-естетичне значення явищ, але яке освоюється через суб’єктивні естетичні оцінки, крізь призму смаків та ідеалів людей. Цей підхід є домінуючим в історії культури. Засновниками його є давньогрецькі мислителі Сократ, Платон, Аристотель. Вони розглядали красу не як природну властивість речей, а як властивість особливого роду, як результат естетично-духовного ставлення людини до світу. Характеристика прекрасного, яку дав Чернишевський: «прекрасне – це життя, яке відповідає нашим поняттям про те, яким воно повинно бути», є найбільш точним вираженням цього підходу. Марксистська естетика внесла в цей підхід соціально-історичний аспект. Пов’язавши суб’єктивні оцінки людини з конкретно-історичними, соціальними умовами буття людей, з предметно-практичною діяльністю людини щодо зміни дійсності,

марксистська естетика розглядає прекрасну об'єктивну властивість світу, яка визначає роль його предметів для людства як сферу освоєння світу людиною, а тому і сферу свободи. З позицій цього підходу предмети, явища можна вважати прекрасними, коли вони виступають як суспільно-людські цінності, які втілюють ствердження людства у світі й характеризують їх свободу.

З гносеологічного погляду прекрасне – це уявний образ реального предмета. Разом з тим прекрасне пропонує визначену ідеалізацію відображеного предмета та доведення його гармонійності та бездоганності до визначеного завершення. В цьому плані прекрасне є збудованою уявою моделлю предмета, гармонійні риси якої доведені думкою до межі.

Такий вироблений творчою думкою категоріальний образ дає змогу так чи інакше атестувати реальну дійсність різними мірами краси та бездоганності, давати їй естетичну оцінку та вступати з нею у визначені відносини.

Вказаний категоріальний образ дозволяє орієнтувати досвід художника та служити методологічним забезпеченням його творчої діяльності.

Отже, прекрасне – це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що сприяє вдосконаленню життя. Прекрасне як категорія естетики має кілька особливостей:

- дійсність містить у собі об'єктивну основу, підвалини прекрасного, що відбилися у так званих законах краси: законах симетрії, міри, гармонії, ритму тощо. Але варто відзначити, що ідеальна симетрія часом сприймається людиною не як вияв досконалого життя, а як прояв смерті, а інколи порушення симетрії, ритму, гармонії – як вияв життя, що розвивається та вдосконалюється;

- прекрасне має конкретно-історичний характер. Наприклад, уявлення про жіночу красу за античних часів, середньовіччя, Нового часу та у ХХ ст. суттєво відрізняються;

- уявлення про прекрасне залежить від конкретних соціальних умов життя особистості, соціальної групи тощо, тобто від їх способу життя. Наприклад, витонченість і вишуканість дворянок у селянському середовищі ХІХ ст. сприймалися як ознака хвороби, слабкості тощо;

- ідеал прекрасного визначається також особливостями національної культури. З огляду на це красива, приваблива дівчина на Сході порівнюється з місяцем, а у слов'ян – з берізкою;

- розуміння прекрасного зумовлюється рівнем індивідуальної культури, особливостями естетичного смаку, звичаїв та засобів естетичного виховання у сім'ї, у близькому оточенні тощо;

- прекрасне має специфічний вияв у різних сферах дійсності. Маючи на увазі природу, відзначаємо насамперед форму її явищ. У людині як прекрасне можна оцінити її зовнішній вигляд, поведінку, внутрішній світ, результати її діяльності. У суспільстві предметом естетичної оцінки стає ступінь досконалості суспільних відносин. Людство виробило особливий орган духовного життя, особливу його форму – мистецтво, – яка являє собою спеціально відібрану та оформлену дійсність, де завжди прекрасною (досконалою) повинна бути форма, але прекрасне може стати (і стає) предметом художнього усвідомлення, що пов'язано зі змістом художнього твору. Стародавні греки знайшли спеціальний термін – калокагатія, який означає поєднання у явищі дійсності прекрасної форми та прекрасного змісту.

3. Потворне – категорія естетики, протилежна прекрасному, яка виражає негативну естетичну цінність. Ця категорія пов'язана з оцінкою тих явищ, які викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії, диспропорційності, неупорядкованості, та відображає неможливість або відсутність досконалості. В давньогрецькій естетиці потворне порівнювалося з поняттями небуття та зла. В середньовічній філософії потворне трактувалось як наслідок та форма проявлення гріховності: прекрасний ангел Люцифер, виступивши проти Бога, перетворився на потворного Сатану. Людина (Адам та Єва), порушивши

заборону Бога, є творцем усього потворного у світі. Таким чином, у середньовічному мисленні потворне розумілось як наглядне свідчення гріховності світу.

Естетика епохи Просвітництва взагалі заперечувала за потворним право бути втіленим у мистецтві. Однак ще в епоху Відродження була усвідомлена велика творча сила потворного. Такий підхід отримав свій розвиток в естетиці романтизму. Ф.Шлегіль, В.Гюго підкреслювали цінність для мистецтва «потворного». В деяких течіях модернізму потворне тлумачилось як виключно позитивна цінність.

Потворне – антипод прекрасного. Саме тому потворне та прекрасне дуже тісно пов'язані один з одним. Ще стародавні єгиптяни відзначали, що у процесі старіння все здорове та красиве стає потворним. На тісну взаємозумовленість цих двох категорій вказував також Аристотель, який підкреслив різницю між прекрасним обличчям та прекрасно намальованим обличчям. Він показав одну з характерних особливостей творчої природи художньої діяльності, завдяки якій справді потворний предмет набуває властивостей прекрасного. Тому естетичне переживання потворного подвійне: насолода художнім витвором супроводжується почуттям відрази до самого предмета відображення. Момент прекрасного та пов'язане з ним почуття насолоди витвором виникає від радості пізнання дійсності, від сприйняття прекрасної форми, відчуття майстерності художника та стверджуваного естетичного ідеалу, з позицій якого заперечуються негативні цінності, сили зла та хаосу та стверджується позитивно просвітлений початок.

Діалектика прекрасного та потворного може бути розкрита в образі «моделі», що органічно поєднує в собі загальне та індивідуальне.

Будь-який художній твір у такому разі може бути зрозумілий як специфічна модель, яка дає нам визначну міру діалектичного збігу стихій та порядку, хаосу та гармоній. Поет обов'язково підкреслить, як стихія дощу розказує, про що він думає. Стихія раптом виявляється носієм розумного. Поезія за своєю природою завжди намагається мислити в образах стихій, чи то

природи чи то культури, та імітувати деякий хаос, який посилює враження про те, що краса народжується ніби спонтанно, сама собою, органічно, а не природно. Так, за хаосом раптом проступає неявна, потрібна гармонія, яка, за словами Геракліта, краще явної. Так моделюється в художньому витворі конкретна, відповідна стилю міра збігу прекрасного та потворного.

Діалектична тотожність, визначений збіг хаосу та гармонії здійснюються в різних естетичних пропорціях залежно від стилю автора, від художніх завдань, які він ставить у своєму творі, та від багатьох інших внутрішніх та зовнішніх обставин. Багато в цій мірі співвідношення прекрасного та потворного залежить від художньої енергетики автора. Один поет у гігантському розмаху крил може тягнути потяг (Гоголь), інший кружляє легким метеликом (Андерсен). Крім цього, діалектичний зв'язок виявляється у таких аспектах:

- потворне у негативній формі містить уявлення про позитивний естетичний ідеал і відбиває приховану вимогу або бажання відродження цього ідеалу;

- прекрасне та потворне можна розглядати як періоди розвитку одного і того самого явища, процесу. Особливо відверто цей зв'язок спостерігається у природі. Згадаємо слова шекспірівського Гамлета про те, що навіть таке божество, як Сонце, народжує хробаків, пестуючи промінням те, що вмерло. В.Шекспір вважав таке перетворення властивістю природи та суспільства;

- прекрасне та потворне співвідносні. Ще Геракліт мудро зазначив, що найпрекрасніша з мавп є огидною порівняно з людиною, а людина порівняно з Богом здається мавпою – і за мудрістю, і за красою, і за усім іншим.

Відрізняють зовнішній прояв потворного – гниття, хвороба, розпад та внутрішній. Стосовно людини – це моральна деградація. Дослідженню цієї проблеми присвячена велика художня спадщина. Якщо людина впізнає втілені у життя свої ідеальні уявлення про дійсність або те, що сприяє її вдосконаленню, то вона сприймає такі явища як прекрасні; якщо зустрічається з розпадом життя, із зовнішньою або внутрішньою дисгармонією, то це

оцінюється як потворне. Тому прекрасне – найвища позитивна естетична цінність, а потворне – негативна естетична цінність. Також при категоріях прекрасного та потворного існують додаткові поняття, які фіксують відтінки (тендітне, чарівне, красиве; бридке огидне, просте). Є в естетиці і спеціальні категорії, в яких вказана міра прекрасного і потворного, гармонії та хаосу, стихії та порядку виступає як вираження надмірності, як дещо, що виходить за межі будь-якої міри.

4. Піднесене якісно визначається як прекрасне, ця якість проявляється як у вищій мірі прекрасне, як безмірно прекрасне. Факти та події, які належать до порядку піднесеного як значного та безмежного, викликають у нас почуття захвату, захоплення, відчуття гармонічної потреби. Нескінченність і вічність світу, дуже сильні внутрішні сили природи та людини, безмежні перспективи в освоєнні природи – все це характеризує різні моменти піднесеного. **Піднесене** – естетична категорія, яка характеризує естетичну цінність предметів і явищ, які мають велику позитивну суспільну значимість, але не можуть бути позитивно освоєні суспільством та індивідом; вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання.

Щоб з'ясувати специфіку піднесеного, доцільно порівняти цю естетичну категорію з прекрасним:

- якщо прекрасне завжди несе у собі людську міру то піднесене – це перевищення міри, тобто піднесене – це те, що вражає людське уявлення силою або масштабом свого прояву;

- прекрасне – це те, що, як правило, освоєно людиною, інакше кажучи, це сфера людської свободи. Піднесене – завжди щось незрозуміле, це сфера свободи у перспективі, несвободи у сьогоdnішньому розумінні. Піднесене – колосальне, могутнє, що перевершує можливості сучасного людства. Зіштовхуючись з цими грізними силами, прагнучи протистояти їм, поступово підкорюючи їх, людина тим самим споріднюється з вічністю, набуває свого істинного, земного безсмертя, що спирається на діяння та творчість.

Уперше найбільш цілісну характеристику піднесеного дав І.Кант в «Критиці здатності судження». Розглядаючи співвідношення прекрасного і піднесеного, Кант зазначав, що якщо прекрасне характеризується визначеною формою, обмеженням, то сутність піднесеного міститься в його безмежності, безкінечній величності та неспіввимірності з людською здатністю споглядання та уявлення.

Піднесене виявляє подвійну природу людини: воно пригноблює людину як фізичну істоту, примушує усвідомити обмеженість свого перебування у просторі й часі, але одночасно підносить її як духовну істоту, пробуджує в ній свідомість моральної переваги навіть над фізично неспівмірною природою.

Піднесене в житті знаходить своє відображення в мистецтві. Типовими формами відображення піднесеного в мистецтві є масштабність, монументальність. Яскравим прикладом таких витворів є Єгипетські піраміди. Стверджуючи величність сина Божого – фараона, вони пригноблювали людську істоту, яка на фоні відомої усипальниці перетворювалася на нічого не значиму піщинку.

Відповідно до змінених світоглядних уявлень по-іншому інтерпретується піднесене у середньовічному християнському мистецтві, де уявлення про піднесене пов'язане з особливим характером взаємовідношення людини з Богом. Образ піднесеного в середньовічному суспільстві ми можемо побачити в готичних соборах. Спрямовані вгору лінії готичного собору виражали зв'язок людських надій (поєднання людини з Богом) з царством Божим на небі. Відображення піднесеного в мистецтві вимагає від художників особливої інтенсивності, яскравості. Пафос (від грец. pathos – почуття, пристрасть) – найбільш об'ємне визначення в художньому вираженні піднесеного. Пафос подолання, пафос перемоги, пафос страждання характеризують витвори, в яких домінує тема піднесеного. Піднесене має специфічний прояв: у природі сприймається як величний простір неба, пасмо гір, могутність водоспадів, природні стихії та явища: буря, північне сяйво

тощо. В індивідуальному та суспільному житті як піднесене оцінюються вчинки, дії, стосунки, які вражають нас величчю душі, силою почуттів, шляхетністю поведінки.

Піднесене розглядається як модифікація категорії «прекрасне», про що було зазначено. У свою чергу модифікацією піднесеного є категорія «героїчне», а її протилежністю – категорія «низьке». Саме тому розглядати ці категорії слід лише в системі інших естетичних категорій, до того ж розуміючи їх діалектичний взаємозв'язок та взаємоперехід. Варто зауважити: якщо категорії піднесеного і низького мають найширшу сферу прояву, бо характеризують естетичну якість явищ природи, суспільства і мистецтва, то героїчне відбиває лише спосіб людської діяльності, а тому пов'язане тільки зі сферами суспільства і мистецтва. Ось чому ми схильні тлумачити героїчне як модифікацію категорії піднесене і розглядати її в ряду піднесене – героїчне – низьке.

5. Низьке – естетична категорія, яка характеризує естетичну цінність предметів та явищ, які мають велику негативну суспільною значимість і є загрозою для суспільства та індивіда, які викликають у людини співвідносну естетичну реакцію (презирство й зневагу). В різноманітних міфологічних конструкціях піднесене символізує образ неба, в той час як образ низького – це підземне царство (пекло).

Низькому притаманна етична оцінка: воно напряду пов'язане з силами зла. Як низьке, зазвичай, сприймаються та характеризуються риси характеру та вчинки людей: підлість, обман тощо. З низьким пов'язані сфера неволі людини, її залежність від стихійних природних і суспільних сил, соціальна та психологічна залежність. Як яскраві прояви низького в суспільному житті можна розглядати такі соціальні явища, як війна, експлуатація людини людиною, обмеження прав і свобод людини. Проявом низького у сфері психіки людини є психофізіологічна залежність того чи іншого індивіда від алкоголю, наркотиків тощо, бо вони руйнують людську істоту, перетворюючи її на напівтварину.

Тісний зв'язок низького з потворним та злом у житті знаходить своє відображення і в художній творчості. Яскравим прикладом низького є казкові персонажі: Баба-Яга, Змій Горинич та ін. Низьку пристрасть до накопичення, жадібність у потворних та злих образах Плюшкіна та Гобсека розкрили великі письменники Гоголь і Бальзак.

Художнє відображення низького – також закономірність художньої творчості, як відображення прекрасного і піднесеного, але як і у всіх випадках творчості митцю слід мати почуття міри. Найважче для митця в осягненні низького – не втратити висоту погляду. Якщо в митця недостатня художня енергетика, щоб залишатися на висоті естетичного відношення, то краще йому не братися за «низьке».

За своїми якостями низьке є протилежним піднесеному і має спільні риси, з одного боку, з потворним, а з другого – з трагічним та комічним.

6. Трагічне – категорія естетики, яка відображає гострі життєві суперечності, ситуації та обставини, які розгортаються в процесі взаємодій свободи та необхідності і супроводжуються людськими стражданнями, смертю та загибеллю важливих для життя цінностей.

Трагічне не можна відокремити від ідеї гідності та величі людини, які проявляються як у вільній дії людині, так і у стражданнях, що супроводжують ці дії в зіткненні з силами необхідності. Вільна дія людини, самовизначення діючої людини є відправним моментом трагічного. Ця загальна властивість трагічного в різні історичні епохи реалізується у відповідності до особливостей розвитку вільного людського начала. В античну епоху, коли людське начало перебувало на низькому рівні розвитку, трагічне, описувалося через взаємодію людини та долі.

У середні віки домінував мотив підкорення волі людини волі Бога та обіцянка відновлення справедливості в іншому житті, в царстві Божому. У середньовіччі трагічне означає мученицьке, його логіка така: утішся, бо бувають страждання гірші, а муки більш тяжкі у людей, які менш, ніж ти, заслуговують на це. Така воля Бога. Утішання земне посилюється утіхою

небесною (на тім світі ти не будеш страждати, бо тобі відплатиться по заслугі). Принцип трагедії лежить у колізіях між земним та небесним началом.

У Новий час, коли людське начало отримало всебічний розвиток, джерелом трагедії є сам суб'єкт, глибини його внутрішнього світу та зумовлені ними дії. У сфері художньої творчості ця здатність трагічного більш яскраво розкривається в трагедіях Шекспіра. В теоретичній сфері обґрунтування цього етапу розвитку трагічного дали у своїх працях німецькі романтики та Гегель.

Сили, які складають моральну субстанцію, різні за своїм змістом та індивідуальним проявом. Кожна з моральних сил намагається досягти визначеної мети, порушує протилежну сторону і стикається з нею. Цей конфлікт призводить до їх загибелі.

Таким чином, Гегель робить висновок, що людина Нового часу сама винна у своїх жахах та стражданнях. Однак загибель сил, що стикаються, відновлює порушену рівновагу на іншому, більш високому рівні, за Гегелем, рухає вперед універсальну субстанцію, сприяючи історичному саморозвитку духу. Тому для Гегеля колір трагедії – білий. Втілене у мистецтві, трагічне чинить очищувальний вплив на людей (катарсис); закликає їх на боротьбу зі злом. Смерть героя трагедії збуджує біль та скорботу глядачів, читачів, але викликає захоплення жертівністю. Звідси проростає одне з головних призначень трагічного твору – ствердження гідності людини, розширення її можливостей, розрив тих меж, які історично склалися, але стали тісними для найбільш сильних та активних.

Таким чином, трагічне розкриває загибель або тяжкі страждання особистості, незамінність її втрати, безсмертні суспільні та цінні започаткування, закладені у неповторній індивідуальності, та її продовження у житті людства; вищі проблеми буття, суспільний сенс життя людини, активність трагічного характеру, філософськи усвідомлений стан світу, історично нерозв'язані протиріччя.

7. Комічне пов'язане з тим, що історія здійснюється не тільки через трагедію, а й через комедію. Гегель говорив про іронію історії, а К.Марксу належить відоме висловлення про те, що усе в історії повторюється двічі: як трагедія та як фарс. **Комічне** (від грец. *komikos* – веселий, смішний) – категорія естетики, яка відображає соціально значимі суперечності дійсності під кутом зору емоційно-критичного до них ставлення з позицій естетичного ідеалу. На думку більшості дослідників, сутність комічного – в протиріччі. Комізм ситуації частіше за все виявляється у контрасті, протистоянні потворного прекрасному (Аристотель), низького – піднесеному (І.Кант), внутрішньої пустоти – зовнішньому вигляду, що претендує на значущість (Гегель).

Комічне, як і будь-яке естетичне явище, є соціальним. Воно перебуває не в об'єкті сміху, а у суб'єкті, тобто у тому, хто сприймає протиріччя як комічне. Комічне, як правило, викликає сміх. У комедійному сміхові закладене глибоке критичне начало. Однак він не діє як всезагальне сліпе заперечення, тобто руйнування. В ньому закладений стверджувальний потенціал, оскільки комедійний сміх базується на визначеному естетичному ідеалі. Таким чином, комедійний сміх намагається викоренити недоліки, зруйнувати існуючу несправедливість і створити нову, принципово відмінну систему відносин.

На базі комічного в житті та мистецтві сформувалась сміхова культура. Сміхова культура має своє глибоке історичне коріння і вже в надрах міфології ми знаходимо принципові визначення природи сміхових явищ. Ці визначення мають велике значення і не втратили змісту по сьогодні. Як зазначалося, будь-яка сміхова ситуація виникає на основі певного протиріччя. Особливо сміхотворними є протиріччя якості та сутності сміху. Навіть саме слово «сміх» ніби вказує на ідею сміхового начала.

Для сміхової культури міфу особливо характерні протиріччя зміни, підміни, плутанини та ін. Усі ці протиріччя розгортаються в опозиції: порядок – хаос. Для сміху міфології характерно те, що порядок того чи іншого предмета подається у формі безладу, хаосу. Якщо порушена структура

предмета – ми маємо ту чи іншу міру деструктивності. Якщо порушені сенси – ми маємо плутанину, визначену міру беззмістовності. Всі ці аспекти хаосу дані людині для подолання. Сміхова культура і є способом вирішення вказаних протиріч. При цьому протиріччя тим гостріше, чим ближче людина перебуває до межі свого досягнення світу.

Сміхова культура міфу закріплюється у специфічних символах і фігурах, які так чи інакше вказують на визначену міру співвідношення хаотичного та впорядкованого.

Комічне пов'язане із загальною культурою суспільства та людини. Низька культура завжди агресивна. Така людина не спроможна терпіти розбіжні погляди, думки, переваги інших. Навпаки, людина, що володіє високою культурою, здатна аналізувати поведінку, відносини не тільки інших людей, а й самої себе, що є свідченням наявності у неї почуття гумору, розвиненого, живого розуму, яскравої уяви, фантазії.

Джерелом комічного може бути підміна сенсу та змісту, по рушення міри, створення ілюзії.

Комічне пов'язане з свободою людини та суспільства, зі звільненням їх від різних вад, тобто є створенням прекрасного і запереченням всього, що заважає вдосконаленню життя.

Головними засобами створення комічного ефекту є **гротеск** (контраст реального й химерного) та **гіпербола** (перебільшення).

Залежно від ставлення до предмета комічного осміяння розрізняють форми комічного:

1) **гумор** – особлива форма комічного, яка відрізняється незлобивим ставленням до хиб життєвих явищ, поведінки людей здатна викликати лише приязну посмішку. Гумор засновується на використанні засобів дотепності та гри слів;

2) **сатира** – форма комічного, сутність якої полягає у тому, що за допомогою особливих засобів та прийомів досягається критика недоліків, пороків, суперечностей соціальної дійсності як така що знищує їх;

3) **іронія** – форма комічного, що являє собою прихований глум вибухову силу якого замасковано серйозною формою. Вона виявляє конфлікт нікчемного змісту із зовнішньо пристойною, респектабельною формою;

4) **сарказм** – форма комічного, що викликає дошкульний сміх, який містить у собі руйнівну оцінку різних негативних явищ особистого та суспільного життя. Сарказм близький до іронії, але це в'їдлива, зла іронія. Негативна оцінка тут втілена більш виразно та чітко, ніж в іронії.

Література

1. Естетика / За ред. Л.Левчук. – К., 2000.
2. Естетика: Навч. посіб. / За ред. В.О. Лозового. – К., 2003.
3. Кривцун О.А. Эстетика. – М., 1998.
4. Лосев А., Шестаков В. История эстетических категорий. – М., 1966.
5. Яковлев Е. Эстетика. – М., 1998.

Тема 4. Види мистецтва

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Мистецтво – форма суспільної свідомості, здатна специфічно (художньо-образно) відтворити внутрішній світ людини та дійсність, що її оточує.

«Види мистецтва» у розумінні реальних форм художньо-творчої діяльності, що розрізняється засобами матеріального втілення художнього змісту.

Словесний (вербальний) засіб втілення змісту у літературі, звуковий – у музиці, об'ємно-пластичний – у скульптурі.

План

1. Архітектура.
2. Скульптура.
3. Живопис.
4. Музика.
5. Театр.
6. Кінематограф.

1. Архітектура – мистецтво створення споруд, які формують просторове середовище для життя і діяльності людини. В мистецтві архітектури виділяють три основні роди:

- архітектура об'ємних споруд, до складу якої входять житлові, громадські та промислові будівлі;
- ландшафтна архітектура пов'язана із створенням садово-паркового комплексу;
- містобудівництво, що займається плануванням нових міст, а також реставрацією та оновленням старих районів.

Мистецтво архітектури знаходиться у безпосередньому зв'язку з розвитком науки. Адже зведення архітектурних споруд розпочинається з суто технічного етапу проектування – виконання необхідних розрахунків і креслень.

У архітектурному образі виявляються як індивідуальні особливості стилю митця, його світосприйняття та світовідчуття, так і специфіка розвитку конкретного історичного періоду.

Перші свідчення про витоки мистецтва архітектури доходять до нас з глибини століть. У доісторичний період починають виникати примітивні житлові будівлі – землянки, курені, общинні будівлі, культові споруди, які згодом удосконалювалися.

Архітектура завжди була пов'язана з історією суспільства, з розвитком науки і техніки, природно-кліматичними умовами, світобаченням і світосприйняттям людиною навколишнього середовища.

Як вид мистецтва архітектура починає формуватися у давніх культурах Месопотамії, Єгипту, Вавилону, Персії, Індії, Китаю. Вона була пов'язана з розвитком рабовласництва. Майже всі споруди цих країн – піраміди, храми, палаці – були збудовані для того, щоб славити могутність богів та правителів, і вражали своєю величністю.

Новий етап у розвитку архітектурного мистецтва пов'язаний з культурою Стародавньої Греції і увійшов в історію як початок «авторської архітектури».

Новий етап у розвитку теорії і практики цього виду мистецтва був пов'язаний з культурою Стародавнього Риму – Колізей, тріумфальні арки, що відбивали ідеї державності та військової могутності Римської імперії.

Саме архітектура давнього світу заклала фундамент для подальшого розвитку цього виду мистецтва і зумовила виникнення архітектурного напрямку – історично сформованої сукупності художніх засобів та прийомів, – що був тісно пов'язаний із своїм часом, соціально-політичною ситуацією і визначав об'ємно-просторову організацію споруд, пропорцій, форми, декору. Функцію своєрідного пластичного мосту між архітектурою античності та середньовіччя виконало візантійське зодчество. Візантійська архітектура виникла після 330 р. н.е. Розкішне оздоблення та багатий декор візантійських храмів справляли велике враження. Саме ця характерна ознака архітектурного мистецтва Візантії тривалий час була визначною рисою і активно використовувалася православною церквою.

Архітектура Київської Русі. Яскравою сторінкою у мистецтві архітектури є історія давньоруського зодчества XI ст., яке цікаве своїми культовими спорудами: храмами та монастирями, серед них особливої уваги заслуговує Софійський собор. Багато прикрашений всередині мозаїчним панно Марії Оранти та фресковим живописом.

Середньовічна архітектура пов'язана з розвитком феодального ладу і утвердженням влади релігії. Саме в цей час починають складатися основні архітектурні напрями. Зодчество фактично стає провідним видом мистецтва цієї епохи.

Готичний стиль (від італ. готський, варварський) виникає у XII ст. Він існував у межах феодально-релігійної ідеології, був позначений високою художньою-стильовою єдністю, превалюванням вертикальних композицій.

Ренесанс (від франц. відродження). У країнах Західної Європи Ренесанс орієнтувався на відродження античної культури, формував гуманістичну свідомість, намагався гармонійно поєднувати чуттєве та

інтелектуальне у людині, сприяв прогресивному розвитку художньої культури і мистецтва.

XVII - перша половина XVIII ст. пов'язані з утвердженням абсолютної монархії у багатьох країнах Західної Європи, складними процесами протиборства і реакційних тенденцій, що знаходили своє відображення у мистецтві архітектури. Стрімкий процес розвитку зображального мистецтва зумовив потребу «удосконалення» професійної освіти, і як наслідок цього в країнах Західної Європи, передусім у Франції, відкриваються академії живопису, скульптури та архітектури.

Бароко (від італ. перлина чудернацької форми) як напрям архітектурного мистецтва вражав своєю помпезністю, ускладненою конструкцією, великою кількістю прикрас, контрастними формами, значною емоційною насиченістю.

Цей напрям цікаво виявився у культурі і мистецтві України і стимулював виникнення явища «українського бароко». Його блискучими взірцями стали Андріївська церква у Києві (архітектор В.Растреллі – характерними ознаками творчості були пластична виразність форми, широке використання скульптури, пріоритет білого, синього, золотого кольорів, тяжіння до пишності та багатства декору), Собор Юра (архітектор Б.Меретин) та костюл домініканців (архітектори М.Урбанік та Я. Де Вітте) – обидва у Львові, а також Марийський та Кловський палаци (архітектори В.Растреллі, П.Неєлов).

Рококо (від франц. раковина) – напрям у західноєвропейському мистецтві XVIII ст., що став перехідним етапом від бароко до класицизму. Найхарактерніші естетичні принципи рококо виявилися в архітектурі і декоративному мистецтві. Характерні ознаки: композиційна асиметричність, витонченість, акцентування на білому та золотому кольорах.

Класицизм. Притаманні раціоналізм, тяжіння до завершених гармонійних форм, монументальність, зрівноваженість композиції.

Модерн (від франц. сучасний, новий) – виникає на зламі ХІХ - ХХ ст., коли складна ситуація майстрів архітектури була пов'язана з пошуками нових прийомів, елементів і конструкцій. Цей напрям відрізнявся композиційністю, захопленістю романтичними мотивами, поєднанням складних архітектурних форм з орнаментальним декором, кольоровим панно, використанням нових будівельних матеріалів – металу, бетону та кераміки.

2. Скульптура – вид мистецтва, пов'язаний зі створенням об'ємних художніх форм у реальному просторі.

Мистецтво скульптури вибирає своїм об'єктом переважно людину, іноді тварину і значно рідше – натюрморт чи пейзаж. Виходячи з цього виділяють два основні роди скульптурного мистецтва: кругла скульптура – це тривимірний об'ємний витвір, що зумовлює необхідність дотримання реальних пропорцій зображуваного і містить такі різновиди: статую, групу статуй, бюст. Кругла скульптура передбачає огляд з різних кутів зору; рельєф – рід скульптурного мистецтва, що розташовує об'ємне зображення (групи людей, пейзаж) на лінії, перпендикулярній до площини. Рельєф поділяють на барельєф – плескате зображення, що ледве виступає над площиною, та горельєф – скульптурне зображення, яке на половину свого об'єму знаходиться над поверхнею. Рельєфні зображення використовуються при художньому оформленні стін будівель і постаментів пам'ятників.

За своїм змістом та функціями скульптура поділяється на монументальну – пам'ятники, статуї, рельєфи, що безпосередньо пов'язані з архітектурою і пейзажним середовищем; станкову – представлена жанром портрета; декоративну, що виконує функцію художнього оформлення будівель, парків, вулиць.

Розвиток скульптурного мистецтва пов'язаний з культурами Стародавніх Єгипту, Ассирії та Вавилону. Митці цих держав володіли обома скульптурними родами і як матеріал в основному використовували вапняк, після чого скульптурне зображення розмальовували різнобарвними фарбами. Всесвітньо відомі шедеври давньоєгипетської скульптури – портрет цариці

Нефертіті, а також рельєфні зображення скульптурного мистецтва Вавилону та Ассирії.

Головною метою давньогрецьких митців полягала в створенні образу прекрасної і гармонійної людини. Саме тому митці Стародавньої Греції активно використовували у своїй творчій практиці основні жанри скульптурного портрета: побутовий, ню (оголений), анімалістичний. У давньогрецькому мистецтві існували як одиничні скульптури, так і скульптурні угруповання.

Подальший розвиток мистецтва скульптури належить культурі Стародавнього Риму. Великої популярності набуває скульптурний портрет, створення якого було пов'язане з релігією римлян і надзвичайно розвиненим у них культом пращурів, яких увічнювали у скульптурних зображеннях. Поступово римські митці починають створювати скульптурні портрети, серед яких передусім зображуються видатні особистості (імператори, філософи).

У епоху середньовіччя скульптура активно взаємодіє з архітектурою, адже у багатьох країнах Європи готичні храми були прикрашені скульптурними зображеннями, що передавали напружене духовне життя.

Твори провідних митців епохи Відродження мали значний вплив на подальший розвиток мистецтва скульптури у країнах Східної Європи. Так, у XVIст. в Україні набуває великої популярності скульптурний портрет, який був поширений у вигляді надгробних пам'ятників.

У історії мистецтва XX ст. – період складний, суперечливий і водночас цікавий, пов'язаний з виникненням різних напрямків. Мистецтво скульптури постійно шукає нові форми, засоби та прийоми. Більш різноманітними стають матеріали: митці використовують не лише бронзу та мармур, а й дерево, глину.

Початок XX ст. пов'язаний зі становленням творчості українського митця Івана Кавалерідзе (1887-1978), талант якого розкрився як у мистецтві скульптури – пам'ятники княгині Ользі, Г.Сковороді, Т.Шевченку; погруддя Б.Хмельницького, О.Пушкіна, М.Гоголя, так і мистецтві кіно. На

кінематографічні шедеври І.Кавалерідзе «Злива» та «Коліївщина» величезний вплив мала його скульптурна творчість.

3. Живопис – вид образотворчого мистецтва, специфічною особливістю якого є відтворення художніх образів на площині.

Відображаючи на полотні навколишній світ, художник виражає своє ставлення до нього, що дає підстави мистецтвознавцям визначити манеру і стиль живописця і оперувати поняттями «світовідчуття митця», «колористична палітра».

Існують такі різновиди живопису: фреска, мозаїка, олійний розпис, тампера, акварель, пастель.

Фреска – живопис водяними фарбами по вологій штукатурці. Це дуже складний вид живописної техніки, оскільки він передбачає швидкість малювання і високий професіоналізм митця. виправити вже намальоване неможливо: водяні фарби миттєво висихають, а багат шаровість у фресковому живописі заборонена.

Мозаїка – різновид живопису, який ґрунтується на своєрідному принципі «модельовання» з шматочків природного каменю чи кольорового скла .

Олійний розпис – різновид живопису, який активно спирається на принцип «багат шаровості», що дає змогу створити фактурність зображення. Фарби, основу яких складають рослинні олії, під час висихання іноді темніють, що пов'язано з кольоровими особливостями ґрунту.

Тампера – різновид живопису, назва якого походить від назви фарби. Основу фарби складає яєчний жовток. В основному цю технологію використовували іконописці, малюючи на спеціально заґрунтованих дерев'яних дошках.

Акварель – різновид живопису, яке використовує водяні фарби.

Пастель – це малюнок, виконаний кольоровою крейдою.

Витоки мистецтва живопису сягають у глибину століть – у доісторичний період людської цивілізації. Вони пов'язані з так званим

печерним розписом. Саме з наскельних малюнків і починається формування жанрово-родової специфіки майбутнього мистецтва живопису.

Доісторичний печерний, а згодом і давньоєгипетський настінний розпис ніс важливе смислове навантаження, адже картина являла собою своєрідне оповідання, що складалося з кількох малюнків, пов'язаних між собою. Такий малюнок виконував певну знакову функцію. Ця сама тенденція мала свій розвиток у мистецтві давньогрецького вазопису, коли на поверхні старовинних амфор та інших посудин зображувалися фрагменти давньогрецької міфології та історії.

Розвиток живописного мистецтва середньовіччя передусім пов'язаний з розквітом іконопису.

Нову добу у розвитку мистецтва живопису пов'язують з XIV – XVI ст., які принесли з собою нові теми, нові форми, нові художні образи. Творчі пошуки митців цього періоду стимулювала антична спадщина, і вони намагалися відновити у своїх творах її основні принципи. Саме тому мистецтво цього періоду, батьківщиною якого стала Італія, отримує назву Ренесанс – Відродження.

У епоху Відродження вивчення законів перспективи, оптики, анатомії сприяло розвиткові творчих пошуків художників. Італійське Відродження можна назвати мистецтвом видатних персоналій, таких як Тіціан, Рафаель, Мікеланджело Буанарроті. У творчості цих художників відбилися основні принципи мистецтва Відродження – відображення дійсності у всій її повноті, а головне – уславлення краси людини та її почуттів.

Живопис італійського Відродження мав значний вплив на розвиток цього виду мистецтва у Німеччині, зокрема на творчість А. Дюрера. Його ім'я пов'язане з розвитком портретного жанру – «Молода людина», «Автопортрет».

Мистецтво кінця XVI - XVIII ст. розвивалося у межах трьох основних напрямків: бароко, рококо та класицизму. В основному перевага надається реалістичному мистецтву.

XIX ст. у мистецтві живопису пов'язане з виникненням напрямку, що має назву імпресіонізм (від франц. враження). Над завданням художників-імпресіоністів стає гасло: «Малюю те, що бачу». Провідні художники - імпресіоністи намагалися передати і відтворити колористичне багатство навколишнього світу. Тому кольорове співвідношення зображуваного несло головне психологічне та естетичне навантаження.

Одним з провідних жанрів імпресіонізму стає пейзаж. Імпресіоністський живопис так віртуозно володів світлом, що міг зафіксувати навіть колір повітря, туману, тіні. Мистецтво імпресіонізму підготувало фундамент для подальшого розвитку живопису кінця XIX ст., зокрема напряму постімпресіонізму, представниками якого були Ван Гог, Гоген.

Культура і мистецтво XX ст. пов'язані з виникненням феномена модернізму. Поняття «модернізм» слід відрізнити від терміна модерн, який використовують для визначення напрямку у мистецтві останнього десятиріччя XIX ст. Отже, модернізм – це художньо-естетична система, що складається на початку XX ст. і об'єднує художників, які знаходилися на позиціях нереалістичної методології: експресіонізм, сюрреалізм.

Експресіонізм – напрям мистецтва, що виник як своєрідне заперечення імпресіонізму. Художників цікавив внутрішній світ людини, бажання зрозуміти і можливість виразити його. Експресіонізм – це інтернаціональний рух, який сформувався у складний перехідний період між першою та другою світовими війнами і приніс у творчість його провідних представників песимістичне начало: почуття неспокою, страху, безпорадності. Художники-імпресіоністи розв'язують проблеми сенсу буття, людської самотності, неможливості людського єднання і порозуміння.

Сюрреалізм (від франц. - понадреалізм) – один з основних напрямів мистецтва XX ст., який сформувався у 20-ті роки у Франції. Найяскравіше сюрреалізм виявився у живописі, адже саме представникам цього виду мистецтва – бельгійцю Р.Магрітту, та іспанцю С.Далі – сюрреалізм зобов'язаний своєю популярністю.

Однією з провідних тем творів С.Далі є тема зреченості та песимізму, що викликає асоціації з тематичною спрямованістю митця.

Реалізм – художній напрям, який розкриває образи, характери, обставини у соціально-історичному контексті, тобто відповідно первинній реальності: франц. Гойя, Е.Делакруа, рос. О.Венеціанов, К.Брюллов, О.Іванов, В.Васнецов, І.Рєпін.

4. Музика – це вид мистецтва, художні образи якого створюються завдяки звукам. Музичний образ позбавлений смислової конкретності слова та візуальної природи архітектурного, скульптурного, живописного, хореографічного, театрального та кінематографічного мистецтва.

Музика – найбільш абстрактний вид мистецтва. Музика має свою жанрово-родову специфіку. Виділяють два її основні роди, які відповідно мають свою жанрову структуру:

- вокальна – романс, кантата, ораторія, опера, пісня;
- інструментальна – камерна, соната, сюїта, прелюдія, ноктюрн, варіації, симфонія, симфонічна фантазія, концерт.

Основою музичної образності є інтонація і звук, а засобами виразності – мелодія, гармонія, поліфонія, ритм, композиція. На відміну від живопису та скульптури у мистецтві музики важливе місце посідає зв'язок між композитором і виконавцем. Прерогатива творця належить автору музичного твору, але на виконавця покладена не менша відповідальність. Саме він повинен донести твір до слухача, відтворити його емоційну силу, і, якщо це вдасться зробити, виникає процес співтворчості між композитором, виконавцем і слухачем. Мистецтво музики безпосередньо пов'язано з двома давньогрецькими поняттями: «емпатією» – співпереживанням та «сугестією» – навіюванням.

Існує думка, що розвиток музичних інструментів, зокрема духовних, пов'язують з культурою Стародавньої Греції.

Епоха середньовіччя асоціюється з розквітом мистецтва трубадурів та менестрелів - мандрівних музикантів, творчість яких була популярною у Західній Європі XII - XV ст.

У XVII - XVIII ст. було закладено тенденцію до «музичної міфотворчості», адже тогочасні опери здебільшого ґрунтувалися на міфологічних мотивах.

У XVIII - XIX ст. – час, коли створювали свої шедеври видатні композитори, н-д, Бах. Саме з його творчістю пов'язані розквіт та остаточне оволодіння мистецтвом поліфонії - звучання кількох самостійних мелодій водночас. Іноді художній доробок видатного композитора пов'язують з розвитком церковної музики, зокрема з хоралом – співанням пісень під час богослужіння, але такий підхід значно обмежує розуміння феномена Баха, у творах якого розкрито величезний світ людських почуттів і думок.

Творчість видатного німецького композитора мала значний вплив на розвиток світового музичного мистецтва і безпосередньо на художні пошуки українських композиторів: М.Березовського (1745-1777), А.Веделя (1767-1808), Д.Бортнянського (1751-1825).

5. Театр – це особлива форма, вид мистецтва, де розкриваються суперечності часу та внутрішнього світу людини, стверджуються ідеї за допомогою драматичної дії – вистави. У виставі використовуються виражальні засоби всіх основних видів мистецтва. Вистава звернена одночасно й до духу, й до очей, й до серця глядача. Театр – це видовищне мистецтво. Під час театрального дійства події розгортаються у часі та просторі, але театральний час є умовним і не дорівнює астрономічному. Вистава у своєму розвитку розподіляється на акти, а ті, в свою чергу, – на мізансцени, картини.

Розрізняють вид театру: музичний, драматичний, ляльковий, цирк та естрада.

Театр – мистецтво колективне. У створенні вистави беруть участь багато людей, які мають найрізноманітніші суто театральні професії.

Основою театральної вистави є літературний твір: п'єса або інсценівка, де слово підлягає законам театральної дії. Драматургія – найскладніша форма літератури. У ній відсутній авторський коментар, використовується тільки пряма мова. Головний герой – людина, що є носієм певної дії, бо дія – основна сила п'єси. Гарна драматургія одночасно має не тільки зовнішню, а й внутрішню дію, а розкрити її допомагає слово.

На сцені звучить діюче слово, в ньому виявляється ставлення до інших осіб, тобто драматичне слово є відповіддю на вчинок та викликає новий вчинок і нове слово. Тому діалог є основою драматичного твору, він являє собою розмову двох або більше персонажів. Часто у драматургії використовується монолог – роздуми людини з самим собою, іноді – від автора. Мова героїв на сцені завжди індивідуальна та служить особливою характеристикою дійових осіб. Яскраво окреслені характери у спектаклі спрямовують сценічну дію, на шляху якої зустрічаються перешкоди, що породжують конфлікти. Конфлікт може бути не тільки зовнішнім, але й внутрішнім.

У створенні сценічного образу вистави актор завдяки своїм тілу, міміці, голосу створює власного героя, режисер організовує виставу, художник шукає ідею її зорового оформлення, композитор – її звуковий образ. Театр являє собою не тільки взаємодію актора, режисера, художника, композитора – це завжди взаємодія з глядачем, коли у випадку успіху досягається співчуття та глядач стає учасником театральної творчості.

6. Кіно – наймасовіший вид мистецтва. Воно народилося наприкінці XIX ст., коли 28 грудня 1895 р. на бульварі Капуцинів у Парижі брати Люм'єр продемонстрували свій перший фільм «Прибуття поїзда». У 1908 р. був знятий перший російський фільм «Понизька вольниця» (режисер Дранков). Перший вітчизняний документальний фільм відбивав святкування 80-річчя від дня народження графа Л.М. Толстого.

У створенні кінофільму беруть участь люди багатьох професій: сценарист, режисер, актор, оператор, художник, композитор, монтажер, піротехнік, каскадер.

Розрізняють такі жанри кіно:

- художнє, або ігрове, де обов'язкова акторська гра, яка втілює задум сценариста та режисера. У кіносценарії все: ідея, характери, драматичні конфлікти, вибір місця та часу дії, деталі підвладне кіно законам та складає особливий вид літератури – кінодраматургію. Режисер за допомогою інших діячів кіновиробництва втілює задум сценариста. Художнє кіно завжди було живою історією народу та втіленням його соціального, історичного та морального досвіду;

- документальне – де вигадка й гра неможливі. Роль актора зводиться до читання коментаря. Дотримуючись історичних подій, історичного вигляду людей, відображається життя таким, яким воно було того часу. Головний виражальний засіб – вірогідність;

- науково-популярне, де також неможливі вигадки та гра. Актор читає авторський текст, а сам фільм знайомить з досягненням новаторів виробництва, винаходами у галузях науки, техніки, культури, навчає розуміти природу та твори мистецтва. Різновид – учбові фільми;

- мультиплікаційний, або анімалістичний (мальований), фільм відрізняється від художнього тим, що актор залишається за кадром.

Кіно орієнтоване на колективне сприйняття, воно навчає роздумувати про себе, своє життя, сучасність, майбутнє та минуле.

Література

1. Борев Ю.Б. Эстетика: В 2 т. – Смоленск, 1997.
2. Золотарева П.Р. История искусств: Художественная культура мира. – Караганда, 1996.
3. Кривцун О.А. Эстетика. – М., 1998.
4. Эстетика: Навч. посіб. / За ред. В.О. Лозового. – К., 2003.

Тема 5. Сучасна художня реальність і шляхи естетичного виховання

При вивченні цієї теми студент повинен засвоїти:

Поняття процесу художньої творчості. Художній стиль – відносно стійка спільність основних ідейно-художніх ознак творчості, яка зумовлена естетичними принципами художнього методу і властива певному колу діячів мистецтва. Художній метод – це певний спосіб пізнання дійсності, своєрідний засіб оцінювання, метод «кодування» добутої художником інформації, спосіб образного моделювання життя. Художній напрям – найбільш містка одиниця художнього процесу, який охоплює епохи і системи мистецтва. У ньому відображаються художньо-ідеологічні та світоглядно-естетичні особливості художнього розвитку.

Естетична культура – сукупність естетичних цінностей, засобів їх створення та вживання. Естетична культура особистості як рівень опанування естетичною культурою суспільства, міра універсальності і гармонійності особистості.

Роль естетичного виховання у становленні особистості. Взаємодія виховання, навчання і самоосвіти у сферах естетики, про значення самовдосконалення.

Основні форми і методи естетичного виховання. Естетичний вплив природи, речей побуту, архітектури на розвиток рис, притаманних творчій особистості.

План

1. Типологія художнього розвитку суспільства та характеристика загальних понять процесу художньої творчості
2. Основні етапи еволюції мистецтва
3. Особливості та зміст естетичної культури особистості
4. Естетичне виховання та його специфіка, методи, засоби

1. Зміни у суспільному житті спричиняють зміни у галузі мистецтва. Розвиток економіки впливає на художнє життя суспільства. Він постає зовнішнім чинником розвитку мистецтва, сюди належать також соціально-політичні, філософські, релігійні та інші умови життя. Проте існують і внутрішні фактори: традиції, новаторські тенденції, суперечності мистецтва, художні взаємодії. На розвиток кожного виду мистецтва справляють вплив й інші його види, а також різні форми естетичної та культурної діяльності (дизайн, карнавал, похоронний обряд тощо).

Художній розвиток має складний, суперечливий, але водночас і вихідний характер. У мистецтві спостерігається прогрес, під яким слід розуміти не міру геніальності художника, але дещо інше: вдосконалення, підвищення рівня образного мислення. Реалізм, наприклад, викликав підвищення типу художнього мислення завдяки тому, що він відкрив психологічний аналіз, навчився проникати в духовний світ людини, у багатство того, що її оточує. Прогрес у мистецтві – це і відображення нових, вищих форм життя людства, нових проблем та ідей, це і вдосконалення самого способу образного мислення від епохи до епохи. Проте у художній культурі існують неминущі цінності, які не зазнають змін, не зникають з плином часу. Твори мистецтва античності, Відродження, класицизму, у XIX та XX ст. не

можуть бути повторені, вони породжені конкретною епохою, певними умовами буття.

Звичайно, не всі твори мистецтва вічні, а лише ті, що мають естетичну цінність для людства, які залучають до предмета мистецтва характерні для епохи суспільні відносини, загальноцікаві для людини (мадонни Рафаеля, музика Бетховена, поезія Пушкіна). У цьому неминуще значення художніх шедеврів.

Кожна епоха породжує своє мистецтво, свої художні твори. Вони відзначаються яскраво вираженими відмінними рисами. До них відноситься і тематика, і принципи сприйняття дійсності та її ідейно-естетична інтерпретація, і система художньо-виражальних засобів, за допомогою яких світ, що оточує людину, віддзеркалюється у творах мистецтва. Це видно при простому зіставленні, скажімо, поезії К.Д.Бальмонта, В.Л.Брюсова, В.С.Соловйова, А.Белого (символісти) з поезією І.О.Буніна, раннього М.Горького, Л.Андрєєва (критичний реалізм).

Усі письменники відрізняються один від одного своїми поглядами на світ, своїми художніми прийомами образного відображення дійсності у творах мистецтва, засобами, побудовою твору та ін.

Такі явища у розвитку мистецтва і прийнято називати художнім методом. **Художній метод** – це певний спосіб пізнання дійсності, своєрідний засіб оцінювання, метод «кодування» добутої художником інформації, спосіб образного моделювання життя.

У художньому методі є можливість вирізнити і гносеологічні, і аксіологічні, і семіотичні аспекти, а також деякий засіб моделювання дійсності.

Вихідним (початковим) і визначальним у виникненні і розвитку художнього методу є конкретно-історична дійсність, яка становить, так би мовити, його об'єктивну основу, на якій виникає той чи інший метод.

Але на розвиток певного методу мають найбільший вплив самі художники, їх світогляд, ідеали, погляди, їх талант і потреби. Вони, врешті-

решт, також формуються під впливом суспільного середовища, в якому живуть і створюють свої шедеври. Ще німецький філософ Г.Гегель стверджував, що художник причетний до свого власного часу, він живе його мораллю та звичками.

Проте в середовищі сучасних мистецтвознавців, митців можна почути, що світогляд і творчий процес не взаємозв'язані, що вони незалежні один від одного (наприклад екзистенціалісти).

Матеріалістична естетика дотримується іншої думки: багатство творчості залежить від цілісності світогляду. Великими художниками-мислителями були Данте Аліґ'єрі і Вільям Шекспір, Шота Руставелі і Нізамі, Андрій Рубльов і Олександр Іванов, Леонардо да Вінчі і Делакруа, Йоганн Гете і Оноре де Бальзак, О.С.Пушкін і Л.М.Толстой, Т.Г.Шевченко й І.Ю.Рєпін. Жоден із художників-реалістів минулого і сучасності (Д.Гранін, В.Дудинцев, О.Приставкін, Б.Васильєв) ніколи не діяли і не діють абияк, наздогад. Підтвердженням цьому є не лише їх твори, а й, активна життєва позиція.

У межах однієї суспільно-економічної формації існують різноманітні методи художньої творчості, правда, доти, поки одні не вмирають, а інші не з'являються, стають більш прогресивними. Так було, наприклад, у ХІХ ст., коли співіснували класицизм, сентименталізм, романтизм, критичний реалізм, який з часом завоював панівні позиції у мистецтві.

Часові межі художніх методів не слід сприймати як визначення. Паростки нових методів найчастіше виникають у творах, які були створені ще на основі старих методів. Так, В.Гюґо до кінця життя (1885 р.) залишався романтиком, незважаючи на те, що романтизм здав свої «командні позиції» у мистецтві вже у 20-30-і роки ХІХ ст.

Разом з тим очевидно й інше: групи художників у межах одного і того ж художнього методу поєднуються між собою за деякими основними ознаками творчості та її практичним результатом. Інколи ці групи цілком невеликі, в інших випадках, навпаки, – досить чисельні. Буває, таку групу визначають за одним, найбільш великим і яскравим, художником, у творчості якого досить

повно і виразно сконцентрувалися характерні ознаки мистецтва (у живописі, наприклад, О.Дейнека, Т.Яблонська). В інших випадках нарівні називаються одночасно декілька імен (наприклад, імпресіоністи Клод Моне, Едгар Дега, Огюст Ренуар). Таке явище у мистецтві дістало назву «стиль».

Художній стиль – це естетична категорія, що відображає відносно стійку спільність основних ідейно-художніх ознак творчості, яка зумовлена естетичними принципами художнього методу і властива певному колу діячів мистецтва.

Стиль:

- як категорія антропології мистецтва закріплює і виявляє в собі особистість автора;
- як категорія антології мистецтва – носій художньої традиції – акцентує увагу на певних явищах художньої культури;
- як категорія гносеології мистецтва орієнтує художника на освоєння світу на основі даної художньої традиції;
- як естетична категорія визначає зміст і форму твору мистецтва.

Стильова єдність можлива лише на основі одного і того ж творчого методу. І не можна, враховуючи це, відносити твори мистецтва, в основі яких лежать різні творчі методи, до одного й того ж стилю, базуючись на близькості «окремих формальних ознак».

Важливою естетичною категорією, що відображає художню практику, є художній напрям. Ця категорія практично не розроблена у літературі і часто ототожнюється з методом творчості, стилем. Отже, творчий метод – це спосіб пізнання дійсності та її художнє моделювання, але сам по собі він ще не є естетичною реальністю.

Реальністю є художній твір, який створений на основі того чи іншого творчого методу. Тому основною одиницею виміру історії мистецтва постає не творчий метод, а художній напрям, тобто сукупність творів, що стають близькими один до одного за рядом суттєвих ідейно-естетичних ознак, інакше кажучи, художній метод матеріалізується у художньому напрямі.

Існуючі різноманітні художні методи відбиваються у художніх напрямках.

Художній напрям – величезна і найбільш містка одиниця художнього процесу, який охоплює епохи і системи мистецтва. Він дає підстави щодо судження про цілий історичний період у художній культурі і про значну групу художників. У ньому відображаються художньо-ідеологічні та світоглядно-естетичні особливості художнього розвитку.

Формування і розвиток художнього напрямку, як свідчить історико-художня практика, відбуваються за різних соціальних умов: національно-своєрідних, провінціально-специфічних, історичних, а також за умов, що особливим чином знаходять своє місце в тому чи іншому культурному середовищі. Тому усередині напрямку можливий поділ на художні течії та художні школи.

Поняття «художня школа» використовується найчастіше для позначення національних та провінціальних гілок художнього напрямку (наприклад, Італійська школа за епохи Ренесансу, Новгородська школа російського середньовіччя).

Художньою течією, як правило, називають такі художні рухи, які утворюються за певних національних та історичних умов і об'єднують гурти художників, що базуються на естетичних принципах одного художнього методу в межах одного виду мистецтва з метою вирішення конкретних завдань (мистецтво передвижників; рух «нової хвилі» в кінематографі у Франції; діяльність письменників, живописців, композиторів у 20-ті роки в Україні).

Розмежування усередині художнього напрямку має відносний характер. Розуміння природи художнього напрямку дозволяє більш глибоко і водночас пластично охопити всю складність розвитку мистецтва: його відносну самостійність, повну розбіжність художнього процесу з історичним. До основних художніх напрямів належать: міфологічний реалізм античності; середньовічний символізм; реалізм епохи Відродження; бароко, класицизм; просвітницький реалізм; сентименталізм, романтизм, критичний реалізм

XIXст.; реалізм XX ст., соціалістичний реалізм, експресіонізм, екзистенціалізм, абстракціонізм, поп-арт, гіперреалізм.

Отже, історичний розвиток мистецтва є власне історичним процесом виникнення та зміни художніх методів, стилів, напрямів. На цей процес поширюється дія об'єктивних законів розвитку мистецтва, на яке насамперед має вплив суспільне буття. В той же час мистецтво відносно самостійне, чим і зумовлює існування художніх напрямів, шкіл, методів та стилів, що безпосередньо не збігаються з виникненням нових суспільних відносин. Зміни в суспільному житті здебільшого несуть у собі зміни в художній галузі.

2. Мистецтво первісної людини. Художню діяльність, що з'явилася на даній стадії суспільного розвитку, лише з великими застереженнями можна віднести до мистецтва, тому що вона була викликана практичними, утилітарними потребами. Виникнення мистецтва тісно пов'язане з розвитком релігії (елементи мистецтва можна зустріти в тотемізмі, магії, міфології), а також з процесами праці первісної людини. Слід підкреслити, що необхідність у становленні мистецтва була зумовлена потребою спілкування, обміну інформацією між людьми.

Мовлення було головною формою висловлювання думок людини. Проте існують й інші способи його вираження. У первісному суспільстві – це малюнок, пісня, танець, часто вони були пов'язані з магичними ритуалами та обрядами, хоча могли нести і досить об'єктивну інформацію. Мистецтво стало засобом спілкування первісних людей, своєрідним акумулятором естетичних цінностей. Так, на стадії родових відносин складаються так і засоби зв'язку між людьми, як сигналізація (за допомогою диму вогнища, вогню, звуку, барабана), піктографія (лат. рісіш – писаний фарбами) – рисункове письмо, що зображувало предмети та явища дійсності.

Піктографія не була справжньою письменністю, тому що малюнки не мали постійного значення. Проте за її допомогою з'явилася можливість фіксувати події та передавати різноманітну інформацію. Піктографію доречно розглядати і як ранню форму образотворчого мистецтва. Малюнки були

яскравими (поєднання чорних, червоний, білих кольорів), надто вражаючими (печери Альтами в Іспанії, Ласко – у Франції), що свідчило про розвиток естетичної свідомості первісної людини.

Поряд з печерними малюнками в той період виготовляли різноманітні вироби з кістки і каменю, які, очевидно, були пов'язані з віруваннями первісних людей.

За епохи бронзи, після кам'яного віку, набули поширення предмети побуту з вельми гарним оздобленням орнаментом (кола, спіралі, хвилясті лінії). З'явилися в цей час і своєрідні споруди, що були наслідком, проявом первісних вірувань – менгіри (кам'яні стовпи, кам'яні баби, наприклад у Франції на півострові Бретань).

Група кам'яних стовпів висотою в декілька метрів у науковій літературі дістала назву кромлехів. Збереглися споруди й іншого виду – дольмени, які спочатку служили для поховань (стіни з каменю, перекриті кам'яним блоком, наприклад у Стоунхенджі у Північній Англії).

На стадії родових відносин виникло танцювальне та музичне мистецтво, склалася усна народна творчість (міфи).

Стародавнє мистецтво було синкретичним, тісно пов'язаним з першими віруваннями, звичаями, міфологією. Воно виступало засобом зв'язку поміж родами, поколіннями, передавало накопичений досвід і знання, було формою культури, яка вбирала всі думки і уявлення стародавніх людей, усі цінності духовного світу, а також свідчило про зародження творчої діяльності, естетичного чуття первісної людини. Мистецтво у перші сторіччя свого існування мало поліфункціональний характер і увібрало в себе всі елементи утилітарної та художньої діяльності.

Мистецтво стародавнього світу. Художні цінності, які виникли на цьому етапі, з'явилися вже на нових економічній, соціально-політичній, релігійній основах. У межах рабовласницької епохи можна знайти багато культурно-етнічних і стилістичних форм мистецтва. Цивілізація, яка існувала у Месопотамії (Межиріччі), створила унікальну художню культуру, що

виявила себе в архітектурі, будівництві храмів, веж, у яких вперше з'явилися такі елементи архітектури, як арка, купол, фриз, пілястр; у скульптурі малих та великих форм у рельєфі; у декоративно-прикладному мистецтві; у писемності. Саме у Месопотамії вперше виникли бібліотека, архіви, твори художньої літератури. Серед перших епічних творів відома видатна «Оповідь про Гільгамеша», деякі сюжети з якої увійшли до Біблії.

У період рабовласницьких відносин склалася єгипетська культура – культура пірамід, палаців, гігантських статуй фараонів, сфінксів, фрескового рисунка. Протягом багатьох сторіч мистецтво Єгипту було умовним, підпорядковане канону, воно регламентувало засоби зображення людей, явищ, речей навколишнього світу. Єгипетський стиль був невід'ємним від релігії, влади фараона, наївно-матеріалістичного мислення єгиптян. У його межах склалися елементи реалістичного, скульптурного портрета (наприклад Нефертіті, зображення якої знайдено у гробниці фараона Тутанхамона).

Античне Мистецтво також склалося у період рабовласницьких відносин. Але це вже зовсім інші культура та мистецтво, які були зв'язані з умовами існування грецької цивілізації. В основі античного мистецтва лежить міфологія. Але в той же час це було реалістичне мистецтво з елементами ілюзорно-фантастичного сприйняття дійсності.

Для античного реалізму характерна героїчна концепція людини, утвердження єдності людини й суспільства, гармонія внутрішнього світу. Мистецтво базувалося на розвитку античної філософії, релігії, моралі, художній герой – активний громадянин з властивим йому чуттям міри, з єдністю фізичних та духовних засад. Він вірить у долю, але не пасивно, а бореться з труднощами буття.

Античне мистецтво при всій своїй внутрішній єдності стилістично різноманітне. Крито-мікенський, архаїчний, класичний, елліністичний – це періоди розвитку грецького мистецтва, протягом яких були створені унікальні пам'ятники архітектури (храм Парфенон, храм Ерехтейон), скульптури

(«Дискобол» Мирона, «Мойри» Філія, «Дорифор» Поліклета), літератури (твори Гомера, Есхіла, Сапфо, Езріпіла, Софокла, Арістофана), театру.

Традиції грецького реалізму продовжив Рим, який створив не менш значні художні цінності (наприклад, Колізей, амфітеатри, Пантеон, форуми, арки, мости, портретну скульптуру, монументальний живопис, поезію).

Мистецтво середньовіччя. На зміну античному мистецтву прийшло середньовічне, яке з'явилося на нових економічній феодальній, релігійно-християнській засадах: склалося нове світосприйняття, поганство поступилося релігійній картині світу. Середньовічний митець сприймав світ двомірним, тривіальними темами його творчості стали сцени із Біблії, Євангелія, Життя святих. У художній культурі з'явився канон, який надавав авторам межі змісту, художні форми і мету творчості. Середньовічне мистецтво перетворилося у символічне, у ньому знайдено безліч алегорій. У середньовічному символізмі склалися дві художні течії – релігійне та світське мистецтво. Художня культура середньовіччя пройшла такі етапи розвитку: дороманський, романський, готичний, у межах яких існували звірчий (варварський), романський, готичний стилі. Головними формами мистецтва були у літературі Життя святих, у архітектурі – церкви, у живописі – ікони, у скульптурі – зображення Христа, Богоматері, святих. Поряд з ними справжнє багатство явило світське мистецтво, яке створило неоціненні пам'ятки художньої літератури (легенди, саги, хроніки, романи, ліричну поезію, фаблію), живопису (мозаїка, вітраж, декоративний малюнок), архітектури (замки, міські ратуші, маєтки), скульптури (портрети, рельєфи).

Мистецтво епохи Відродження. Розвиток товарного виробництва, торгівлі, міської культури, а також науки у XIV– XVI ст. в Італії, а пізніше в усіх країнах Європи створив передумови для виникнення нового мистецтва, що продовжило античні традиції, в основі якого була гуманістична концепція особистості. У цей час надзвичайного розвитку зазнала і художня культура. Мистецтво остаточно відокремилось від ремесла й зробилося професійним. Художники Відродження намагалися показати дійсність такою, якою вона

була насправді, розкрити її. Реалізм епохи Відродження відкрив внутрішній світ людини й затвердив його велич і красу. Художнім героєм стала титанічна особа, вільна та гармонійна.

У мистецтві з'явилися нові теми, жанри, зображувально-виражальні засоби. Були відкриті станковий живопис, гравюра, розроблені закони перспективи, композиції, світлотіні і колориту, склалися нові жанри: портрет, пейзаж, натюрморт. Особливого розвитку за епохи Відродження зазнали такі види мистецтва, як живопис, скульптура, архітектура, література; виявили себе театр (наприклад, англійський театр «Глобус», італійський театр масок) і музика (італійські композитори Монтеверді, Палестріна). У 1585 р. митці брати Карраччі організували першу Академію мистецтв у Болоньї. В епоху Відродження змінилися відносини художників та публіки. Художників почали запрошувати до двору, їх послугами користувалися герцоги, папи, королі, але це не виключало їх соціальної залежності.

Таким чином, епоха Відродження змінила стан мистецтва і художника у суспільстві. Художня творчість стала чільним фактором суспільного життя, тому що була тісно зв'язана з політикою, філософією, наукою, впливала на формування духовної культури суспільства.

Мистецтво Нового часу. Криза гуманізму епохи Відродження, пов'язана з виникненням нових буржуазних економічних, соціально-політичних відносин, з формуванням нового індивідуалістичного мислення породила багато течій і стилів у мистецтві даного періоду.

Бароко – художній напрям, який сформувався в Італії у 80 – 90-ті роки XVI ст., а пізніше поширився в інших європейських країнах. Термін «бароко» у перекладі з португальської мови – перлина неправильної форми. В основі цього художнього напрямку лежать контрасти земного та небесного, реального та нереального, дійсного та вигаданого, багатства та злидарства, влади та безвладдя.

Класицизм – це художній напрям, який виник у Франції у XVII ст. Класицизм відображав інтерес буржуазно-аристократичної верхівки. Його

виникнення було підготовлене буржуазними відносинами, які склалися за таких державних форм правління, як абсолютизм, формування філософської концепції раціоналізму (Р. Декарт). Теоретичне обґрунтування цього напрямку дав Н.Буало у творі «Поетичне мистецтво». Мистецтву класицизму притаманні громадянський пафос, віра у силу розуму, чіткість, якість, велич, певний поетичний стиль мови, віршовий розмір (Ж. Расін, Ж.-Б.Мольєр).

Щоб розкрити сучасність, класицизм узяв античні, насамперед римські, теми. Найбільш популярним жанром мистецтва була трагедія, – але почав створюватися і новий жанр – жанр високої комедії, в якій відбилися певні сюжети тогочасного життя. Класицизм проіснував до початку ХІХ ст., тому що він найбільш повно відповідав завданням формування національних буржуазних держав і сприяв вихованню громадянських якостей особистості. Художній напрям «класицизм» відтворився у художньому стилі «академізм».

Просвітницький реалізм склався у ХVІІІ ст. у період соціальної боротьби, коли на історичну арену вийшла буржуазія. Реалізм Просвітництва вже не висував таких великих титанів, як мистецтво Відродження. Його героями стали громадяни, які обстоювали свободу (Д.Дефо, Дж. Свіфта, Г.Філдінга, П.Бомарше, Ф.Лассаля, Вольтера, Д.Дідро).

Мистецтво демократизується і звертається до життєвого матеріалу, в художніх творах з'являються представники різних соціальних верств, навіть нижчих. Провідним жанром стає соціально-побутовий роман. За цієї доби митець свідомо втілює радощі та хвилювання своєї епохи і розкриває певний настрій часу, притому головним об'єктом типізації робить соціальну природу своїх героїв.

Сентименталізм – художній напрям, який виник на противагу вигадливому аристократичному мистецтву. Він апелює до почуттів людей, ідеалізує добропорядність героїв і протиставляє злу добро. Сентименталізм звертається до дійсності, але, на відміну від реалізму, він є наївним, ідеалістичним в її сприйнятті (Ж.-Ж. Руссо, М.Карамзін). Сентименталізм ідеалізує теми природи сільського життя, патріархальності, високої любові.

Він започаткував такі жанри, як елегія, кладовищенська лірика слізливих комедій, міщанська драма, чуттєва повість, пригодницький жанр. Сентименталізм існував у багатьох європейських художніх культурах (німецькій, французькій, російській).

Романтизм – художній напрям, який з'явився наприкінці XVIII ст. і був зумовлений великими соціально-економічними і політичними подіями того часу, наприклад передреволюційними і пореволюційними подіями у Франції останньої чверті XVIII ст. В основі романтизму лежить концепція безсмертя зла і вічної боротьби з ним. Романтики створили образ ідеального героя, який бореться з несправедливістю, злом. Вони звернулися до спадщини середньовічного мистецтва, до християнських ідей, акцентуючи увагу на внутрішньому світі людини. Особистість для романтиків – це увесь Всесвіт зі своїми світлими та темними сторонами. Вони породили культ індивідуальності, протиставляючи її високі поривання існуючій дійсності. Мистецтво романтизму метафоричне, асоціативне, багатобарвне, воно тісно пов'язане з філософією, релігією. Тому романтизм і використовував такі форми комічного, як іронія, гротеск для зображення реальних процесів життя.

Центром романтичного руху стала Німеччина (Г.Гете, І.Шіллер, Г.Лессінг, І.Гердер, І.Вінкельман, Е.Гофман). В Англії романтизм пов'язаний з іменами Н.Байрона, у Франції – В.Гюго, у Росії – В.Жуковського, М.Лермонтова.

Критичний реалізм виник у 20-х роках XIX ст. у Європі. Це художній напрям, в основі якого – принцип історизму, правдивого зображення дійсності. Але завданням мистецтва є не тільки відобразити світ, але й дати йому оцінку. Для реалізму характерна типізація як засіб розкриття соціальних якостей особи. Реалізм створює типові характери за типових обставин.

Критичний реалізм народився насамперед в Англії та у Франції. Його представниками були такі художники, як Стендаль, О.Бальзак, В.Скотт, Ч.Діккенс. Найбільшого розвитку критичний реалізм набув у літературі XIX ст. У російській літературі його виразниками були М.Гоголь, Л.Толстой,

Ф.Достоевський, А.Чехов. Серед жанрів мистецтва критичний реалізм висунув сатиру і комедію.

Мистецтво XIX ст. обстоювало гуманістичні ідеали, утверджувало головну цінність – людина та її життя. Критичний реалізм мав значний виховний вплив на духовний розвиток суспільства у XIX ст.

Мистецтво XX ст. Культура XX ст. складна й суперечлива, охоплює якісно нові явища, стадії занепаду та деградації. Вона започаткувала складну, розірвану свідомість особистості, що призвело до виникнення різноманітних художніх напрямів, які відповідали певним формам світосприйняття. Мистецтво XX ст. пов'язано з швидким, ритмічним ходом суспільного розвитку, загостренням соціальних протиріч внаслідок еволюції науково-технічного прогресу. Одним із художніх напрямів, який перейшов з XIX у XX ст., вважається критичний реалізм, що сконцентрував увагу на проблемах відчуження, самотності, роз'єднання людей. Сучасні митці намагаються вивести людину з цього стану (У.Фолкнер, Е.Хемінгуей, А.де Сент-Екзюпері, І.Бергман, М.Антоніоні, Ф.Фелліні, С.Креймер, С.М. Періх).

Мистецтво реалізму хоче показати людині, що спілкування на основі культури допоможе їй перебороти складність буття, знайти сенс життя.

Реалізм XX ст. набув різких відтінків, він став політичним, філософським, психологічним.

Ще однією його формою став **соціалістичний реалізм**. Поява соціалістичного мистецтва пов'язана з історичним процесом формування революційного пролетаріату. У 40-і роки XIX ст. у Німеччині склалася його ідеологія – марксизм. Перші творчі паростки спостерігалися у літературних творах Гервега, Веерта, живописних працях Гюбнера, Лессінга, драматургії Ф.Лассаля, М.Каутської, М.Гаркнесс. Нове мистецтво розповсюджувалося і в інших європейських країнах: в Англії (поезія Е.Міда, проза В.Морріса), у Франції (поезія Е.Потьє, Б.Дегейтера, графіка Дом'є), а потім вилилося у широкий демократичний рух XX ст. (Л.Арагон, П.Елюар, А.Франс, А.Барбюс, Р.Ролан).

В основі нового мистецтва лежить реалізм. Художники відтворювали дійсність з позиції робітничого класу і його комуністичної партії. Мистецтво спиралося на такі принципи: комуністичну ідейність, партійність, народність, показ життя у революційному розвитку, оптимізм, створення образу позитивного героя. Серед російських письменників, які стали на шлях пролетарського мистецтва, були М.Горький, О.Серафимович, Д.Бедний). Після перемоги Жовтневої революції позиції соціалістичного реалізму усталилися. Будівництво нового суспільства почали оспівувати М.Горький, Д.Бедний, О.Серафимович, В.Маяковський, М.Шолохов, О.Фадєєв, С.Ейзенштейн, В.Пудовкін, К.Петров-Водкін, О.Дейнека, В.Мухіна, І.Шадр.

Термін «соціалістичний реалізм» з'явився у Росії після дискусій 20–30-х років. На I з'їзді письменників у 1934 р. соціалістичний реалізм був проголошений єдиним пануючим художнім напрямом радянського мистецтва. Він проіснував протягом усього періоду існування СРСР. Окремі його паростки можна було побачити у мистецтві європейських країн, насамперед країн колишнього соціалістичного табору.

У протигагу реалістичному мистецтву у ХХ ст. з'явилося мистецтво, яке в сучасній літературі дістало назву **«модернізм»** – сучасний, найновітніший. Модернізм вбирає багато напрямів, течій сучасного буржуазного мистецтва. Він базується на запереченні традицій минулого, акцентує увагу на умовності, на суб'єктивному сприйнятті дійсності та експериментаторстві, протиставляючи себе реалізмові. Одним із художніх напрямів модернізму є **експресіонізм**, який виник в атмосфері незадоволеності та невпевненості у дні прийдешньому у Німеччині на початку ХХ ст. Художники-експресіоністи (Е.-А. Кірхнер, Е.Хеккель, О.Мюллер, Є.Нольде) намагалися донести до споглядача те нервово напруження, яке існувало у країні. Деформація стала основою їх стилю. Напруження, загостреність людських почуттів характеризує їх творчість, і це відбивається у ламаній формі, у контрастах фарб та світлотіні, зміщенні планів тощо.

Експресіонізм охопив не тільки живопис, а й літературу, театр, кінематограф. Крім того, цей напрям став не тільки німецьким, але з'явився й у творчості австрійського художника О.Кокошки, швейцарського – К.Аміета, фінського – А.Галлен-Каллела. Окремі митці цього напрямку намагалися відобразити громадянський протест проти негативних явищ дійсності, які стримували прогрес. У творчості представників лівого напрямку експресіоністів (Г.Гросс, К.Кельвіц) домінує тема страждань, самотності людини у суспільстві. Цей напрям спирається на філософію екзистенціалізму.

Експресіонізм впливав і впливає на творчість багатьох сучасних митців Європи та Америки.

Абстракціонізм – напрям, в якому художники, відкинувши об'єктивну дійсність, намагаються створити нову, суб'єктивну реальність, яка заснована на їх чуттях і думках. Основоположниками цього напрямку були В.Кандинський, К.Малевич, П.Мондріан. Абстракціоністи апелюють до кольору, зводячи його до абсолюту, або до різних геометричних фігур, інколи цілком заперечуючи зв'язок з дійсністю. Абстракціонізм, що виник на початку ХХ ст., набув широкого розвитку під час другої світової війни у європейських країнах (М.Шагал, М.Ернст та ін.). Наприкінці 40-х років абстракціонізм розповсюдився в Америці. Але й сьогодні на вернісажах можна зустрітися з абстракціонізмом.

Сюрреалізм – один з напрямів модернізму, який спирається на діяльність фантазії, уявлення, а часом і напівсвідомості. Сюрреалізм виник на початку сторіччя й означає «надреалізм». Теоретично це мистецтво базується на ідеалістичних концепціях ХІХ – початку ХХ ст.: інтуїтивізмі, фрейдизмі та ін. Очолив сюрреалізм письменник Андре Бретон. Його підтримали художники У. Арп, М.Ернст, поети П.Елюар, Б.Перета та ін. При створенні художніх творів, як вважали сюрреалісти, необхідно ізолювати мислення, волю. Тому за кращий стан для створення робіт вбачали стан духовного сп'яніння, сну, марення, галюцинацій, тобто стан, який не контролює розум. Художники намагалися проникнути у глибину людської душі, тому

записували сновидіння, вивчали творчість дітей та психічно хворих. Найбільш відомим художником-сюрреалістом ХХ ст. був С.Далі. Він не тільки займався живописом, але й оформляв театральні вистави, брав участь у створенні кіносценаріїв, постановці фільмів, працював у журналах мод, оформляв вітрини, інтер'єри крамниць тощо.

Сюрреалізм поширився й на кіномистецтво (К.Шаброль, Л.Бюньюель). І за наших днів сюрреалізм продовжує впливати на сучасне мистецтво.

У 50-х роках виник новий художній напрям, в якому світ було представлено реальним, але суто абстрактним. Цей напрям дістав назву в Англії і США **поп-арт** – популярне мистецтво. Його засновником став М.Дюшан. Ця течія швидко охопила Англію, США, Канаду та інші країни. Художники почали створювати свої картини на основі принципу комбінування – нагромаджували усякий мотлох на живописній поверхні полотна. Предметом мистецтва стало навколишнє середовище, сфера буття: різноманітна реклама, ілюстрації з газет, меблі, одяг, продукти харчування, речі технічного та побутового призначення виявилися в центрі уваги. Представники нового напрямку намагалися відкрити людині зовнішнє середовище: консервні банки, газетні кліше, побутові речі та ін.

Художник Ф.Бекон використовував в живописних творах фотографії. Так, у поп-арті застосовувалися реальні речі на площині картини, поряд з цим у творчості художників поєдналися калейдоскопічна живописна поверхня абстрактного експресіонізму, заплутаність композиції, абсурдне зображення речей, створення колажу. У цьому мистецтві важко відокремити художника від скульптора. Поп-арт існує й сьогодні і знаходиться у центрі уваги реклами. Одним з його видів є **оп-арт** (оптичне мистецтво), яке з'явилося у 60-х роках. Спираючись на певні психологічні особливості сприйняття людиною світу, художники оп-арту використовують зорові ілюзії. Серед зображувально-виражальних засобів вони використовують колірну гаму, геометричний рисунок, який створений за допомогою ліній у вигляді спіралей, накладення

різних планів та ін. Творчість художників цього напрямку можна розглядати як різновид декоративного мистецтва.

Представники кінетичного мистецтва використовують дзеркала, різні механізми, споруди з дерева тощо. Іноді твори робляться з дерева, металу, скла; вони рухаються, обертаються, світяться. Теоретичне обґрунтування опарту і кінетичного напрямку еkleктичні, суперечливі, заплутані.

У останні десятиріччя ХХ ст. з'являються нові художні течії, такі як гіперреалізм, мінімальне мистецтво. Модернізм набув нової форми – постмодернізму. Поряд з ним продовжують розвиватися і реалістичні художні напрями. Тому ХХ ст. відзначено багатством різних напрямів та стилів у мистецтві, одні з них крок за кроком вироджуються, інші набувають нових рис. Але все найкраще, що було створено у мистецтві ХХ ст., повинне перейти у ХХІ ст., сприяючи при цьому виникненню нових художніх форм і засобів. Гуманістичні ідеї повинні бути головними у мистецтві сучасного століття.

3. Найчастіше під естетичною культурою розуміють сукупність естетичних цінностей, засобів їх створення та вживання. Структура естетичної культури багатомірна. Вона містить естетичну свідомість людей, що відтворюється в ідеалах, потребах, настановах, смаках, поглядах, концепціях; естетичні моменти різних видів діяльності (у праці, побуті, під час спілкування, у суспільному житті, спорті тощо); естетичне виховання у різноманітні сфер та засобів свого прояву. Залежно від соціальної значущості розрізняють естетичну культуру особистості, естетичну культуру соціальної групи, естетичну культуру конкретного суспільства, естетичну культуру людства в цілому.

Співвідношення естетичної культури особистості та естетичної культури суспільства (або взагалі усього людства) визначається тією мірою засвоєння естетичних цінностей, якою володіє конкретна особистість. Тому **естетична культура особистості** – це ступінь, рівень опанування естетичною культурою суспільства. Проте естетична культура являє собою грань загальних, універсальних людських відносин і тому виступає як міра

універсальності та гармонійності особистості. Ні інтелектуальний, ні емоційний розвиток особистості не може бути повним, якщо вона естетично нерозвинена. Естетична культура забарвлює і емоції, і волю, і розум людини вмінням бачити, відчувати та створювати красу. Естетично розвинена людина ставиться до себе, до природи, до інших не як споглядач, а як людина, що відчуває унікальність та своєрідність іншого. Але парадокс естетичного відношення до дійсності полягає в тому, що суб'єкт безпосередньо переживає свою єдність з навколишнім світом, який не протистоїть людині у своїй відчуженій об'єктивності, але відкривається як світ людини, споріднений з нею та зрозумілий їй. Лише за цієї умови можливе підвищення людської діяльності до рівня творчості.

Але зміна відношення до зовнішнього світу – це завжди і нове ставлення до самого себе, новий рівень самосвідомості. Переростаючи відчужене відношення до оточуючого як до зовні обмежуючого «не-Я», людина відкриває, що не знала раніше сама себе, і вона переборює самовідчуження, відновлює свою цілісність, присвоює свою дійсність, універсальну людську якість: «Все в мені, та я в усім» (Ф.Тютчев). У цьому полягає величчезне значення естетичної культури для становлення особистості незалежно від того, знаходить це відображення у художній творчості, чи ні.

У формуванні естетичної культури мистецтву належить особливе місце: за будь-яким фактом художньої творчості у будь-якому виді мистецтва, за будь-яким яскравим виявом спеціального обдарування художника та музиканта, архітектора та поета, актора та скульптора насправді лежить дещо набагато загальніше, глибше та первинніше – відношення людини до життя. Не до мистецтва, його цінностей, їх створення та відтворення, а до самої навколишньої дійсності, яка ще не перетворена художньою творчістю, тобто ставлення до дійсності, яка створює саму можливість її естетичного освоєння. Воно може й не виявитися у спеціальній художній діяльності, а втім становить духовне багатство людини, яка володіє таким ставленням, що є притаманним кожному.

Художники є основними охоронцями, оберігачами «естетичного потенціалу» людства: їх творчість здатна пробуджувати аналогічні істотні сили й в інших людях; залучення до мистецтва може виступати для всіх як «розпредмечування» та «присвоєння» загальнолюдській здатності естетичного відношення до життя.

Естетична культура змінює відношення людини до природи. Ця зміна пов'язана з подоланням відчужено-утилітарного підходу до неї (тільки як до об'єкта раціонального пізнання та використання). Відкриваючи у ній деякий споріднений собі зміст, людина відкриває «природне» в самій собі. В естетичному переживанні природа «олюднюється», набирає у творчій свідомості людсько-образного змісту, а уявлення про людину розширюється до масштабу природи.

Естетична культура людини дозволяє ставитися до природи, виходячи із взаємних інтересів, а часом – виключно через самоцінність її буття.

Невідчужене відношення до світу в цілому грає різними гранями як особливе ставлення до інших людей, до природи, цінностей культури, історичного минулого. В усіх випадках предмет естетичного відношення виступає, з одного боку, як співприродний, готовий до розкриття, а з іншого – як той, що володіє власним, унікальним та самоцінним існуванням.

Естетичне відношення до дійсності дозволяє особистості оцінювати свою діяльність як творчу, з точки зору її результатів у більш широкому соціокультурному контексті, пізнавати насолоду від укорінення у активно-творче життя суспільства, виступаючи своєрідним орієнтиром світогляду та творчої діяльності. Воно також є одним із стимулів творчого освоєння дійсності з метою створення наукової картини світу як відбиття реальної гармонії зв'язків. Естетичне відношення до навколишнього світу визначає потребу особистості та її здатність захоплюватися як незвичайністю та красою самого предмета, явища, що перетворюється, так і засобами їх зміни, результатами творчості в цілому, а також відчувати особистістю естетичну

насолоду від самого трудового процесу, що формує потребу у такого роду діяльності та постійний інтерес до неї.

Естетичний розвиток особистості, високий рівень естетичної культури формує її здатність мислити не за однією чи декількома обмеженими мірками, а за міркою будь-якого виду, здатність розмовляти мовою предмета, виражати своєрідність його сутності. Подібне вміння називають почуттям форми. Воно дозволяє надати предмету творчості структурну гармонійність, досягти функціональної та конструктивної досконалості матеріального об'єкта, допомагає знайти співвіднесеність способу перетворення предмета з його власною мірою. Естетична культура сприяє розвитку у особистості образного мислення, мислення за аналогією та асоціацією, цілісності сприйняття конкретних образів, розвитку фантазії, зорового уявлення, інтуїції.

Особливо важливі дані якості, коли невідомий увесь набір засобів та правил розв'язання задачі. Саме тоді здатність уявити проблему в образній формі полегшує пошук результату, що досліджується. Можливість миттєвого схоплювання у думці речей в цілому відкривається у предметно-образному мисленні, а це підвищує вірогідність появи несподіваної, але корисної асоціації.

Процес пошуку потрібних аналогій та асоціацій багато у чому здійснюється інтуїтивно. Інтуїтивне є високоінтелектуальним процесом, який пов'язаний не тільки з психологічними факторами, але й з такими, як особливості духовного освоєння дійсності людиною, простежується залежність інтуїтивної діяльності від певного запасу знань, культури мислення, бачення світу, що сформувався, стилю наукової та в цілому діяльності, що склався у людини. Інтуїтивне рішення характеризується граничною інтеріоризацією предметності, що залучена до творчого процесу, особливим напруженням та насиченням емоцій, тому має почуттєвий та образний характер.

Забезпечуючи побудову внутрішньо несуперечливої моделі світу, вербально-знакове мислення певною мірою збіднює неминуче його

відображення у свідомості людини. У протилежність цьому відбиття на образному рівні уможлиблює сприйняття світу в усій його цілісності, багатозначності та суперечливості, що необхідно для найбільш повного чуттєвого контакту з реальністю, для емоційної стабілізації та відіграє велику роль у процесах творчості, особливо на етапі «визрівання» ідей.

Ці генетичні потенції можуть розвинути у соціальному спілкуванні шляхом виховання. Однак уся традиційна система європейського виховання орієнтована насамперед на розвиток логічного мислення, тобто на розвиток переважно логічних навичок та функцій. Тому необхідно переорієнтувати систему виховання та навчання й подолати вікове відставання розвитку функцій правої півкулі: навичок образного мислення та творчого уявлення.

Перелічені особливості визначають місце естетичної культури у духовному розвитку особистості. Але професійна діяльність, що є специфічною за своїм змістом та функціями, зумовлює своєрідність вияву естетичної культури особистості, її трансформацію в структуру та якість професійної культури людини.

4. Коли йдеться про виховання, то завжди передбачається деякий ідеал, бажана мета, до якої ми прагнемо та з якою співвідносимо вибір шляхів та засобів педагогічних впливів.

Мета естетичного виховання (в кінцевому рахунку і самоціль суспільного розвитку) – людина, яка розкрила повноту своєї сутності, універсальна гармонійна особистість. Ідеал універсальної особистості як мета виховання передбачає її особливе відношення з універсумом (тобто зі світом як усім існуючим), внутрішню органічну причетність до нього. Така людина не відчуває себе зачиненим «Я», до якого зовнішній світ (природний та соціальний) протистоїть як «не-Я». Навпаки, вона усвідомлює себе як природу, що досягла самопізнання, та наявний живий рід.

На шляху такої самосвідомості людина долає відчужене до всього у житті – а значить, й відчуження своєї дійсної сутності – та може ставитися до самої себе як до істоти універсальної і тому вільної.

Проте таке ставлення до світу та до самої себе властиве особистості, у якої розвинена дійсно людська чуттєвість, тобто естетично розвиненій особистості, що є, у свою чергу, також результатом естетичного виховання та самовиховання.

Естетичне виховання в усій сукупності своїх методів, форм, засобів триває протягом усього життя людини, усуваючи суперечності у його неспіввідносності між рівнем естетичної культури людства та володінням цією культурою (естетичним досвідом) окремою особистістю у кожний конкретний період її життєдіяльності.

Зміст естетичного виховання, його будова суперечливі та багаторівневі. Складність полягає насамперед у тому, що естетичне виховання, безумовно, маючи власну специфіку, є аспектом усіх інших видів виховання та у реальному виховному процесі є таким, що важко відокремлюється від них. З іншого боку, зміст естетичного виховання містить, хоча й не обмежується ними, художнє виховання, естетичну освіту, художнє навчання тощо, тобто створює складну внутрішню структуру.

Рівень естетичного виховання, його впливовість, вибір тих чи інших засобів, форм, методів визначається естетичним розвитком особистості, народу, суспільства. Врешті, кожна нова історична епоха вносить свої відтінки у розуміння сутності, цілей та значущості естетичного виховання.

А втім, специфіку естетичного виховання складають тільки йому властиві характерні риси:

- естетичне виховання є системним. Маючи об'єктивно існуючий зв'язок з іншими видами та засобами виховання, воно завжди цілеспрямоване. Наявність мети естетичного виховання поєднана з усвідомленням та діяльністю людини і суспільства в цілому, що системно упорядковані. Проте результат естетичного виховання може бути визначений по-різному: формування естетичного смаку, якість естетичної діяльності, естетичного відношення, естетичної культури, естетичного ідеалу тощо. Усі ці визначення мають сенс та складають мету естетичного виховання, тому що формують

здатність людини до естетичного відношення до світу. Однак мета естетичного виховання не обмежується формуванням естетичного відношення. Кінцевий його результат пов'язаний з формуванням особистості, яка є творчою, самоцінною та соціально цінною, яка володіє естетичною культурою;

- ця здатність не залишається на пасивно спостерігаючому ставленні до дійсності, а передбачає розвиток активно-творчої діяльності особистості в естетичному перетворенні світу. Механізм естетичного виховання може бути визначений як передача досвіду та навичок, що надбало суспільство, причому результативність цього процесу зумовлена усією сукупністю соціальних якостей особистості та суспільства;

- форми естетичного виховання мінливі; вони вперше застосовуються у ранньому дитинстві, ускладнюються залежно від розвитку насамперед структури знань та суспільних відносин, але ефективні лише тоді, коли не перериваються ні в особистому, ні у суспільному житті, тобто процес естетичного виховання або самовиховання повинен тривати постійно;

- естетичне виховання пов'язане з іншими аспектами розвитку суспільства. Економічні кризи, соціальна невлаштованість людей, голод, хвороби, відсутність гарантованих основних людських прав перешкоджають невідповідності естетичного виховання;

- естетичне виховання передбачає не тільки освоєння правил, естетичних норм, естетичних знань, але й естетичну діяльність людини, її участь у процесі естетичного перетворення дійсності.

Мету естетичного виховання неможливо відокремити від цілей інших процесів формування особистості, бо естетичне виховання – обов'язковий елемент функціонування усієї сукупності духовного багатства індивіда. Естетичне виховання позбавляється своєї перспективи поза суспільною системою виховання. Ядром та внутрішнім рушієм естетичного виховання є суспільний ідеал.

За своєю природою цілеспрямованість естетичного виховання має суб'єктивно-активний характер, тому що вона у своїй основі спирається на висунення цілей, принципів організації усього виховного процесу. Передумови, що зумовлюють спрямованість естетичного виховання, мають об'єктивний характер, оскільки залежать від конкретних історичних реалій. Тому у безправному суспільстві завжди є загроза маніпулювання суспільною свідомістю, використовуючи прийоми та методи естетичного виховання.

Історія нашої країни свідчить, що, декларуючи важливість естетичного виховання, державна політика сприяла створенню об'єктивних обставин, які визначали зайвістю високого рівня естетичного розвитку особистості. Не дивлячись на те, що рівень естетичної вихованості був недостатньо високим, держава, використовуючи засоби естетичного впливу, особливо мистецтво, формувала міфологізовану свідомість, яка перекручувала адекватне сприйняття дійсності.

Одним із завдань суспільного розвитку демократичної держави завжди було створення передумов та обставин, які об'єктивно вимагають від особистості розвивати себе естетично. У цілеспрямованості естетичного виховання перехрещуються об'єктивні та суб'єктивні сторони суспільних ідеологічних процесів. Деякі умови знаходяться за межами функціонування системи естетичного виховання, але впливають взагалі на розвиток духовної культури суспільства. Отже, естетичне виховання вбирає у себе систему засобів естетичного розвитку особистості, яка визначається усім багатством середовища та життєдіяльності суспільства.

Однією із сфер, а також засобом естетичного виховання є праця, оскільки докорінні основи виробничої діяльності та праця в цілому спрямовані на виявлення та розвиток творчо-естетичних задатків особистості, нерозривно пов'язані з первинними трудовими навичками, інакше кажучи, з творчим потенціалом особистості. Доцільно відокремити декілька аспектів вивчення даної проблеми: ставлення до процесу праці, до результатів праці, відношення

до засобів трудової діяльності. Згадані проблеми призначено вирішити естетиці праці та естетиці виробництва.

Вагомим засобом естетичного виховання є природа, бо саме через неї людина пізнає закони краси. Ще у розумінні стародавніх греків космос був протиставлений хаосу та вказував на упорядкованість світу. Краса фізичної природи, маючи свої особливості, незрівнянно простіша, ніж краса життя, де вона переходить у свою нову якість та виявляється як самоорганізація, де організованість протиставлена дезорганізованості, конструктивність – безструктурності. Самоорганізованість є умовою вияву прекрасних форм, серед яких зовнішній гармонійний вигляд живого – лише прояв системи взаємопов'язаних рівнів організації (від найтонкіших клітинних структур до біосфери в цілому), де на кожному рівні можна відокремити свої естетичні закономірності.

Засобами естетичного виховання також є поведінка та побут людини. Естетика поведінки виявляється у людських відносинах (виробничих, побутових, особистих, суспільних) і закріплюється у вчинках та діях людей.

Естетика поведінки має історичний характер, тобто ті норми, які сприймалися як обов'язковий атрибут естетичної поведінки у минулому, можуть не сприйматися такими у новій соціальній реальності. Наприклад, у «Правилах гарного тону», що були видані на початку нашого століття, естетичною нормою поведінки, ознакою гарного тону вважалося, що «молодим дівчатам етикет заперечує брати участь у розважальних позаміських прогулянках, але вони можуть бути присутніми на них не інакше, як у супроводі матері або літньої пані, яка займає деяке становище у суспільстві».

Зі зміною ролі жінки у суспільстві змінилися й норми поведінки, які регулюють якість її спілкування зі своїми однолітками. Доречно сказати про те, що естетичне виховання саме у згаданій сфері (поведінці та побуті) тісно зв'язане з особливостями національної культури, національних традицій. Так, у минулому столітті в російському суспільстві було прийнято, щоб кавалер, який бажає йти з дівчиною під руку, запропонував їй праву руку. У Франції в

той самий час було звичайним у аналогічній ситуації пропонувати ліву руку. Естетика поведінки, на відміну від етики поведінки, стосується насамперед ритуального боку людської поведінки.

Естетика побуту обумовлює правильну організацію предметного середовища, яка співвідносна з уявленнями особистості про міру, гармонію, вона виявляється в оформленні житла, в одязі, у зовнішньому вигляді в цілому тощо.

Дійсно невичерпні багатства естетичного розвитку мають мистецтво і художня та естетична творчість, до яких більшість людей, що професійно не займаються художньою діяльністю, залучаються саме у вільний час. Щодо засобів естетичного виховання, необхідно назвати також естетичну освіту, естетичне і художнє навчання. У результаті комплексного, вмілого втілення усіх засобів та методів естетичного виховання підвищується естетична культура особистості.

Література

1. Борев Ю.Б. Эстетика: В 2 т. – Смоленск, 1997.
2. Золотарева П.Р. История искусств: Художественная культура мира. – Караганда, 1996.
3. Кривцун О.А. Эстетика. – М., 1998.
4. Ларин Е.А. Эстетическое воспитание. – Минск, 1992.
5. Левчук Л., Олещенко О. Основы эстетики: Навч. посібн. – К., 2000.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Модуль 1. Етика

Семінарське заняття 1. Мораль як феномен культури

1. Первісні форми регуляції людської поведінки. Процес виокремлення моралі.
2. Сутність і структура моралі.
3. Функції моралі.
4. Мораль, право, звичай.
5. Загальнолюдське в моралі.

Питання для дискусії

1. Як співвідносяться між собою поняття «етика», «мораль», «моральність»?
2. З'ясуйте причини виникнення моралі.
3. Які сфери людського життя становлять особливий інтерес з погляду моралі?
4. Які функції виконує мораль у суспільстві?
5. З'ясуйте особливості взаємодії між мораллю, правом і звичаєм.
6. Чи може етика навчити моралі? Як Ви можете пояснити вислів Ф.Ларошфуко: «Можна дати пораду, але не можна дати вміння нею користуватися»?
7. Поясніть вислів А.Шопенгауера: «Проповідувати мораль легко, обґрунтовувати її важко».
8. Як Ви розцінюєте перспективи моральних цінностей у сучасному українському суспільстві?

Семінарське заняття 2. Моральна свідомість

1. Структура моральної свідомості.
2. Добро – провідна ідея моральної свідомості. Благо і добро.
3. Моральне зло і його види. Типові концепції зла.
4. Справедливість як етична проблема.

5. Моральний обов'язок і відповідальність.

6. Сенс життя як моральна проблема.

Питання для дискусії

1. Розкрийте роль і значення категорій етики в житті суспільства.
2. Поясніть, чому добро і зло є головними категоріями етики.
3. Чи може зло виступати засобом здійснення добра?
4. Чи можна бажати зла заради самого зла? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Чи згодні Ви з тим, що тільки у боротьбі добро зміцнюється і вдосконалюється?
6. Складіть перелік чеснот, притаманних добрій людині, розташувавши їх за значенням. Обґрунтуйте свій вибір і порядок розташування.
7. Які із наведених варіантів виконання обов'язку становить, на Вашу думку, «вищу» та «нижчу» його форму:
 - через боязнь осуду за його невиконання;
 - з метою заслужити суспільне визнання;
 - в результаті розуміння необхідності;
 - за внутрішньою потребою?
8. Чи існує відповідальність за теперішнє і майбутнє?
9. У чому відмінність смислу життя від мети життя?
10. Чи погоджуєтеся Ви з тим, що ненависть краща за байдужість у міжособистісних стосунках? Обґрунтуйте свою позицію.

Семінарське заняття 3. Моральна самосвідомість

1. Поняття моральної самосвідомості.
2. Честь і гідність як форми морального самоусвідомлення людини.
3. Совість як внутрішні вияви моральності.
4. Провина, сором, покаяння в моральному бутті людини.

5. Щастя як категорія самосвідомості.

Питання для дискусії

1. У чому Ви вбачаєте відмінність понять «честь» та «гідність»?
2. Що є важливішим для щастя – прагнення до чого-небудь чи досягнення цього?
3. Чи варто поступатися своїм власним щастям заради іншого? Природно це, морально чи аморально по відношенню до себе?
4. У чому на Вашу думку полягає щастя сімейне, щастя жіноче, щастя чоловіче, щастя батьків і дітей, щастя суспільства?
5. Яку роль відіграє совість у структурі моральних цінностей?
6. Чи погоджуєтеся Ви з думкою сучасного українського етика В.Малахова, що важливим джерелом внутрішньої активності людини є творчий неспокій совісті? Чому?
7. Чи є надмірність «совісності» благом для людини?
8. Поясніть вислів Платона: «Я вважаю втраченою ту людину, яка втратила сором».
9. На що більше орієнтований сором: на власне «Я» чи на зовнішнє оточення?
10. Розкрийте зміст основних проявів совісті: провини, сорому, каяття.

Семінарське заняття 4. Моральна культура спілкування та етикет

1. Поняття моральної культури. Зміст і структура моральної культури особистості.
2. Виміри спілкування: толерантність, повага, співчуття, милосердя.
3. Любов як основа міжособистісного людського спілкування.
4. Дружба – вища форма спілкування.
5. Етикет як морально-естетична культура спілкування.
6. Мовні форми та принципи етикету.

Питання для дискусії

1. У чому полягає моральна культура особистості?
2. Які риси Ви відносите до поваги і неповаги? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. У чому полягає специфіка толерантності, співчуття й милосердя?
4. Які бар'єри зустрічалися Вам при спілкування з іншими людьми й чи заважали вони Вам?
5. Як Ви вважаєте, чи існує загроза міжособистісному спілкуванню через захоплення людиною Інтернетом, віртуальним життям?
6. Чи може любов стати перешкодою на шляху до здійснення практичних бажань (кар'єра, освіта тощо)?
7. Розкрийте зміст моральнісних компонентів любові.
8. Чи може бути перешкодою кохання велика різниця в віці між людьми? Якою вона повинна бути на Вашу думку?
9. Поясніть вислів Ж.-Ж.Руссо: «Любити по-справжньому – це означає забути про себе».
10. Чи існує, на вашу думку, чоловіча, жіноча та дружба між чоловіком і жінкою?
11. Вас запросили в гості, що Ви подаруєте:
 - коханій дівчині;
 - її батькам;
 - своєму другу;
 - просто знайомій людині (чоловіку, жінці, дитині);
12. Поясніть значення словосполучень: «гламурний студент», «гламурний викладач», «гламурний декан». Кого Ви можете віднести до цих категорій людей?
13. Наведіть приклади ситуацій, коли внаслідок незнання правил етикету ви або ваші знайомі опинялися у незручних ситуаціях.
14. Які зовнішні риси співрозмовника впливають на формування першого враження про нього?

15. Охарактеризуйте найтипівіші помилки, які допускають при оцінюванні іншої людини.

Модуль 2. Естетика

Семінарське заняття 1. Історія естетичної думки

1. Основи естетичної проблематики у філософів античної доби.
2. Естетичні ідеї Середньовіччя.
3. Естетика епохи Відродження.
4. Розвиток класичної філософської естетики.
5. Мистецтво в основних художньо-естетичних течіях XVII-XIX ст.
6. Теоретико-методологічне обґрунтування естетичних концепцій XX ст.

Питання для дискусії

1. Як змінювалися уявлення про предмет естетики протягом її історії?
2. Які з ідей античної естетики можна назвати універсальними темами осмислення естетичної науки?
3. Хто і в яку культурну епоху виокремив естетику в самостійну філософську дисципліну?
4. Розкрийте зміст термінів: «калокагатія», «катарсис», «мімесис».
5. Яка роль і місце естетики в сучасній культурі?
6. Як пов'язана естетика з Вашою майбутньою професійною діяльністю?
7. Як співвідносяться між собою історія естетики та історія мистецтва?

Семінарське заняття 2. Естетична свідомість

1. Специфіка і структура естетичної свідомості.
2. Естетичне почуття.
3. Естетичний смак.
4. Естетичний ідеал.
5. Естетичні погляди і теорії.

Питання для дискусії

1. Що впливає на розвиток естетичного почуття?
2. Що свідчить про низьку духовність людини, про нерозвиненість естетичного почуття?
3. У чому проявляється наявність естетичного смаку?
4. Чи можна говорити про естетичний смак людини дивлячись на її зовнішній вигляд?
5. Чи існують об'єктивні критерії смаку?
6. Як змінювалися уявлення про естетичний ідеал протягом історичного розвитку людства?

Семінарське заняття 3. Основні категорії естетики

1. Сутність і специфіка категорії «естетичне».
2. Категорії «прекрасне» і «потворне».
3. Категорії «гармонія» і «міра».
4. Категорії «трагічне» і «комічне».
5. Категорії «піднесене» і «низьке»

Питання для дискусії

1. Які особливості прекрасного Ви знаєте?
2. Чи існує діалектичний зв'язок потворного і прекрасного?
3. Які форми комічного в мистецтві Ви знаєте?
4. Чи існує взаємозв'язок між потворним і низьким? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Назвіть твори художньої літератури, в основі яких лежить трагедійний конфлікт, і їх авторів.

6. Як піфагорійці розуміли гармонію?
7. Роль категорії «міра» в античній естетиці.
8. Чому людей в усі часи приваблює трагічність у мистецтві?
9. Естетичний ідеал середньовічного лицарства.
10. Порівняйте категорію «прекрасне» з категорією «піднесене».

Семінарське заняття 4. Мистецтво як предмет естетичного аналізу і форма духовно-практичного ствердження людини у світі

1. Історія виникнення поняття «мистецтва». Постановка проблеми в естетичній теорії.
2. Специфіка мистецтва як явища духовної культури.
3. Види мистецтва.

Питання для дискусії

1. У чому, на Вашу думку, полягає специфіка мистецтва як явища духовної культури?
2. Як співвідносяться національне і загальнолюдське в мистецтві? Обґрунтуйте свою думку.
3. Як пов'язані між собою творчість і самореалізація особи?
4. Поміркуйте, чому мистецтво стає предметом естетичного аналізу?
5. Які Ви знаєте світоглядні, естетичні принципи мистецтва періодів Античності, Середньовіччя, Відродження і Нового часу.

Ви завершили вивчення курсу «Етика і естетика».

- Поясніть, чому, на Вашу думку, важливі життєві правила, про які Ви дізналися під час вивчення курсу, можна назвати «уроками життя».

- Складіть перелік того з вивченого матеріалу, що Ви вважаєте найбільш корисним для себе. Обґрунтуйте свій вибір.
- Які з розглянутих тем Вам сподобалися найбільше, а які – найменше? Чому?
- Наведіть приклади того, що Ви змінили або збираєтеся змінити у своїй поведінці під впливом вивчення етики.
- Складіть перелік порад про те, як вивчати «етику і естетику» для тих студентів, які наступного року будуть опановувати цей предмет.

Теми творчих робіт

1. Толерантність як моральна якість новоєвропейської свідомості.
2. Діалог як особливий тип комунікації.
3. Страждання іншого як предмет етичного осмислення.
4. Моральна філософія Канта.
5. Морально-етичні традиції християнства.
6. Етичні вчення античного суспільства.
7. Етика епохи Відродження.
8. Любов як вищий вияв морального Добра.
9. Становлення етики як науки в Україні.
10. Етика Києворуської доби.
11. Спілкування у сучасній культурі.
12. Мораль і етикет.
13. Мистецтво спілкування і етика службових стосунків.
14. Комунікативна мова жестів.
15. Етичні вчення Давньої Індії.
16. Педагогічна етика.
17. Етичні вчення Давнього Китаю.

18. Історичні закономірності художнього розвитку.
19. Уявлення про прекрасне в історії естетики.
20. Комічне як естетична категорія.
21. Мораль як морально-духовна основа шлюбу та сім'ї.
22. Звичаї і табу: історія і сучасність.
23. Етичний характер обрядів українців.
24. Проблема добра і зла.
25. Проблема самотності як соціального феномену.
26. Проблеми спілкування.
27. Жалість і милосердя.
28. Етичні аспекти свідомості.
29. Пошуки сенсу як проблема людського життя.
30. Концепції обґрунтування сенсу життя.
31. Моральне значення поваги та пошани.
32. Життя як дарунок і відповідь.
33. Обов'язок і відповідальність як цивілізаційні норми людського буття.
34. Справедливість як категорія моральної свідомості.
35. Совість як чинник моральної самосвідомості.
36. Взаємовідношення добра і зла.
37. Мораль і етнічна культура.
38. Моральні цінності дружби.
39. Моральний вибір особистості.
40. Мораль і глобальні проблеми сучасності.
41. Духовність як єдність віри, надії, любові, розуму, краси, добра, істини.
42. Музика і сучасність.
43. Природа як естетична цінність.
44. Мистецтво Стародавнього світу.
45. Художність як естетична категорія.

46. Відображувальна сутність мистецтва.
47. Сутність і специфіка творчого процесу в мистецтві.
48. Проблема розвитку художніх здібностей людини.
49. Взаємовплив видів сучасного мистецтва.
50. Естетика і етика в системі гуманітарних наук.

Думки найвидатніших представників людства

«Краса наділена силою і даром сповнювати серце миром».

Сервантес

«Чарівність частіше полягає у розумі, ніж в обличчі, позаяк врода обличчя виявляється одразу й не несе нічого несподіваного; натомість розум розкривається потроху, коли сама людина цього бажає, і до того ж тією мірою, якою вона цього бажає».

Ш.Монтеск'є

«Граціозність для тіла – це те саме, що здоровий глузд для розуму».

Ф.Ларошфуко

«Врода – це відкритий рекомендаційний лист, який наперед завойовує серця».

А.Шопенгауер

«Духовна зброя сильніша за тілесну...»

Г.Сковорода

«Немає нічого кращого, як хороше виховання».

Г.Сковорода

«Звільняти себе від дотримання правил пристойності означає вишукувати шляхи для необмеженого виявлення власних хиб».

Ш.Монтеск'є

«Гарні манери складаються з дрібних самопожертв».

Р.Емерсон

«Пристойність – це найменш важливий і водночас найушанованіший з усіх законів суспільства. У будь-якого почуття є властиві лише йому жести, інтонації та міміка; враження від них, гарне чи погане, приємне чи неприємне, саме й слугує причиною того, що люди чи то приваблюють нас до себе, чи то відштовхують. Гарний смак свідчить не так про розум, як про ясність суджень».

Ф.Ларошфуко

«Поведінка є дзеркалом, у якому кожен показує свій образ».

Й.Гете

«Бережися сам того, що засуджуєш в інших».

Катон Старший

«Немає нестерпніших дурнів за тих, які не зовсім позбавлені розуму. Найнебезпечнішими є такі злі люди, які не зовсім позбавлені доброти. Цілковиті дурні часом можуть виявити розум, утім вони не здатні до здорового глузду. Дурням і безумцям цілий світ постає у світлі їхньої дурості. Гарячність, що підсилюється з роками, вже межує із нестямою. Блазень не може бути добрим; для цього йому бракує розуму. Нема нічого дурнішого за бажання завжди бути найрозумнішим. Люди невеликого розуму надто чутливі до дрібних образ; люди великого розуму все помічають і ні на що не ображаються. Якщо люди розумні здатні висловити багато чого в кількох словах, люди обмежені, навпаки, наділені здатністю наговорити багато, й при цьому не сказати нічого. Люди недалекі зазвичай засуджують все, що виходить за межі їхнього кругозору».

Ф.Ларошфуко

«Коли знайомишся з людьми, піклуйся не про власний зиск, а про зиск для того, з ким знайомишся, і не про те, як ти судитимеш про себе, а як він судитиме про тебе».

Л.Толстой

«Під час спору не варто а ні гарячкувати, а ні сумувати, а ні ображати особистість. Коли суперечки перетворюються на сварку, краще замовкнути. Це зовсім не означає визнати себе переможеним».

Ф.Мірандо

«Коли у спорі із противником ти почнеш усвідомлювати себе слабшим, припини суперечку, бо якщо ти й далі говоритимеш, то почуватимешся дедалі дурнішим. Поводячись із близькими так, як вони на те заслуговують, ми робимо їх тільки гірше. Натомість поводячись із ними так, ніби вони кращі, ніж насправді, ми змушуємо їх ставати кращими». (Й.Гете)

«Кидай добро назад, тоді опинишся попереду».

Прислів'я

«Гарне виховання — це вміння приховати, що ви надто високої думки про себе і вкрай невисокої про свого співрозмовника».

Марк Твен

«Юнакам часто здається, що вони поводяться природно, тоді як насправді вони звичайнісінькі невігласи. Ми б виграли в очах людей, якби поставали перед ними такими, якими ми завжди були і є, а не вдавали з себе таких, якими ніколи не були й не будемо. Будь-яку нашу ваду легше вибачити, ніж хитрощі, до яких ми вдаємося, аби її приховати».

Ф.Ларошфуко

«Сила мовлення полягає в умінні висловити якомога більше думок кількома словами».

Плутарх

«Хоч би як солодко людина говорила, пам'ятайте: коли вона говорить забагато, то зрештою вибовкне дурницю».

Дюма - батько

«Дурість сказати можна. Але тільки не урочистим тоном».

Ю.Тувім

«Занадто блискучий стиль мови робить непомітними як характери, так і думки».

Аристотель

«Слово – справа велика. Велика тому, що словом можна поєднати людей, словом можна й роз'єднати їх, словом можна служити любові, і словом можна служити ворожнечі й ненависті. Стережіться такого слова, котре роз'єднує людей».

Л.Толстой

«Не суди лиця, суди слово».

Г.Сковорода

«Немає нічого сильнішого за слово».

(Меандр)

«Ясність – найголовніша чеснота мовлення».

Аристотель

«Якщо ти хочеш, щоб ніхто не дізнався про якісь твої непристойні вчинки, ніколи не вчиняй їх».

Р.Емерсон

«Не вчиняй нічого ганебного, а ні в присутності інших, а ні таємно.
Першим твоїм законом має бути повага до самого себе».

Піфагор

«Наскільки трудне все те, що непотрібне і дурне! Наскільки легке і
солодке все, що істинне і потрібне!»

Г.Сковорода

«Можна зарадити іншому, одначе не можна нав'язати йому поведінку. В
уському людському житті немає жодної миті, коли б можна було ставитися до
людини легковажно й недбало».

Д.Писарєв

«Однією з найпоширеніших спокус, що зумовлює найжахливіші лиха,
є спокуса словами: «Всі так учиняють».

Л.Толстой

«Одна з причин того, що розумні й приємні співрозмовники дуже
рідкісні, полягає у звичці більшості людей відповідати не на чужі судження, а
на власні думки. Той, хто хитріший і вихованіший, намагається
продемонструвати своїм обличчям увагу, втім його очі і весь образ видають
відсутність інтересу до того, про що каже інший, і нестерпне бажання
повернутися до того, що має намір сказати він сам. Мало хто розуміє, що така
старанність догодити собі – поганий спосіб догодити іншому або показатися
переконливим і що тільки вмюючи слухати і відповідати, можна бути гарним
співрозмовником».

Ф.Ларошфуко

«Висота культури визначається ставленням до жінки».

О.Горький

«Важко знайти щастя чоловікові, прирікаючи на страждання жінку».

В.Гюго

«Кожна сльоза, яку проливає в сучасних суспільствах любляча жінка, є
важким обвинуваченням проти чоловіків».

Д.Писарєв

«Існує дивна, вкорінена помилка стосовно того, що приготування їжі, гаптування, прання, догляд за дитиною – це винятково жіночі справи й що робити це чоловікові навіть соромно. А тим часом соромно інше: соромно чоловікові, часто не зайнятому, гаяти час на дрібниці або взагалі нічого не робити в той час, коли стомлена, нерідко слабка жінка через силу куховарить або доглядає хвору дитину».

Л.Толстой

«Навіть найнедотепніша жінка здатна знайти спільну мову із розумним чоловіком, одначе з дурнем мову знайде лише найрозумніша».

Р.Кіплінг

«Чоловік великий на Землі й у віках, але кожна криха його величі виросла з жінки».

У.Вітмен

«Нема у цілому світі нічого дивовижнішого й чудовішого за обличчя жінки, осяяне щасливою посмішкою».

Т.Шевченко

«Повага до людей – це повага до самого себе».

Д.Голсуорсі

«Не приймай благодіянь, без яких ти можеш обійтися».

І.Кант

«Уникай ситуацій, що можуть принизити гідність іншої людини. Поводься стримано в оцінюванні своїх добрих справ. Нехай мовчить той, хто дав, нехай говорить той, хто одержав».

Сервантес

«Пам'ятай, що непривітний, незадоволений вираз обличчя отруює настрої іншим, особливо близьким людям, позбавляє їх радості; посмішка на обличчі – це те саме, що любов у словах».

Японська мудрість

«Не припускай, щоб при тобі хтось когось принижував, ображав, нехтував норми поведінки, «образи – це доводи неправих».

Ж.-Ж.Руссо

«Ніколи не турбуй іншого тим, що ти можеш зробити сам».

Л.Толстой

«Не глузуй з вад і слабкостей інших, пам'ятай, що «глузування боїться навіть той, хто вже нічого в світі не боїться».

М.Гоголь

«Ніколи не підходьте до людини з думкою, що в ній більше дурного, ніж гарного».

О.Горький

«Робота рятує нас від трьох великих лих: нудьги, пороку, нужди».

Вольтер

«Треба поставити своє життя в такі умови, щоб праця була необхідна. Без праці не може бути чистого і радісного життя».

А.Чехов

«Навіть найвитонченіші фізичні й моральні чесноти не можуть спокутувати соціального гріху: участі у споживанні без участі у виробництві».

Б.Шоу

«Звичка до неробства для людини найгірша за всі бідування».

Л.Толстой

«Кажі про людину, про вчинок, явище, подію те, що ти думаєш. Ніколи не намагайся здогадатися, яких слів від тебе очікують. Це прагнення може перетворити тебе на облудника, підлабузника і зрештою – на негідника».
(В. Сухомлинський)

«Не знайдеш дня без темряви і світла, а року без зими і тепла. Не знайдеш і стану, щоб із гіркого та солодкого не був змішаним. Так весь світ складається. Протилежне протилежному сприяє».

Г.Сковорода

Проблемно-аналітичні задачі:

Задача № 1.

(Прочитайте уважно кожен вислів, поданий нижче і поміркуйте над ним. Зробіть аналіз і визначте основну спрямованість твердження – умову щасливого життя).

* Людина збільшує своє щастя в тій мірі, в якій вона наділяє його інших.

І.Бентам

* Немає нічого прекраснішого, ніж дарувати людям щастя.

Л.Бетховен

* Не зайнята діяльністю людина ніколи не зможе насолодитися повним щастям. На обличчі нероби Ви завжди знайдете відбиток невдоволення та апатії.

Г.Гейне

* Людина народжується для щастя і радості, і бореться вона і діє в ім'я щастя. І розцвітає людина в щасті, а не в смутку, в світлі, а не в темряві, в сім'ї, а не в розлуці, і ніколи не розцвітає в неволі.

О.Довженко

* Людина створена для щастя, як птах для польоту.

В.Короленко

* У щастя людського два вірних є крила: троянди й виноград – приємне і корисне.

М.Рильський

* Людина ніколи не буває щаслива чи нещаслива як їй це вважається.

Ф.Ларошфуко

* Світ буде щасливий тільки тоді, коли у кожної людини буде душа художника, інакше кажучи, коли кожен буде знаходити радість в своїй праці.

О.Роден

Задача № 2.

Поясніть вислів: «Щасливі плинності часу не помічають».

Задача № 3.

Обґрунтуйте і поясніть такі твердження стосовно любові:

* Перша ознака справжньої любові у чоловіків – несміливість, у жінок – сміливість.

В.Гюго

* Тільки та любов справедлива, яка прагне до прекрасного, не завдаючи образ.

Демокрит

* У коханні, як і в битві, у кожного своя дорога.

Т.Драйзер

* Кохання варте рівно стільки, скільки варта людина, яка його відчуває.

Р.Ролан

* Вірне кохання допомагає переносити всі труднощі.

Ф.Шіллер.

Задача 4.

На протязі віків статева мораль для жінок була дуже суворою: за все життя жінка була зобов'язана мати тільки одного партнера – чоловіка. Зараз моральні погляди суттєво змінилися, і межі моральності в статевих відносинах визначаються не числом партнерів. Однак сучасна мораль засуджує розпусних чоловіків та жінок. Який тепер критерій таких суджень?

Задача 5. Патріотизм – важлива моральна якість. Як Ви думаєте, бути патріотом – це:

- а) бути гордим символікою своєї держави?
- б) вважати кращим своє, не іноземне?
- в) вести рахунок бойовим перемогам своєї держави?
- г) любити свій народ?
- д) думати спочатку про Батьківщину, а потім про себе?

Задача 6.

Поясніть вислів М.Сервантеса:

«У доброго подружжя – дві душі, але одна воля».

Задача 7.

Від найважливішої до менш значущої наведи думки з висловів про моральне значення і досконалість сім'ї та шлюбу:

* Тільки чоловік та жінка разом створюють дійсну людину.

Л.Фейєрбах

* В шлюбному житті об'єднана пара повинна створити немовби єдину моральну особу.

І.Кант

* Одружуватись, нічим не зв'язуючи себе, – зрадництво.

М.Монтень

* Шлюб – надто досконалий стан для недосконалої людини.

Н.Шамфор

* Гарний шлюб спирається на хист до дружби.

Ф.Ніцше

* Сім'я – найкраща школа дисципліни.

С.Смайлз

* Хто мудрий, про світлу мріє долю, гідну супутницю шукає собі.

Фірдоусі

Задача 8.

Розшифруйте вислів Епіктета:

«В зяті можна знайти сина; але в кого поганий зять, той втратив і дочку».

Задача 9.

Які, на Вашу думку, моральні та морально-психологічні якості дружби найбільше цінуються людьми в різному віці?

Якості дружби	Вікова шкала (роки життя)				
	6-10 р.	13-15 р.	19-22 р.	30-40 р.	50-...

1. Здатність до співпереживання
2. Взаєморозуміння.
3. Саморозкриття.
4. Духовна близькість
5. Взаємодопомога.
6. Романтичні мрії.
7. Вірність.
8. Чесність.
9. Довіра.
10. Терпимість.
11. Простота.
12. Безкорисливість.

Задача 10.

Чи погодитеся Ви з твердженням: «Гідність людини визначається тим, якими шляхами вона іде до мети, а не тим, чи досягне вона її» (Абай)?

Задача 11.

Виберіть висловлювання, в яких використовуються поняття, що описують моральний вибір особи, і поясніть їх.

* Три шляхи є у людини, щоб розумно чинити: перший, найшляхетніший – роздуми, другий, найлегший – наслідування, третій, найгіркіший – досвід.

Конфуцій

* Чого не треба робити, того не роби навіть в думках.

Епіктет

* Будьте уважні до своїх думок, – вони започатковують вчинки.

Лао-цзи

* Не рука, а думка і творить, і вбиває.

М.Реріх

* Благі наміри – ніщо, коли вони не перетворюються на добрі справи.

Ж.Жубер

Задача 12.

Чи може військовий не виконувати явно злочинний наказ, тобто зробити свій моральний вибір? (Виділіть істинну відповідь і обґрунтуйте її).

1. Ні, військовий мусить виконувати будь-який наказ, а вже потім може оскаржити його.

2. Так, якщо злочинний наказ, він не повинен його виконувати навіть під загрозою суворої відповідальності.

3. Ні, військовий мусить виконувати присягу, незважаючи на моральні наслідки, бо відповідальність несуть командири.

4. Так, якщо людина переконана, що має свободу вибору і користується власним розумом, щоб зробити правильний вибір.

Задача 13.

Спробуйте пояснити парадокс Блезя Паскаля: «Недобре бути надмір вільним. Недобре мати все необхідне».

Задача 14.

Виокремте різні рівні осмислення сенсу життя людини (соціальної групи). Розкрийте зміст цих рівнів і поясніть на фактах сучасного життя.

1. Раціонально осмислений сенс життя – чітко визначений в життєвих принципах або програмах дій.
2. Неусвідомлений або малоусвідомлений сенс життя, що постає в емоційних формах, змінах настрою.
3. Морально спотворений сенс життя – психопатологічний, злочинний.
4. Сенс життя відсутній – життя без будь-якого сенсу, без будь-якої можливості його усвідомлення.

Задача 15.

З наведених висловлювань про мрії людини визначте ті, які можна вважати сенсотворчими в житті людини, і поясніть свій вибір.

1. Найбільше схожі на нас наші фантазії. Кожному мрія вимальовується відповідно до його натури. (В.Гюго)
2. Мрія могутніша, ніж реальність. Вона душа суцього. (А.Франс)
3. Мрія – думка, якій немає чим жититися. (Ж.Ренар)
4. У будь-якої нормальної людини буває період, коли вона вимисел ставить вище ніж факт, бо факт – це те, чим вона зобов'язана світові, натомість фантазія – це те, чим світ зобов'язаний їй. (Г.Честертон)
5. Існують безталанні мрійники, й тоді вони справді небезпечні люди.
(Г.Ліхтенберг)
6. У мрії є бік, кращий, ніж дійсність, у дійсності є бік, кращий, ніж мрія. Повне щастя було б поєднанням того й того. (Л.Толстой)
7. Мрії – не втеча від дійсності, а засіб наблизитися до неї. (С.Моем)

Задача 16.

Розтлумачте вислів Дж.Лондона з твору «Белое безмолвие» і охарактеризуйте його емоційне забарвлення. Чи особисто ви згодні з ним?

«Життя – це гра, з якої людина ніколи не виходить переможцем. Жити – це значить тяжко працювати і страждати, а коли приходить старість, то ми опускаємо стомлені руки на попіл погаслих вогнищ».

Задача 17.

Як ви вважаєте: космополітизм – це форма свідомості (принцип відношення) чи об'єктивно існуюче явище, що сформувалося під впливом певних історичних обставин? Космополітизм шкідливий чи корисний? Чи може він співвідноситися (поєднуватися) з патріотизмом?

Задача 18.

Що, на Вашу думку, можна віднести до фундаментальних моральних цінностей. Проілюструйте прикладами.

Задача 19.

Чи завжди та чи інша моральна цінність узгоджується у всіх ситуаціях життя зі здоровим глуздом? В чому може полягати парадокс такої взаємозалежності (взаємовиключеності)?

Задача 20.

Поясніть наведений нижче вислів.

«Яку користь можуть принести марні закони там, де немає (давніх добрих) звичаїв?»

Вислів-запитання належить Горацію.

Задача 21.

Дайте обґрунтування вислову:

«Ніхто не може бути суддею у своїй власній справі».

Прислів'я часів античної Римської імперії.

Задача 22.

Поясніть значення окремих афоризмів та висловів:

Фарба сорому – ліврея добродієності.

Ф.Бекон

Безжальнішого ніж совість, інквізитора немає.

О.Герцен

Розум і совість не можуть бути позбавлені своїх прав, їм можна сказати неправду, але їх не можна обдурити.

Й.Гете

Вищий суд – суд совісті.

В.Гюго

Чиста совість – сама найкраща подушка.

Г.Ібсен

Совість – найкраща з повчальних книг, якими ми володіємо; в неї слід заглядати якомога частіше.

Б.Паскаль

Так, нікчема той, в кому совість нечиста.

О.Пушкін

Від кулі можна сховатися, від смерті також, а від совісті нікуди не втечеш.

М.Стельмах

Задача 23.

Розтлумачте латинську приказку: «Совість – тисяча свідків». Що мається на увазі?

Задача 24.

Подумайте над нижчеприведеними визначеннями добра. Які етичні позиції в них відображені?

* Добром ми називаємо те, що здатне викликати чи збільшити наше задоволення.

Д.Локк

* Добро – це зберігати життя, сприяти життю.

А.Швейцер

* Добро – це ніби довершена ступінь користі, це ніби дуже корисна користь.

М.Чернишевський

Задача 25.

Мефістофель (Гейне «Фауст») незмінно зображається в чорному плащі з червоною підшивкою. Ті ж кольори носить на сцені Кармен. Роман Стендаля називається «Червоне і чорне». Спробуйте осмислити кольорову символіку зла. Чому таке красиве поєднання кольорів сприймається в культурі як небезпечне?

Задача 26.

Чи все можна виміряти в товарно-грошовому еквіваленті? В якому вимірі Ви б оцінили нанесені вам моральні збитки від:

- публічної словесної образи;
- ляпаса по щоці;
- грубої брехні товариша;
- зраду;
- появи в пресі сумнівної правди про Вас;
- недотримання договірних умов.

Задача 27.

Виходячи з принципу «Не убий», на кого, на Вашу думку, не поширюється ця норма:

- на комарів;
- на всіх тварин;
- на інопланетян;
- на ворогів Вітчизни;
- на особистих ворогів;
- на вбивць.

Задача 28.

Спробуйте підібрати аргументи «за» і «проти» смертної кари.

Задача 29.

Якщо Ви прихильник заповіді «Не убий», то з яких мотивів (причин) Ви вважаєте, що вбивати не слід:

- тому, що розплатою буде ув'язнення;
- тому, що у відповідь ви самі можете втратити життя;
- тому, що життя людини священне;
- тому, що ніякий злочин не вартий життя;
- тому, що не можна воскресити тих, хто помер (загинув, був убитий, помер від хвороби, помер через халатність лікарів та ін.).

Задача 30

Визначте головну мету естетичного виховання і обґрунтуйте свій вибір:

- формування почуття прекрасного;
- формування здатності повноцінно сприймати і правильно оцінювати явища мистецтва;
- формування культури людських почуттів;
- формування художньо-творчих здібностей.

Задача 31

Що, на Ваш погляд, є показником високого рівня естетичної культури особистості:

- знання великої кількості творів усіх видів мистецтва;
- здатність відрізнити прекрасну річ від потворної;
- здатність переживати все багатство та розмаїття людських відчуттів;
- здатність творити в деякому виді художньої діяльності.

Задача 32

Самостійно порівняйте поняття природного смаку й естетичного. Чи можна сперечатися про смаки? Обґрунтуйте свою відповідь.

Задача 33

Чи можна назвати з наведеного нижче уривка з «Маленького принца» Сент-Екзюпері другу оцінку будинку естетичною? Як ви можете охарактеризувати такий погляд на красу?

«Коли говориш дорослим: «Я бачив чудовий будинок з рожевої цегли, в його вікнах герань, а на даху голуби», вони ніяк не можуть уявити собі цей будинок. Їм потрібно сказати: «Я бачив будинок за сто тисяч франків», тоді вони вигукнуть: «Яка краса!»».

А. де Сент-Екзюпері

Задача 34

Спробуйте самостійно проаналізувати наведені нижче уривки з творів Гете та Гегеля і сформулюйте зміст ідеї «прекрасного».

«Краса є першофеномен і сама по собі не була явищем, але відблиск її був у тисячах різноманітних творінь творчого духу, вона також різноманітна, як сама природа.»

Й.Гете

«Ідея як художньо прекрасне не є ідеєю як такою, абсолютною ідеєю, як її повинна розуміти метафізична логіка, а ідеєю, що оформилась надалі у дійсність і вступила з нею в безпосередню єдність. Ідея, як художньо прекрасне, є ідея з тією специфічною якістю, що вона є індивідуальною дійсністю, інакше кажучи, вона є індивідуальним формуванням дійсності, що має специфічну якість являти через себе ідею. Цим ми вже висунули вимогу, щоб ідея та її формотворення як конкретна дійсність були доведені до повної адекватності одна одній. Зрозуміла таким чином ідея як дійсність, що отримала відповідну своєму поняттю форму, є ідеал.»

Г.Гегель

Задача 35

Чи правомірною є точка зору в наведеному нижче уривку, відповідно до якої заперечують значення категорії «прекрасне» в сучасній естетиці?

«Наука про прекрасне сьогодні неможлива, тому що місце прекрасного сьогодні змінили нові цінності, - новизна, інтенсивність, незвичайність».

Задача 36

З наведеного нижче уривка спробуйте самостійно визначити, в чому вбачає Канарський найбільш специфічне та загальне завдання естетики.

«На наш погляд, перед естетикою як наукою може стояти лише одне її специфічне і найбільш загальне завдання: бути теорією чуттєвого освоєння дійсності, але чуттєвого не в повсякденному його уявленні, а в тому його розумінні, з яким К. Маркс зв'язував цілісність суспільного утвердження людини, а в цьому утвердженні – і цілісність всебічного відношення людини до навколишнього взагалі. Якщо ми визнаємо, що межі естетичної науки визначаються саме таким розумінням чуттєвого, то відпадає необхідність і в простому перерахуванні її завдань: як наука про прекрасне і наука про

мистецтво, і наука про творчість, не говорячи вже про такі тавтологічні визначення її, як наука про естетичне освоєння дійсності, наука про естетичні властивості і т. д. І це природно. Те, що у своїй сутності поєднує і творче, і художнє, і естетичне, без об'єднання перерахованих тут компонентів може бути цілком представлене як чуттєве. Це дуже важливо, тому що мова йде, по суті, про нагальну потребу вичленовування єдності предмета естетики, з яким зв'язане розуміння і єдиної методологічної основи останньої».

А.Канарский

Задача 37

Яке уявлення про «прекрасне» в наведеному нижче уривку дає Платон?

«Прекарасне за природою своєю є щось, по-перше, вічне, тобто таке, що не знає ні народження, ні загибелі, ні зростання, ні зубожіння, а по-друге, не в чомусь прекарасне, а в чомусь потворне, не колись, десь, для когось і порівняно з чимось прекарасне, а в інший час, в іншому місці, для іншого і порівняно з іншим потворне... всі ж інші різновиди прекарасного причетні до нього таким чином, що вони виникають і гинуть, а його не стає ні більше, ні менше і ніяких впливів воно не відчуває».

Платон

Задача 38

З наведених нижче уривків спробуйте самотійно визначити, який принцип використовує Аристотель для визначення сутності «прекарасного», і розкрийте зміст ототожнення «прекарасного» і «блага».

«Прекарасне те, яке окрім того, що бажане саме заради себе, заслуговує на похвалу, або, що будучи благом, приємне, тому що воно благо. Якщо в цьому зміст поняття прекарасного, то доброчесність доконче є прекарасним, тому що, будучи благом, вона ще заслуговує на похвалу».

Аристотель

«Продукти наслідування всім приносять задоволення. Доказом цього слугує те, що трапляється насправді; зображення того, на що дивитись неприємно, ми розглядаємо із задоволенням, як, наприклад, зображення огидних тварин або трупів».

Аристотель

Задача 39

Яке, на Ваш погляд, визначення сутності мистецтва як об'єкта естетики є найбільш повним:

- а) мистецтво — це вища ступінь майстерності;
- б) мистецтво — це засіб передачі духовної інформації;
- в) мистецтво — це гра творчих сил людини;
- г) мистецтво — це відтворення світу в його можливостях;
- д) мистецтво — це засіб морального виконання особистості;
- е) мистецтво — це явище духовної культури, специфічна форма цілісного сприйняття людиною повноти навколишнього буття.

Задача 40

Прочитавши наведений нижче текст, спробуйте самостійно визначити головні риси естетичного ідеалу.

«Мистецтво звільняє явище від не відповідних цьому істинному поняттю рис і створює ідеал лише за допомогою такого очищення. Можна назвати це лестощами мистецтва, подібно до того, як говорять про портретистів, що вони лестять своєму оригіналові. Але навіть портретист, що найменше має справу з художнім ідеалом, повинен лестити в цьому сенсі, тобто повинен відкинути всі зовнішні подробиці у фігурі і виразі, у формі, кольорі і рисах, усунути винятково природну сторону нашого недосконалого існування: волоски, пори, подряпини, цятки на шкірі і т. п. — і повинен осягнути і передати натуру, що малюється ним, в її загальному характері, в її духовній своєрідності. Одна справа – передати обличчя людини, що спокійно

сидить перед портретистом у тих поверхових і зовнішніх рисах, що уявляються саме в даний момент, і зовсім інша справа – зобразити її істинні риси, що виражають саму душу даної людини.

Отже, для ідеалу потрібно, щоб зовнішня форма сама по собі відповідала душі.

У цьому зведенні зовнішнього існування до духовного, коли зовнішнє явище як співрозмірне духу стає його розкриттям, і складає природу ідеалу в мистецтві...

Ідеал є відібраною з маси одиниць і випадків дійсністю, оскільки внутрішній початок проявляється в цьому зовнішньому існуванні як жива індивідуальність.»

Г.Гегель

Задача 41

Чи можна вважати «Золоте правило етики» універсальним? Спробуйте застосувати «Золоте правило етики» в таких ситуаціях:

- двоє підприємців домовляються про майбутню угоду;
- вимушена допомога знайомому в невігідний для вас час;
- вас обікрали;
- на ринку ви побачили, як у торговця вкрали кілька яблук;
- у вас за спиною вам «перемивають кісточки».

Задача 42

Сформулюйте сучасний кодекс «джентльмена» («леді»).

Задача 43

Є люди, які люблять давати «волю рукам». В якій ситуації Ви теж зможете «розпустити руки»?

Задача 44

Якщо Ви визнаєте моральність у тварин, то спробуйте визначити, в

КОГО ВОНА ВИЩА:

- мавп;
- левів;
- лебедів;
- мурах;
- собак;
- дельфінів.

Глосарій

Абсолют – у різних релігійних і філософських вченнях – необумовлене нічим, досконале начало, першопричина буття, в монотеїстичних релігіях під абсолютном розуміється Бог.

Абсолютизм – філософський погляд, згідно з яким цінності мають загальний характер. Розрізняють етичний, естетичний, пізнавальний абсолютизм.

Абстракціонізм – напрям у мистецтві ХХ ст., для якого характерні відмова від зображення реального предметного світу й увага до абстрактних форм, співвідношення кольорів тощо.

Авангардизм – загальна назва мистецьких напрямів початку ХХ ст., які відзначалися радикальним новаторством та експериментаторством.

Авторитет – в широкому значенні загально визнаний неформальний вплив особи, заснований на знаннях, досвіді, компетенції, високому професіоналізмі і моральній доброчесності. У вузькому значенні – це владна функція, обумовлена посадою людини.

Аксіологія (від грец. «цінність» та «вчення») – філософсько-етичне вчення про цінності.

Альтруїзм (від лат. «інший») – моральний принцип, згідно з яким благо іншого і він сам наділені більшою моральною цінністю, ніж власне «я» та особисте благо. Альтруїзм протилежний егоїзму.

Аморалізм (від лат. «не» та «звичай, звички, поведінка») – нігілістичне ставлення до норм моралі та моральності. В історії етики аморалізм виступає в різних формах: етичний скептицизм, релятивізм, волюнтаризм, егоїзм.

Апатія (грец. – безпристрасність) – поняття давньогрецької етики, безпристрасність нечутливість до навколишніх явищ та подій, коли почуття і пристрасті не заважають діяльності розуму.

Аскетизм (грец. навчений вправами) – вправи для морального вдосконалення та доброчесного життя, самообмеження, відмовлення від життєвих благ, які притаманні всім релігіям. До аскетичних вправ належать піст, послух, целібат, жебрацтво, юродство, відлюдництво, обітниця мовчання.

Атараксія – поняття давньогрецької етики, душевний спокій як мета та форма поведінки, до якої повинна прагнути людина.

Біблія (грец. «книги») – Святе письмо в християнстві. Складається зі Старого (Ветхого) та Нового завітів і є основою християнського етичного вчення.

Біоетика – розділ етики, в якому розглядаються моральні проблеми медицини та експериментальної біології.

Благо – все, що має для людини позитивне значення.

Благодать – у християнстві дар Бога людині, що проявляється передусім у можливості спасіння.

Благочестя – втілення в житті людини вимог віри, дотримання заповідей певного віровчення.

Блаженство – у християнстві найвище щастя, що повною мірою може бути досягнуто праведниками в раю.

Бог – надприродна духовна істота, творець світу, уособлення та першоджерело істини, добра та краси, абсолют (у теїзмі). В політеїзмі – боги–духовні істоти, що панують над певними силами та частинами Всесвіту.

Вибір моральний – акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина завдяки своїй автономії визначається щодо системи цінностей (ідеалів, принципів) та способів їх реалізації у конкретних вчинках та поведінці.

Ввічливість – це вимога етикету, яка передбачає повагу до людської честі і гідності у повсякденному спілкуванні.

Вимога моральна – загальна назва для моральних відносин: норм, ідеалів, принципів, цінностей.

Відповідальність – позитивна моральна якість, яка полягає у свідомому ставленні особи до певних моральних норм, принципів та цінностей і готовності їх відстоювати та втілювати.

Віра – релігійна чеснота, безсумнівна впевненість, переконаність у чомусь.

Волюнтаризм – моральний принцип, який заперечує будь-яку зовнішню зумовленість поведінки, вбачаючи її причину в індивідуальній волі.

Воля – здатність до морального вибору та послідовного здійснення відповідних вчинків.

Гармонія – принцип естетичної організації форми, узгодженість, співмірність окремих частин цілого.

Гедонізм (від грец. «задоволення») – принцип, згідно з яким вищим благом, метою та основними стимулами людської діяльності є насолода (духовна чи чуттєво-матеріальна) та задоволення.

Геніальність – найвищий ступінь обдарованості людини.

Геній – у римській міфології добрий дух, який формує характер чоловіка та оберігає його протягом життя (покровительками жінок були юнони).

Гідність – позитивна моральна якість, поняття моральної свідомості, в якому відображається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з усіма іншими.

Глобальні проблеми – це проблеми всього людства, а їх розв'язання можливе лише зусиллями всіх народів, які населяють Землю.

Готика – стиль в європейському середньовічному мистецтві, характеризувався символізмом, суворістю та витонченістю.

Гра – одна з головних і найдавніших форм естетичної діяльності, яка здійснюється заради неї самої і заради насолоди учасників та глядачів.

Гріх – порушення заповідей, або інших релігійних законів; метафорично – поганий вчинок.

Гумор – особливий вид комічного, який поєднує глузування зі співчуттям до того, що уявляється смішним.

Дао (кит. «шлях») – абсолют, шлях речей, закон; центральне поняття даосизму.

Дао де цзін – «Книга про шлях та добродетель», основний текст даосизму, де викладені етичні принципи цієї давньокитайської філософської традиції, яка згодом стала основою одноіменної релігії. Авторство «Дао де цзіну» приписується Лао Цзи (VI–V ст. до н. е.)

Девіантна поведінка (від лат. «відхилення») – поведінка, яка визнається невідповідною щодо норм і зразків, загальноприйнятих у певному соціумі.

Декадентство (від фр. «занепад») – загальна назва течій у мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст. Одним з принципів декадентських напрямів було гасло «мистецтво для мистецтва».

Дескриптивна етика (від лат. «опис») – галузь етики, яка використовує конкретно-соціологічний та історичний аналіз для дослідження функціонування моралі у певному соціумі.

Детермінізм – принцип, який проголошує причинну зумовленість всього, в тому числі вчинків людини, її волі, протилежний індетермінізму.

Джаз – вид музичного мистецтва, що склався у США наприкінці ХІХ ст. унаслідок поєднання елементів африканської та європейської музичних культур.

Дизайн (від англ. «задум, проект, креслення») – термін, що позначає різні види проектування, яке передбачає поєднання функціональних та естетичних якостей предметного середовища. Вужче – художнє конструювання.

Діанойя – термін давньогрецької філософії, здібність до мислення. В етиці Аристотеля і томізмі діаноетичні чесноти — це мудрість і розсудливість.

Добро та зло – найбільш загальні поняття моральної свідомості, категорії етики, які характеризують позитивні й негативні моральні та моральнісні цінності.

Душа – частина живої істоти, пов'язана з духом та тілом. У більшості релігійних учень, крім буддизму та деяких інших, душа вважається безсмертною.

Дхарма – в етиці індуїзму обов'язок; у буддизмі закон, відкритий та проголошений Буддою, а також найдрібніша часточка (атом) Всесвіту.

Евдемонізм – етичний та моральний принцип, що пов'язує сенс життя з прагненням до щастя.

Евтаназія (від грец. «неболісна смерть») – спричинення смерті пацієнту лікарем задля його блага, тобто припинення страждань. Відбувається за бажанням хворого чи його близьких. Питання юридичної та етичної припустимості евтаназії є одною з центральних проблем біоетики.

Егоїзм – етичне поняття, яке відображає ціннісну орієнтацію людини на пріоритет особистого інтересу; протилежний альтруїзму.

Еклектизм (від грец. «вибраний») – механістичне поєднання елементів різних стилів та систем.

Екологічна етика – вчення про моральне ставлення до природи та всього живого, яке в тому числі передбачає обмеження прав та потреб людини.

Експресіонізм (від фр. «вираження») – мистецький напрям початку ХХ ст., який зосереджується на вираженні суб'єктивного духовного світу людини.

Емпатія – споглядальне розуміння емоцій, почуттів, психологічних станів іншої людини.

Ескапізм (від англ. «тікати, рятуватися») – прагнення людини сховатися від реальної дійсності у світі ілюзій та фантазій.

Естетика – наука про загальні закономірності художнього освоєння зовнішнього та внутрішнього світу людиною, про суть і форми відображення дійсності.

Естетичне – категорія естетики, за допомогою якої визначається предмет естетики і виражається суттєва спорідненість і системна єдність усіх естетичних категорій.

Етика – філософська наука, яка досліджує мораль та моральність. Термін (від грец. «етос» – звичай) належить Аристотелю.

Етикет – у широкому розумінні: дотримання зовнішніх правил поведінки, що склалися в суспільстві, чи у певних сферах діяльності та побуту.

Злочин – суспільне небезпечне діяння, за яке законом встановлено кримінальну відповідальність. Метафорично вживається поняття «моральний злочин».

Знак – матеріальний об'єкт, який сприймається як носій певного смислу, значення, інформації.

«Золоте правило» – відомий з часів античності принцип поведінки, що відображає припис діяти по відношенню до інших так, як хотілося, щоб вони вчиняли по відношенню до тебе.

Ідеал (від грец. «первообраз») – уявлення про найвищу досконалість, візирець, кінцевий цільовий орієнтир. Вирізняють етичні, естетичні та інші ідеали.

Ілюзії зорові – невідповідність зорових образів реальним властивостям предметів. Використовувалися в живописі, архітектурі.

Імперативність – поняття, що фіксує примусовий характер моральних вимог. І.Кант виділяє два різновиди імперативів: гіпотетичний, який має силу лише за певних умов, і категоричний імператив — безумовний принцип належної поведінки.

Імпресіонізм (від фр. «враження») – мистецький напрям останньої третини ХІХ — поч. ХХ ст., проголошував основною метою мистецтва передачу безпосередніх вражень і відчуттів.

Індетермінізм – протилежний детермінізму принцип, який заперечує всезагальність причинної обумовленості у світі, зокрема людина наділяється свободою і свободою волі.

Калокагатія – термін античної естетики, гармонічне поєднання внутрішнього і зовнішнього в образі.

Канон (від грец. «норма, правило») система правил та норм, закріплених у мистецтві певного напрямку або історичної епохи.

Карма – в індуїзмі та буддизмі дії, що викликають наслідки, а також закон причин та наслідків або воздаяння.

Катарсис (від грец. «очищення») – термін давньогрецької філософії та естетики для позначення сутності естетичного переживання, пов'язаний з піфагорійською практикою застосування музики для очищення душі від пристрастей.

Категоричний імператив – центральне поняття етики І.Канта, відображає сутність морального закону, який має характер безумовного примусу. Існує кілька формулювань категоричного імперативу, основні: «дій лише згідно з такою максимою, керуючись якою, ти в той самий час міг би побажати, щоб вона стала загальним законом» та «чини так, щоб ти завжди ставився до людства як до мети і ніколи, як до засобу».

Квієтизм – моральний принцип, сформульований у XVII–XVIII ст., вимагав споглядальності у ставленні до добра та зла як до проявів волі Бога.

Кіч (від нім. «халтура, несмак») – один з проявів «масової культури», виник у другій половині XIX ст. як промислова імітація унікальних художніх виробів. У XX ст. поширювався у літературі, музиці, кіномистецтві.

Класицизм – напрям у європейській літературі й мистецтві XVII – початку XX ст., суть якого полягала в наслідуванні мистецтва Стародавньої Греції, Риму й дотримуванні системи суворих правил побудови твору.

Комічне – одна з основних категорій естетики, яка свідчить про несумісність ідеалу і дійсності, але при цьому протиріччя вирішуються за допомогою сміху.

Конфлікт моральний – ситуація морального вибору, в якій норми або цінності, що спонукають до обрання певної альтернативи, вступають у протиріччя з нормами та принципами, які пов'язані з іншою альтернативою.

Критика художня – літературний жанр, завданням якого є розгляд, тлумачення й оцінка літературних та мистецьких творів.

Любов – у найзагальнішому значенні – відношення до когось чи до чогось як безумовно ціннісного, об'єднаність і з'єднаність з кимось (чимось), що сприймається як благо.

Манера – спосіб поведінки, стиль мови, її інтонація, тон, міміка, жести, хода, стриманість, повага, чуйність; манери регулюються етикетом.

Маньєризм – стиль у мистецтві, що відзначається манірністю та примхливістю.

«Масова культура» – явище культури кінця XIX–XX ст., комплекс поширюваних за допомогою засобів масової інформації художніх цінностей і потреб, які оцінюються фахівцями як низькопробні.

Метаестетика – галузь естетики, яка досліджує її методологічні та філософські проблеми.

Метаетика – філософська теорія моралі, яка намагається осмислити сферу етичного, ґрунтуючись на засадах, нейтральних стосовно до будь-яких моральних і моральнісних переконань та принципів. Метаетика протиставляється нормативній етиці.

Милосердя – категорія етики, в якій відображається співчутлива і дієва любов, що виявляється у готовності допомагати кожному, хто потребує допомоги безвідносно до того, чи є ця людина близькою, знайомою чи цілком сторонньою; в кінцевому рахунку, милосердя поширюється на всіх людей, на всі живі створіння.

Мораль – форма суспільної свідомості, сукупність принципів, правил та норм, якими люди керуються у своїй поведінці.

Мотив – внутрішня причина, підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку, є одним з об'єктів морального оцінювання.

Музи (грец. «мислячі») – давньогрецькі богині поезії, науки та мистецтв.

Намір — задум, бажання зробити що-небудь, є об'єктом моральної оцінки.

Нірвана – кінцева мета буддійської практики, стан повної відсутності бажань і жаги життя.

Низьке – категорія естетики, що відтворює гранично негативні явища дійсності й особливості суспільного та індивідуального життя, які викликають у людини співвідносну естетичну реакцію (презирство і зневагу).

Норма моральна (від лат. «правило, взірець») – форма моральної вимоги, яка виступає як елемент моральних відносин (норма поведінки, звичай) і як елемент моральної свідомості (заповіді, правила).

Нормативна етика – галузь етики, в якій обґрунтовуються певні моральні принципи та норми і формулюються приписи моральної поведінки.

Обов'язок – моральне завдання, що внутрішньо сприймається індивідом як необхідність втілення певних етичних норм, принципів та ідеалів.

Образ – естетична категорія, форма і продукт суб'єктивного, ідеального у свідомості людини. Розрізняють образи чуттєві та позбавлені чуттєвої наочності.

Оп-арт (від скороченого англ. «оптичне мистецтво») – напрям абстрактного мистецтва середини ХХ ст., в якому значну роль відігравало створення зорових ілюзій.

Оптимізм (від лат. «найкращий») – світосприйняття, яке ґрунтується на позитивному, ставленні до життя. В етичному плані – впевненість у дієвості добра. Протилежний песимізму.

Оцінка естетична – встановлення естетичної цінності певного об'єкта або твору мистецтва.

Оцінка моральна – встановлення відповідності вчинків певним принципам та нормам моралі.

Патетичність (від грец. «пафос») – схвильованість, пристрасність, натхненність.

Пафос (від грец. «пристрасть, збудження, натхненність») – в античній естетиці пристрасне переживання, пов'язане зі стражданням; необхідний елемент трагедії. Пізніше – ідейно-емоційний настрій твору, творчості.

Песимізм (від лат. «найгірший») – світосприйняття, яке ґрунтується на впевненості в тому, що у світі переважає негативне начало, а в індивідуальному існуванні трагізм та безвихідь. Вперше теоретично обґрунтував песимізм А.Шопенгауер. Протилежний оптимізму.

Піднесене – категорія естетики, що відбиває сукупність природних, соціальних та художніх явищ, які є винятковими за своїми кількісно-якісними

характеристиками. Завдяки цьому вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання.

Повага – категорія етики для позначення практичного визнання гідності особистості.

Поведінка – сукупність усіх (на відміну від діяльності) вчинків людини, які осмислюються в певній послідовності та системності.

Покаяння – у православ'ї та католицизмі таїнство, що полягає у відвертому розкаянні людини у гріхах під час сповіді та у відпущенні їй гріхів Христом через священника.

Поп-арт (від скороченого англ. «популярне мистецтво») – напрям у мистецтві, який культивує використання матеріалу предметів побутового вжитку.

Постмодернізм – це філософська категорія для означення філософського напрямку, який змістовно і аксіологічно відмежовується не тільки від класичної, але й від некласичної традиції і визначає себе як постнекласична філософія.

Потворне – категорія естетики, що вживається для негативної оцінки об'єктів і явищ, протилежних за своїм естетичним змістом прекрасному.

Праведність – релігійна чеснота, святість життя, безгрішність.

Прекрасне – естетична категорія, яка означає досконалість, довершеність, ідеал краси певної естетичної системи.

Примітивізм, або Наївне мистецтво – художній напрям у мистецтві кінця XIX–XX ст., представники якого намагалися передати безпосередність почуття, використовуючи засоби, притаманні первісному, народному або дитячому мистецтву.

Пуризм – напрям у мистецтві, який відводить центральне місце прагненню до чистоти і суворості звичаїв.

Реалізм – напрям у мистецтві, основним принципом якого проголошується правдиве відтворення дійсності.

Репутація – думка про моральне обличчя конкретної людини, що склалася у її оточення.

Ригоризм (від лат. «твердість, суворість») педантичне, дріб'язкове дотримання певних принципів, різновид етичного формалізму.

Рококо – художній стиль, який виник у Франції XVIII ст., його відрізняють вишуканість форм та вигадливий орнаменталізм.

Романський стиль – стиль у мистецтві X–XIII ст., пов'язаний з давньоримською культурою.

Романтизм – художній напрям у мистецтві кінця XVIII – початку XIX ст., вивів на перший план інтереси особи та індивідуальні почуття.

Самооцінка – оцінка особою самої себе, своїх можливостей та моральних якостей.

Самоповага – це поняття, яке відображає у своєму змісті задоволення людини собою і позитивне ставлення до себе.

Самосвідомість – це усвідомлення людиною свого знання, інтересів, ідеалів, мотивів поведінки, самооцінка себе як діяча. Функціями самосвідомості є самоконтроль і самооцінка.

Святість – у християнстві та ісламі вільність від влади гріха і відзначеність божественною благодаттю.

Сенс життя – поняття, що розкриває самоцінне значення людського життя, його моральнісну виправданість.

Символ (від грец. «знак, прикмета») в естетиці – образ, який у своїй еволюції набув знакового характеру, і водночас знак, наділений невичерпною багатозначністю художнього образу.

Символізм – напрям у мистецтві кінця XIX – початку XX ст., що був пов'язаний із ідеалістичними філософськими течіями, основу яких складало уявлення про два світи – уявний світ повсякденної реальності та трансцендентний світ справжніх цінностей; проголошував головним художнім засобом символ як вираження незбагненої суті предметів і явищ.

Скрижалі — згідно з Біблією кам'яні плити, на яких були вибиті заповіді, отримані Мойсеєм від Бога на горі Синай.

Смак естетичний – здібність особи до розрізнення, розуміння та оцінки естетичних явищ у різних сферах життя та мистецтва. Формування смаку є завданням естетичного виховання.

Совість – етична категорія, яка характеризує здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і робити самооцінку власних вчинків.

Сором – відчуття провини перед людьми, як правило, супроводжується збентеженням.

Соціалістичний реалізм – напрям у радянському мистецтві, який ставив за мету (у формулюванні 1930-х рр.) «правдиве та історично конкретне зображення дійсності в сполученні із завданням ідейної переробки трудящих в дусі соціалізму».

Спасіння – поняття релігійної етики, в більшості релігій – вільність від гріха та досягнення вищого блаженства.

Співчуття – категорія етики, яка характеризує розуміння почуттів і думок іншої людини, надання моральної підтримки її прагненням і готовність сприяти їх здійсненню.

Спокуса – поняття релігійної етики, випробування, в якому проявляються праведні або гріховні властивості душі людини.

Справедливість – категорія, що використовується в етиці, праві, суспільних науках для позначення належного у стосунках між людьми та в діяльності соціальних інститутів. Характеризує співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу добра і зла між людьми.

Сприйняття – відображення у свідомості явищ, предметів та ідей.

Стиль – сукупність ознак, якими характеризується творчість певного митця або напряму.

Стоїцизм – напрям в античній філософії та етиці, що обстоював необхідність приборкання своїх пристрастей і наслідування безпристрасності природи (апатія). Представниками стоїцизму були Зенон, Марк Аврелій, Сенека.

Страшний суд – у християнстві суд Христа над всіма людьми наприкінці часів, який відбудеться під час його другого пришествя. Уявлення про Страшний суд є також в іудаїзмі та ісламі.

Сублімація – термін психоаналізу З.Фрейда, що позначає психічний процес переключення лібідо (енергії сексуальних потягів) на досягнення цілей соціальної діяльності та художньої творчості. В аналітичній психології К.-Г. Юнга – переміщення психічної енергії від одних систем особистості до інших, наприклад від примітивних, інстинктивних до вищих, культурних процесів.

Субординація – система службового підпорядкування молодших старшим за чином або званням.

Сумління – усвідомлення та відчуття моральної відповідальності за свою поведінку, в тому числі і перед самим собою. Здатність особи до самооцінки.

Супрематизм – напрям у живописі, основним художнім засобом якого було комбінування геометричних та об'ємних форм.

Сюрреалізм – напрям у мистецтві середини ХХ ст., який проголошував джерелами творчості підсвідомість та інтуїцію.

Табу (полінезійськ. «заборона») – заборона певних дій, за які за давніми віруваннями настане покарання вищих сил.

Ташизм (від фр. «пляма») – абстрактний експресіонізм у живописі, напрям середини ХХ ст., його представники обстоювали несвідомість творчого процесу та його автоматизм.

Творчість художня – діяльність, спрямована на створення нових естетичних цінностей.

Театр абсурду – загальна назва для драматургії поставангарду 1950–1970-х рр., яка успадкувала принципи авангардного театру і створила власну поетику абсурду.

Теономна етика – етичне вчення християнства, що розглядає моральність як сферу взаємин людини з Богом. Основним моральнісним принципом теономної етики є любов.

Толерантність – позитивна моральна якість, яка полягає в терпимому ставленні до інших поглядів, цінностей.

Тора (євр. «закон») – священна книга іудаїзму, її переклад складає перші п'ять книг Біблії. Містить основи моралі іудаїзму, християнства та ісламу.

Трагічне – естетична категорія, яка поєднує уявлення про гідність людини зі співчуттям до її страждань, викликаних фатальними обставинами чи соціальними умовами.

Трипітака (санскр. «три кошики») – три збірки сутр, канонічний текст буддизму, де викладені основні моральні принципи буддистського вчення.

Увей (кит. «не діяння») – ідеал людської поведінки в даосизмі.

Утилітаризм (від лат. «користь, вигода») – моральний принцип, який передбачає оцінювання всіх явищ з погляду їх корисності, а також напрям в етиці, започаткований Є. Бентамом, який проголошує користь основою моралі.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів та ідей. За ступенем активності свідомості розрізняють відтворюючу та творчу уяву.

Уява художня – здібність до створення художніх образів.

Уявлення – форма чуттєвого відображення суб'єктом навколишнього світу, збережений і відтворюваний у свідомості чуттєво-наочний образ раніше сприйманих об'єктів та явищ.

Фанатизм (від лат. «шалений, несамовитий») – сліпа прихильність до певної ідеології, нетерпимість по відношенню до будь-яких інших поглядів, принципів та цінностей.

Фаталізм (від лат. «невідворотний») – принцип або вчення, що стверджує передвизначеність подій, заперечує свободу волі та випадковість.

Фен шуй (кит. «вітер та вода») – давньокитайське мистецтво композиції, пов'язане в першу чергу з даосизмом. Вплинуло на китайську та японську естетичні системи.

Футуризм (від лат. «майбутнє») – художній напрям початку ХХ ст., представники якого не визнавали традиційності, намагаючись створити «мистецтво майбутнього».

Цінності – поняття, яке вказує на виняткову значущість чогось для певної групи людей або окремих осіб. Virізняють духовні, етичні, естетичні, матеріальні та інші цінності.

Чеснота – позитивна моральна якість людини.

Честь – позитивна моральна якість, пов'язана з уявленням про моральну значущість людини як представника людської спільноти або певної громади чи професії.

Шляхетність – моральна якість, яка характеризує вчинки людей з погляду піднесених, величних мотивів, якими вони зумовлені.

Щастя – відчуття глибокого задоволення та безмежної радості.

Щедрість – позитивна моральна якість, яка полягає у готовності ділитися з іншим.